

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

NYILASY BALÁZS:

Jókai Mórról

CSENGEY DÉNES: Naplóbejegyzések
a monori találkozóról

MĀRIS BĒRZIŅŠ:

Az ólom íze

6

XXXVIII. évfolyam

2025. június

840 Ft

AZ EMLÉKEZÉS TEREI

TARTALOM

- 3 Alexa Károly: Az emlékezés terei
(Egy bekezdés közepe...)
- 10 Ablonczy László: Amikor szépfiúk voltunk – 1974
(‘Oszt-modern Alexa-idézetekkel)
- 23 Sajgó Szabolcs: semmiből kimetszve
- 25 Māris Bērziņš: Az ólom íze
- 33 Zöldy Pál: Fametszet; Gitár
- 41 Turbók Attila: Nappali hold gurul
- 43 Csegey Dénes: Nagy szünet után, másról...
(Naplóbejegyzések a monori találkozóról)
- 55 Magyar Barna: Száll a hajad a semmibe; Vésztői tényképek
- 57 Keresztes Csaba: „Csurka drámaírói tehetsége egyedülálló az egész világon”
(Minisztériumi dokumentumok Csurka Istvánról, 1973–1980)
- 80 Kókai János: Szvit abszolút mollban
- 82 Földesi Barnabás: Találkozásaim Keserü Ilonával
- 86 Varga Csaba: A *Magyar Szemle* újraindításáról
(2. rész)
- 103 Nyilasy Balázs: Romance-elv és regény-elv
(Jókai Mórról születése kétszázadik évfordulóján)
- 119 Láncki András: Az idő visszavétele
(Böszörményi-Nagy Gergely: Mindenség algoritmus. Feljegyzések a jövőnek)
- 122 N. Pál József: Egy „párhuzamos” magyar futballtörténelem margójára
(Mező Gábor: Aranycsapat a terror idején)
- 129 Könyvajánló // Basa Katalin: Argilus krónikák 1. A névtelen királyinő

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Keserü Ilona és Földesi Barnabás, mester és tanítvány képeiből nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor;
Főszerkesztő: Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese;
Nyelvi lektor: Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László.
Felelős kiadó: a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356;
E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális
Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám
kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi
postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 9360 Ft, fél évre 4680 Ft.
E-mail: Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu;
Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő),
papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2025-ben. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató.
www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238–9908.

Földesi Barnabás: Daily Devotional, 2024 (akril, vászon, 150×120 cm)

Alexa Károly

Az emlékezés terei

Egy bekezdés közepe...

...a Rákospalota-Újvárosi Református Gyülekezet oly korán elhunyt lelkipásztora, a Jób könyve (Sola Scriptura...) felejthetetlen magyarázója – a barátom –, Kiss Domokos révén ismertem meg dr. Kiss Ákosné, dr. Gőbel Zsuzsannát. Az évezred fordulón történt ez – s életem legfontosabb kapcsolatai egyikeként gondolok vissza rá. Az utolsó igazi magyar úriasszony volt, akit benne megismerhettem, ám nem a régmúlt társasági dámái közül való a Gerbaud márványasztala mellől, hanem amaz értelmiségiek egyike, akiknek „saját jogon” volt hivatásuk, és szakmájukat úgy művelték, hogy az élet és a kultúra teljességének ismeretére is igényt tartottak. Orvos lett, a háború legvégén kapta meg diplomáját. Apja az Est-lapok rovatvezetője volt, nagybátyja Paizs Goebel Jenő. Egyik írásának címe: *Tartósan légzésbénult postpolióis betegek helyzete tíz évvel a megbetegedésük után*. Igen, ő volt az, aki az ötvenes évektől a tartósan (azaz: véglegesen...) légzésbénult betegek (azaz: zömmel gyerekek...) ápolását végezte, gyakorló orvosként és intézményi vezetőként a Szent Lászlóban és a Budai Gyermekkórházban. Munkáját a „lehetetlen” szóval jelölhetjük: nemcsak a gyarló testet gondozta évtizedeken át, hanem azt is, aki-ami elveszítette hatalmát önmaga teste fölött. A lélek... Igen, a Heine-Medin kórról van szó, meg a „vastüdősökről”, hajdani kor- és iskolatársainkról, akikről tudtuk, hogy lenniük kell valahol, de akikről csak akkor kényszerültünk tudomást venni, amikor karácsony előtt a postás vaskos borítékot hozott, a „szájjal és lábbal festők” képeslapcsomagját. Hogy adakozzunk – ha már túléltek azt, amit...

Kapcsolatunk Zsuzsannával, így kellett szólítanom („kedves Károlyként”), több órás esti telefonbeszélgetéseket jelentett, általában ő hívott, csöndesen kérdezgetett-kérdeztem, válaszoltam-emlékezésre buzdítottam. Egyedül élt, de nem magányosan. Rádiót hallgatott, mindent tudott, hogy merről, és még több mindent sejtett arról, hogy merre is megy ez az ország. Máiig elfog – alakját idézve – az a derű, amit akkor éreztem, amikor letettem a telefonkagylót, igen, a kétezres évek elején, amikor ugyancsak ránk fért a derű ajándéka. „Alakját

ALEXA KÁROLY (1945) irodalomtörténész, az *Életünk* című folyóirat főszerkesztője.

idézem”... hiszen előbb-utóbb eljött természetesen az ideje a személyes találkozásnak is. Felkeresésekor azt az ódon kaput kellett megnyitnom, amit Krúdy Gyula is minden alkalommal megpillantott a Zerge utcai alkonyatban, valahányszor kilépett Szendrey Júlia hajdani bérleményéből, kacsafark frizuráját és vidékiesen úrfis nyakkendőbogját igazgatva az éjszakai kalandokat ígérő város fényei felé. Én meg évtizedekkel utóbb a gimnázium kapujában megtorpanva – Sz. Júlia régen eltűnt otthona mellől – osztálytársaimmal azon élvezkedtünk, hogy latin tanárunk, József Attila hajdani évfolyamtársa Szegeden, mennyire másként adta elő – oldandó bennünk a consecutio temporum kiváltotta feszültséget – a híres Horger-affért, mint azt nekünk tankönyvileg tudnunk kellett. Miről mit sem sejtítve, ott baktattunk a (majdani) Krúdy majd a Mária utca felé, ahol és amerre az akkori főreálból (és egy regényből) a Pásztorok is, hanyagul lóbálva koszladt „viaszkosvászon” könyvcsomagjaikat, hogy az Üllői út előtti sarkon irigykedően mogorva oldalpillantást vessenek a Pál utca utolsó beépítetlen grundjára, mit sem törődve azzal, hogy félrelökik a járdán a Lónyay felől szaporázó Neumann Ferikét, aki ezt nekik soha nem fogja elfelejteni.

Egyemeletes palotácska ez a ház, a Horánszky utca 4., aminek ablakaira most felpillantok. Most? Mikor? Az ablakokon a bíborosi kalap képe látható. A Gyöngytyúk utca felé lassan elballagó Krúdyt (ez a Rákóczi útra kimenendő utca utóbb Sz. Júlia kurta termetű, de annál határozottabb modorú sógoráról kap új nevet) a méltóságosan hallgató kapunál és a kilencosztatú ablaksornál jobban érdekelte a ház előtti csoportozat, persze azért nem annyira, hogy megtorpanjon és tüzetesebben szemrevételezze az itt álldogálókat. Úriember nem kérdez, és nem csodálkozik. Ugyanaz a társaság látható itt napról napra az év bizonyos szakaszaiban. Ugyanaz, ha nem is mindig ugyanazokból a figurákból. Öregek, akik úrnak is látszanak, meg nem is. Arcukon dolyf, gerincük egyenes, arcszörzetük rendezett, egymással szóba nem elegyednek, ha ferencjóska van rajtuk, ha valami ódon udvarházi mente, a gallér egyaránt kopott, a mandzsetta kirojtosodott. Egyikük-másikuk jólesően nézi, ahogy pecsétgyűrűjének kétes hitelességű gyémántján megcsillan az átellenben, a főreáliskola mögött – melynek hátsó lépcsőházába csak a minap került oda az Eötvös-inga – leszálló nap fénye. A nagyváradi püspököt, Schlauch Lőrinc római grófot és pápai őrállót várják, aki a főrendiház ülésére szokott a fővárosba érkezni. És akinek rendes szokása, hogy a „jobb” koldusoknak egy-egy ötforintost adományozzon. Nem személyesen, természetesen, hanem egy hallgatag papnövendék révén, aki egy tapintatból félhomályossá függönyözött szobácskában nyújtja át a pénzt az alig észlelhető tömjénillatban, köszönetet nem várva, a köszöntést néma bólintással fogadva. Az érkezőt és a távozót az Istenanya és a Gyermekek kíséri szemmel a lépcsőház lenyűgöző üvegablakából. Engem is, ahogy tájékozódni próbálok a leszállt estében, miközben a megadományozottak már betértek az Ivkovba vagy a Majlandi Veteránba, a széket, amire leereszkedni méltóztatnak, előbb természetesen parfümözött zsebkendőjükkel megcsapkodják, különös illatelegyet képezve így a bádogpult sörtócsáinak, pálinkásflaskáinak és a polcon álldogáló üveg hagymás

szafaládéjának a szagával. A püspök lakosztályáról senki nem tud semmit, csak azt, hogy az maga a teljes első emelet, az oldalszárnyakkal együtt. Tegnap, amikor ide felbotorkáltam, azt észleltem a nap utolsó sugarainál, hogy ez az impozáns belső tér, amelynek kertre nyíló oldala merő üveg, fel van darabolva lakásoknak csak fenntartásokkal nevezhető egységekre. Az ajtók előtt szenesvödörök, dobozok, roller, madzaghálóban csírázó krumpli. Lakók. Ki tudja, meg kit érdekel, hogy kik. Alighanem, s ez az egyetlen közös bennük, mindannyian azt várják, hogy a szomszéd szoba valahogy megürüljön. Kiss Ákosné lakrésze is egyetlen szoba. Meg talán valamiféle kis kuckók tartoznak hozzá, ahol mint-ha konyhaféle, fürdői alkalmatosság, tűzifatároló is helyet foglalna. Egy zugolyban kis könyvrakat néhai történész férje után. Magát a szobát egy leírhatatlan szépségű cserépkályha uralja. Talán még a megfáradt bíboros arca is felderült, amidőn a hűvös estében ennek a kályhának a melege köszöntötte. Ez a tér most maga a szegénység – és maga a felfoghatatlan gazdagság. A gazdagság forrása egyfelől a szoba lakója. Testben megfáradtan, szellemében lenyűgözően frissen, alig lát, de hát mi nézni való is van itt körülötte, meg kint a világban... Gazdagság? A százados kopottságú falakon mindenütt Paizs Goebel-képek.

Ahogy dr. Kiss Ákosné, dr. Göbel Zsuzsanna életén merengek, nem hagy nyugodni a festő rokon sorsa sem. Aki akkor hal meg nagyon fiatalon agydaganatban, amikor a mi hősnőnk átveszi a diplomáját. Egy gyermekkori skarlát torzíja el életét: rosszul hall, nehezen beszél, kínlódba jár. Csodameséket költ barátainak, képei telítvék a bezártság és az álmok üzeneteivel. Fő műfaja – mi más is lehetne? – az önarckép. És egy-két évtized... , kis unokahúga készígeti a rajzlapot, a vizesbögrét, a festéket meg az ecsetet, hogy a páciensei megpróbáljanak úrrá lenni a nem múló időn, és megpróbálják megfogalmazni magukat meg a végzet iszonyatát.

Évtizedekkel utóbb, amikor ez a ház már a Gellerico Rooms egyik elemévé süllyedt-magasztosult („Barna és Máté az Ön szállásadója”), ahol „minden közel van”, és ahol a vendégszobák járulécai között még a sminklemosói is megtalálható, amikor az ablakon kibámulni óhajtó vendéget természetesen már nem terheli semmiféle avittas kalapok látványa, ekkortájt előfordul, hogy a nevezett festőnek egyik-másik képét 15 milliós kikiáltási áron kínálja valamelyik galéria. Hová lettek ezek a képek 2007 után, nem tudom. Pedig éppen tudhatnám, ha – egyáltalán – közöm lenne hozzá: hiszen a régmúltba nyúló mindennapjaim megkínáltak még egy abszurd fejleménnyel. Együttlétünk óráiról Zsuzsannával nem mesélek, mert azt a véletlen kegyelméből sikerült megörökítenem. Ebben az időben a magyar televízió némi lehetőségekkel bíró alkalmazottja voltam, és forgathattam ebben a szobában egy filmet. Egy portréfilmet. A „világhálón” megtalálható. Én ugyan soha nem láttam, mégis biztos vagyok az ottlétéről. Honnan? Pár évvel ezelőtt az öcsém kérdezi, hogy megadhatja-e az elérhetőséget egy hajdani gimnáziumi osztálytársának (nem a Vörösmartyból, hanem a Fazekasból, a körút másik oldaláról...), aki külföldön él. Egy-két óra múlva jön egy e-mail – Johannesburgból... Bizonyos dr. Kiss Ákostól... Aki évtizedek

óta ott él, semmiért el nem jönne abból a csodaországból, noha lakóköri-
letét olyan elektronikus rendszerrel kell védenie, ami még a Jurassic Worldben lát-
hatót is felülmúlja, és úgy autózik reggel a kórházba, hogy az anyósülésen ott
a kibiztosított revolver... És most látta édesanyját ott, Dél-Afrikában – élőként,
több mint tíz évvel a halála után, és ez a számára... A képekről mit sem tud...
A képek persze hajlamosak eltűnni, tudjuk, de olykor éppen előkerülésükkel
hoznak zavarba. És ne is menjünk messzire újabb példáért. Csak ide szembe az,
akkor még – mikor? – Makarenko utca másik oldalára.

Mielőtt azonban felpillantánánk a legfelső emeletre, ahol különben semmi
érdemleges nem látszik a járdaszintről, jó, ha felidézünk egy – mondhatni –
jelenkor-történelmi eseményt a szomszédból. 1973–74-ben Kárpátalja – hivata-
losan: „Kárpáton túli terület” – „Zakarpatszka oblaszty” – párt- és állami veze-
tése negyedszázados izoláció után úgy dönt, Moszkva álláspontjától aligha
függetlenül, hogy azok az ellenséges elemek, akik – azért... – „hatóságilag”
számon kérhető büntetteket (még...) nem követtek el, viszont a Szovjetunióból
távozni akarnak, ...hát menjenek. Mintegy ezer zsidó, száz lengyel és pár tucat
magyar él is ezzel a lehetőséggel. A Magyarországra áttelepültek utóbb kis
informális baráti kört alkottak, amelynek Pomáz lett-volt a középpontja, a haj-
dani viski tanügyér, Íjgyártó Bálint otthona. Ahol a Bálint- napokra volt szeren-
csém évente meghívást kapnom – alighanem „helyi kapcsolat”, a Szent-
istván-telepen honos Kulin Ferenc ajánlására. És nemcsak én, hanem a *Mozgó
Világ* más munkatársai is. Utóbb, a lap felszámolását követően nem sokkal,
a szerveződő Magyar Demokrata Fórum „okán” jövögettünk össze, lévén Bá-
lint a párt hallatlanul ambiciózus vezetője a Duna-kanyarban, Kulin Ferenc
Imre bátyja meg a település társadalmának és civil mozgalmainak központi
alakja, utóbb a helység többször újraválasztott polgármestere. A házigazda gyer-
mekeit az egyetemen tanítottam is – István nagykövet lett, és mindig a legkémé-
nyebb helyeken: Kijev, Bukarest, Varsó.

Ebben az értelmiségi körben mintegy „testközelből” tapasztalhattam meg
a nem Magyarországon kulturálódott és szocializálódott, ám fajtájuknak mé-
lyen elkötelezett kárpátaljai magyarok különös tagoltságú világképét, magatar-
tásmódjait, nyelvi tudatát és ízlésorientáltságát. Felejthetetlen, ahogy az egyik
kései órán Viszockijt kezdtek énekelni, amikor mi talán Cseh Tamásba „fogtunk
volna” bele. Volt köztük tanár, földrajztudós, tehetős építész (a baráti gyanú
szerint még Brezsnyevnek is tervezett nyaralót...), és volt egy mindig halk festő-
művész, Puskás László. Óhózzá megyünk most a Makarenko utca 9-be, amely-
nek alagsorában utóbb a Vén Pipás nevű étterem, bár inkább kifőzde és kocsmá,
(emlékezetes malacfejet formázó pogácsáival várta a szilveszteri vendégeket),
ma (azaz, hogy...) már a Horánszky utcai cím alatt a Popeye Sörözője található.
A főreál, azaz a gimnázium másik oldalán, ahol Sz. Júliát gyerekei, rajongói és
ápolói felkeresték, és amelynek címét utóbb a halottszállító a Főherceg Sándor
utcából befordulva, betűzgetni kényszerült, és ahonnan ama későbbi albérlő
kilépett, aki magát szívesen álcázta, s mi is őt, Nyíri Pajkosnak, Ábrándinak,

Pletykásinak, Mélacsainak, Szigeti Harkálynak és Szindbádnak, a legutóbb már a talányos H 13 Kultpont firma alatt fogadta-fogadja a betérőket.

Ha éppen ragaszkodni akarunk a dátumokhoz: Puskás Laci 1984 novemberének egyik nyirkos reggelén felhívott, és szokatlanul akadozva megkérdezte, hogy nem érnék-e rá a lakásán felkeresni. Belpolitikailag zűrös időket éltünk, még egy éve sincs, hogy a *Mozgó Világ*ot betiltották, erre is, arra is moco-rogtak ifjú híveink és korosabb barátaink, jövőre már itt a monori tanácskozás, ki tudja, miféle új fejlemény... És hol laksz? A Makarenko utca 9-ben, a legfelső emeleten, ha a Gutenberg tér felől jössz... Alma máterem néma figyelemmel kísérte lép-teimet meg azt, ahogy a kapun beléptem, egy pincelejáró mellett, ami zord vasajtaja ellenére is mintha vendéglátóipari egységnek kínálkozna, mondjuk a Majlandi Veterán utódjának... Szakállas barátom a legfelső emelet fölött várt. Padlástér lehetett ez eredetileg, most meg műterem, hatalmas üvegablakokkal, lim-lomokkal teli zeg-zugok nyílnak egymásba, alattunk a város, mintha egy film Párizs háztetőiről... elöttünk a firnámentumba táguló szemhatár, villám-hárítók és kémények, padlásablakok és macskajárók, a nedves cserép a maga szürkébe hajló terrakotta színében. A műterem fel van dülva, Laci arra a helyre mutat, ahol a minap elhunyt főbérlő ágya állt, egy most már oldalára állított dobogó helyén gödör van, penészes padlódeszkák a falnak támasztva. Az emelvény eredetileg a modell helye lehetett, ha éppen festőként béreljük a műtermet. Az elhunyt főbérlő maga is modell volt, jóllehet házvezetőnőnek költözött ide, hogy aztán feleségként folytassa és özvegyként fejezze be életét, negyvenhét évig a teljes egyedüllétben, mindig zárt ajtó mögött.

A lassan Budapesthez igazodó festő, az ungvári-leMBERGI Puskás László, a barátom, akinek az életéről alig tudok valamit, csöndesen mesél. A szomszéd-ban lakik, egy szűkös szoba-konyhában, ám, amikor híre ment, hogy meghalt a műteremlakásnak a főbérlője, ő kiigényelte azt, s mit tesz Isten, ki is utalták neki. Pokolian elhanyagolt hely fogadta, tehát rögvest lakásfelújításhoz kellett fognia... És ahogy az első reves hajópadlót felfeszítette, kihajtva a rozsdás szö-geket... És itt pillantsunk vissza az időben, csak néhány évtizedet, az időben, amiről soha nem tudjuk, hogy mozdul-e, vagy örökké áll. A hajdani modellt, aki pár hónappal ezelőtt követi neves szomszédasszonyát a Kerepesi temetőbe (vélekedem minden alap nélkül), amikor felbaktatok a város és a Palotanegyed fölé, Proits Rozáliának hívták, de a férje nevéen híresült el. Ezt a város fölötti életteret ugyanis az alföldi Tornyai János bérelte ki 1925-ben, aki akkor is hal-hatatlan lenne, ha csak a *Juss* (1904) meg a *Bús magyar sors* (1908) című képeit festi meg. Ő, azok a – idézem a Nyugatból – „pasztózus sötét színek”... „Paraszi” élete évtizedeken át párhuzamosan halad azzal a „polgári” festőével, akinek átellenben, egy nyomorúságos lakás falaira húzódtak meg valamikor a remek-lései. Egymásról a két festő természetesen mit sem tudott. Bár így utólag állít-hatunk-e valamit biztosan? Ami a lényeg, az az, hogy Hódmezővásárhely vá-rosa, a festő szülőtte helye, rendszeres apanázst biztosít a művésznek cserébe a festett és festendő vásznaiért. Rövidre zárva a házaspár életének és a művész

meg a mecénás településnek bonyodalmasan viharzó belviszonyait, legyen elég annyi, hogy a város végrehajtó útján próbálta megkísérelni, hogy hozzájusson jogos tulajdonához. Pénteki napon láttak neki a leltárnak, ám a jegyzőkönyv hétfői folytatáskor a képek zöme már sehol sem volt található. Utána sem. A lakásba senki be nem léphetett, még Tornyai későbbi monográfusa sem, ő az udvar mélyéből volt kénytelen az ég felé kepeszkedve kiáltozni a nagyothallót színlelő özvegynek. Nem is kerültek elő a képek addig, amíg egy gyanútlan új bérlő hozzá nem kezdett a padlózat felfeszítéséhez. 718 kép került elő – csodamód épségben. Megjegyzendő, hogy a naplók és egyebek mellett negyven éve idevermelt – kereskedelmi mennyiségű – liszt, cukor és rizs is napvilágra jutott, 1944/45-ös újságpapírokba csomagolva. Képek itt is meg ott is, egy belpesti utca két oldalán, magányos idős asszonyok, a múlt idő a maga moccanatlanságában, zárt terek, ahova jósorsunk néha belépni enged, és látnunk azt, ahogy eltűnnek a falak, kitágul a tér, és közben az idő is, mint földi létünk legnagyobb paradoxona, élő lesz, történelemmé vitalizálódva.

Zerge (Makarenko, Horánszky) utca és Dél-Afrika. És ha azt mondom: Szibéria, és ha azt, hogy Mexikó? Vagy Írország? Akkor tegyünk egy kanyart a térben és az emlékeinkben mozgásra kényszerült időben, vissza és át Ungvár és Lemberg és Munkács felé meg a 20. század mélyére. Itt is, most is egy képpel lesz (van) találkozásunk. Amely nem a világtól elzárva, hanem Isten ege alatt egy templom homlokzatán... Templom? Dóm, katedrális, bazilika. Az ungvári görögkatolikus főszékesegyház. Mozaikkép, szakállas, oldalra hajló férfifej, ha a bejárattal szemben állunk, akkor a jobb oldalon látható a magasban. Keleti ikon, de az alak tekintetéből – mintha..., ráfogás? – a nyugati kereszténység csöndes tüze sugározna, tekintete van, nem csak szeme. Mártír Romzsa Tódor püspök portréja ez, amire minden betérő hívőnek fel kell pillantania, ha magyar, ha ukrán, ha ruszin, ha román, ha tót, ha orosz, Puskás László műve. Ami – halom – le volt takarva addig, amíg a pápa – II. János Pál, ki lett legyen más? – 21 görögkatolikus vértanúval együtt 2001-ben boldoggá nem avatta. Puskás László ekkor már elsősorban munkácsi egyházmegyes pap, aki nemcsak megalkotta Romzsa Tódor mozaikját a dóm homlokzatára, hanem mint promotor iustitiae közreműködött annak megszentelésén is. A Makarenko utcával a háta mögött. Meg sok minden mással, amikről a barátai is csak később értesülnek.

Puskás akkor és ott volt gyerek, ahol és amikor nem lehetett László, csak Vaszil. És a hatalom mindent megtett azért, hogy ne csak magyar ne legyen, hanem görögkatolikus sem. Apja egyházának volt papja, akit 25 évnyi Gulaggal büntettek, amikor ellenállni merészt annak a vallásgyűlölő rezsimnek, amely a zsigerei mélyén óhitű volt és maradt, amelyik arra akarta kényszeríteni az egyházát, hogy tagadja meg Róma főségét, és simuljon bele a pravoszláviába. Mesélte-mesélik, hogy az ungvári ócskapiacon külön soruk volt az egyedül maradt papnéknak... Festés, grafika, egyik műve a Tretyakov Galériában, át Magyarországra, itt teológia, vissza a szülőföldre, ahol pappá szentelik. És itt válik a görögkatolikus vértanúk szószólójává is. Ő az, aki megtalálja Romzsa

Tódor ereklyéit, hogy azok Budapestre csempészve, az Embertani Intézetben azonosíttassanak.

Puskás – akivel ott álldogálunk a szélben Budapest tetői fölött – szinte megismételi nagy egyházi elődje életútját, annak borzalmas végkifejlete nélkül. Az is papi családból való volt, aki szintén útra kelni kényszerült, Huszt után Rómában tanul, amikor a szülőföldjén éppen csehszlovák idők jártak, felszentelésére hazatér, pár évig ez is „Magyarország” lesz, aztán jönnek a szovjetek a kommunista örökkévalóság jegyében. Akik minden eszközt helyesnek tartanak ahhoz, hogy elhithessék: egyedül az ő örökkévalóságuk érvényes. A hitét védő püspök egy templomszentelés után éppen hazatérőben volt, amikor Zsukó és Iványi között a lovaskocsijába egy teherautó szándékosan behajtott, a sofőr még az ütközés előtt kiugrott, a sérültet kurblivassal félholtra verik, az atyának hét foga marad, vérben úszik, eszméletlen. A kórházban megoperálják, esély van a gyógyulásra, de éjszaka egy takarítónőnek álcázott ügynök – bizonyos Odárka „nővér” – kuráre mérget fecskendez a vénájába. Egyháza ezután „visszatér” az egyedül üdvözítő görögkeleti hitbe... Az akciót az a KGB-s tábornok (Pavel Szudoplatov) szervezte, aki alig pár éve oly sikeresen menedzselte Mexikóban Trockij meggyilkolását. Aminek szintén van csehszlovák és magyar szála is...

Vajon honnan is ismerős ez a történet?

Aki társas kiránduláson vesz részt Kárpátalján, és ha jobb érzésű szervezők irányítják az utat, azok meg-megállnak Börvingesnél egy impozáns emlékmű előtt. Egy írországi hercegi család sarját gyilkolták meg itt a lázi emelkedőnél. Lovas fogaton haladt ő is a munkácsi-ungvári országúton, amikor a halálos lövés érte. Egán Ede volt ő, a hajdani „hegyvidéki akció” vezetője, aki a magyar királyság legnyomorúságosabb fertályát akarta megsegíteni és a magyarsággal talán egyedül rokonszenvező szláv népesség, a ruszinok sorsát (az emberi minimumra...) felemelni. Itt az elkönfiskált Rákóczi-uradalom helyén, ahol egymással válllvetve pusztított a két tájidegen erő: a Schönborn-család és a zsidó uzsora. Nem tudni, ki húzta meg a ravaszt, de az nem titok, hogy miért és kiknek az érdekében. Az uradalomnak megvolt a pénze hozzá, a zsinagógákban a kormánybiztos haláláért imádkoztak... Az ír Egán Ede nemcsak magyar volt, hanem a kárpátaljai görögkatolikusok védelmezője is, természetesen. Mellékszál? Hol vagyunk a VIII. kerülettől? Ott vagyunk, meg itt is, ma is, meg akkor is és majd valamikor is, ha az idő úgy véli helyesnek, hogy a tereket továbbra is betölteni engedje alakokkal, szóval, álmokkal, és az emlékezés pedig...

Amikor szépfiúk voltunk – 1974

'Oszt-modern Alexa-idézetekkel

NEM ismertük egymást. Egy dolgozatában Ő dicsérő fordulattal szólt *Alföld*-beli cikkeimről. Én messziről tüzeltem egy recenziójára.

A MAGYAR HÍRLAP írásra se kellő alkalmazottjaként délután a hírszerkesztésében a telexen és könyvatosan érkezett anyagokat húztam-vontam s nagybetűztem Kádár és elvtársulatának napi prédikációit, késő este pedig javítottam a lenyomatokat. Hogy például ne azt közöljük honfitársainkkal, miszerint *képzőművészeti* delegáció utazott Moszkvába. Noha pontosabb volt a nyomdászok változata.

SZEDETT-VETETT, gyülevész népség voltunk. Több nemzedék maradék-skiblerei, akiket a munkás-paraszti szárítógép centrifugázott népfronttá. A forradalmat feledve, a feltétlen igazodásba gyöngültek; más napilapok maradéka; továbbá vidékről Pestre szivárgó elegyes tollnokok, odahelyezettek, írástudatlan hírhozók. Magam a semmit nem akaró, illetve a túrt ifjak sápadt gárdájában szédelegtem a hír- és kisriportgyáros rovatban. Ne feledjem a far-merkedő lányokat, elvált és vágyaapadt közepes korú asszonyságokat, jobbára gépírók – volt vagy leendő szeretők.

A PÁRTTITKÁR István fejét zsongatta az igazodás napi törvénye. Nyájas volt, máskor impertinens; már túl a Kati-botrányon; arcán folyton nyúzott fáradtság; susogták: felesége féltékenysége mellett betegsége folytán is gyötri. Profi újságíró, de alkalmazmanként és jobbára elvi cikkeket írt, mert folytonosan kéziratokat javított másnapi olvashatóságra. Svádás, imponáló megjelenés, több évtizedes vidéki szerkesztőségi varázs. Őskényszerét emlegették: a '45 utáni bolydulásban Nyíregyházán párthatározatra vette el viszonyzatosan művelt titkárnojét. Debrecenből érkezett, engem is így hívott és diktált odáig menő hitbizományosként, hogy egyszer cikkemet a maga nevéen adta el a *Tanácsok Lapjának*. Neki mint rovatvezetőnek napi gályarabságos lecke volt: Fahidy József, aki árasztotta a minisztériumi jelentéseket, melyekből álcikkeket farigcsált.

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Tamási Áron sorsjátékai* (2023).

Hunyorgó, pislogó Józsefről hírllett, egykor úgy szerzett rangot, hogy az államosítások listáját elcsente a miniszter asztaláról, és közölte. Írástudatlan volt, és sunyi mosolya mögött sokakról sokat tudó, magabiztos szolga tündökölt. Egy gyöngye pillanatában megvallotta életvezető elvét: tégy mindenkinek szívességet, s lekötelezetedd válnak! Autóval és minden más hiánycikkkel, a Belkereskedelem mágusaként üzemelt a szerkesztőségben. Ki mit óhajtott, elintézte... Ám öt korábban (le-)kötelezték: az Aranycsapattal elhagyta a hazát, nyilván küldték, mert a Szabad Európáig meg sem állt. Majd hazatért, s a politikai rendőrség hangolta élményeiről könyvet férceltek. S ez már kései eszmélet: „Meszlényi” névvel élvezettel olvastam jelentéseit; különösen színházi és művészeti hírharsonásként üzemelt. 1974-ben ebben a tárgykörben semmi impulzust már nem mutatott, valószínű átírányították kereskedelmi szakra.

FOLYTASSAM? Jóska bácsi, akinél szinte egyedül, csendes esti órákban jó volt beszélgetni, úgy adta magát, hogy rühelli a hírlapos társaság javát, idősebbekről sokat tudott. Az MTI-ben dolgozott, s mint utóbb irataiból láttam, ott beszervezték. De hát Barcs Sándor a Rákosi- és a Kádár-korszakot folyamatossá avató hírszerző vezérigazgató, a Rajk-per kigazda népi ülnöke, intézményében ugyan kit nem szerveztek megbízhatóvá? Hiszen a KGB kihelyezett tagozatát vezette Barcs, a nemzeti hírközlést, Jóska bácsi Sarkadi Imrére emlékezett, író kollégájára s arra, hogy hajnalonként is már a nagyerdei villák kerítésén egyensúlyozott Kéziratra várva, csöndes együttléteinkben fiára, Józsikájára vissza-visszatért, mert ígéretes filosz-tehetségként rajongta. Játszi kézirat-gondozása mellett Jóska bácsi életművét otthon művelte gyönyörre: midőn pedagógus hitvese eltávozott reggelente, érkezett szép és elegáns titkárnök, s véle délelőttözött.

Folytassam? A mindenki Gyuri bácsijával? Aki Snagovot is (jól)megjárta, írástól mentesítve, olvasó-szerkesztőként fején a szemüveggel rezgő fejjel kéziratunként loholt a főszerkesztőhöz, a kollégák írni nem tudásán háborogva. Nyájás szörnyeteg volt, hírlapos Octopus, kit kézírattal kellett etetni, de folytonosan öklendezett.

Vörös loboncos Gréti: ha beléptünk a titkárságra, már nemlegesen rázta sörényét, noha azt se tudta, mi kérelemmel bátorkodtuk zavarni. És hólyagos fenségként, karkai homályban a népség fölött trónolt IPU-Apu, vagyis az interparlamentar Darvasi István főszerkesztő – az ÁVH-s test- és lélekidomtó mozgalom kipróbált harcosa. Hírllett, nagyképűségétől viszolyogva, Kádár exportálta főszerkesztőnek. Hírlapjánál se másképp; rózsadombi képviselőként havonta a szerkesztőségbe szervezte fogadóját. Alaposan fogyatkozott így panasznépsége; ugyan ki vett erőt magán bajával Pestre rándulni, s a New York-palota hűvös-titokzatos épületébe be- és felbátorodni!?

Maradva még a '74-es év elején, a New York-palota harmadik emeletén:

KEDVES-szelíd társaság a piások brigádja, a májsárga és hamuszín-arcú Jenő, a sportos, kit szíve hamar végső elvonókúrára ítelt; Nándi, a faluszakos; ritkán láttuk, olykor a kijózanító nyelte el, legendája szerint a hírhedett E. Fehér Pállal

a győri kocsmák terepén mániákus szívósan alapozták a szocialista-realista téveses holnapot (E. Fehér röpké És-idő múltán átitta magát a Párt lapjához, ahol két évtizeden át konyakba és pálinkába mártott tollal a szovjeti üdvözlés éber felelőseként imponáló konoksággal nemzetpiszkításunk rendszeként működött. '90 után pozsonyi elvtársainál menedékjogra érdemesült, s ott is végezte.)

Pista, a Miskolcra szerzett olvasószerkesztő, akár a párttagkönyve, örökkön piroslott. Nem együtt, ki-ki a maga tagozatával hörpintett, és ihletet is, hogy igazolja a nemigazat. S ne feledjem Ervint! Aki a *Népszava* emigránsaként remélt méltó pozíciót a '68 tavaszán indult félhivatalos kormánylapnál. Egyik kollektív poharazáson oly magasra szökött a közérzete, hogy a márványlépcsőn esztétik vesztve legurult a harmadik emeletről. Piros szőnyeget nem érdemelt, így súlyos sebesülését járása örökre hordozta. Hasonlóan mint képességét. Ő volt a *Magyar Hírlap* művészeti-kulturális rovat vezetője.

Nem folytatom.

FELÜGYELŐM, István egy télvégi délután nyájasan szólít: idekerült rovatvezetőnek Alexa Károly, s kérése: a kulturális rovatban dolgozz. Ott, ahol szóba se jöhetett, hogy írásomat közöljenek. Mintha zavart csodálkozással mondta volna István atya; semmibe néztek, s most igény és tárgya vagyok egy új vezetőnek? Itt maradni, s újabb, megalázó próbatételezt vállalni? Asszonykám gyermeket vár, s egy fizetésből ilyen alávaló boldogtalanságban hárman nem élhetünk. Mert szorult a gyomrom, s az undor szorongató érzésében a liftet kerültem, hogy senki kollégával ne kelljen beszélnem a fölfelé úton; a lépcsőzés is lassította az időt, míg felértem a szerkesztőségbe.

NEVÉT MONDTA?! – ismétellem magamban. Alexa Károly? – kérdeztem vissza nyomatékosan, s átsuhant bennem ellenérzetem; okát István elvtársal nem osztottam meg. Az „ám legyen!”, a „lássuk Uramisten...!” próbatételének hetykesége többször is kísértette az életemet. Rosszabb nem ígérkezhet – vállaltam a váltást. Röpké idő múltán Károly szobájában bemutatkoztunk egymásnak. Kedves volt, és bennem bizó, mely áthatott és oldott. Mosolya s egy-egy ironikus fordulata sugallta: tudja hová jött. Károly is „lássuk Uramisten...”? Feladatnak tekintette megújítani a rovat szellemét. Averziónak pedig egy-két mondattal tisztáztuk – akkor már ő sem úgy gondolta... Soha többet szóba se került, noha nyúztuk közösen az időt, eleget. A belterjességet váltva azt mondta: térben, időben és nemzedékben tágítjuk a horizontot, s arculatot teremtünk.

SŰRŰN NYÍLT délutánonként az ajtó, s érkezett egy új költő-generáció: Szepesi Attila, Apáti Miki, Bisztray Ádám, Veress Miklós és a többiek...; egyik versét hozta, a másik recenziót, a harmadik írandó ötletét tárgyalandó. Karcsi dolgoztatott, vagyis szellemkörébe vonta őket. Intellektusa, tágas látása, villámokos, iróniával áthatott játékra-hajlamos válaszai seregszervező erőt is sugalltak. Amit igazolt, hogy diákjai visszatértek hozzá, akiket ő játékosan tanárurazott: na, jöjjön be Mányoki tanár úr! Mit hozott Szkárosi tanár úr?... – és

a többiek... A hétvégi mellékletek sorjázta, s velük hetenként gyarapodott és erősödött Károly ifjonti hadserege.

MOSTI MŰVE hatalmas könyv; egyfajta Szíves kalauz. Élők és Holtak, honiak, nyugatiak és keletiek, a Glóbusz négy tájának érdemesei Alexa Károly szellemasztalánál társalognak. Melynek címét Berzsenyi sorral jelöli: hajója Ithakát elérte, s kikötött. Hatalmas hadihajó az övé, repülőket indít és fogad; komoly szellemi, esztétikai, erkölcsi fegyverzettel a fedélzetén. Egykor, az 1974-es közös esztendőnkben még egy 470-es gyorsan sikló kis vitorlással párosan szeltük a délutánt és főként a késő estéli vizeket.

Otthon dolgoztam; a szerkesztőségi délutánokon jobbára a rovat előszobájában telefonáltam, szerveztem a másnapot, s amikre megbízott. Máskor lebzseltem, vártam cikkem sorsát, s hogy vendégeivel és a napi kézirat-halom-leckéjével végezzen. Nem sietett, ahogy egy könyvméltatásában ajánlotta, maga is egy nyomdába készülő jegyzetet, publicisztikát, interjút, prózát és verset is hasonlóan gondozott: „Figyelmesen medítálva, felelősséggel.” Ékezetig menő szigorral javított.

NYÍLIK AZ AJTÓ: megpillant: „szipkázunk egyet?” – kérdezte somolyos kedéllyel. Vagyis fröccsökkel egybekötött helytörténeti sétára indulhatunk, mert a nyóc’ ker., a Rákóczi út, a Baross utca és az Üllői út vidéke hazája Karinak. Esti baktatásunk indításaként szerkesztőségi ügyeket, a lapindítók sületlen dumáit idézte, hogy némi kedélyt csiholjon. Első szintér: Rákóczi tér: feslett csáblányok kacsintásán és kebel-bukó pózain csak röhögtünk; presszóba kis-kocsmába betérve egy-egy pohár valamivel hergeltük hevünket, és a szintet állandósítva, hitelesítettük eszmecesterébe mélyedt magunkat. Udvarok belső látására nem tértünk be, Csempe-Pempe éjjeli menedékhelyét se kerestük *A pálya szélén* című Mándy-írásból. Helyette a fröccsöntőben Mándy Ivánról és írásainak világával kápráztatott; egy órás boltocska, egy koszlott mozi bája s vele az emberi lelkek gyúltak életre – a *Régi idők focija* című filmet Karcsi méltatásával is reklámozták. Melyben a filmes próza visszafilmesítésének az esztétikai bravúráját igazolta Sándor Pál alkotásában.

Idővel olvastam volna monográfiáját, mert Mándyról már akkor mindent tudott, még azt is, hogy az író rokona, Mándy István 1941-ben komoly ember és társadalom könnyítő művel javította a haza közérzetét, címe: „A falusi árnyékszékek önműködő ülőke fedővel való ellátásáról.” Szegény golyósebezte és vérhasban görcsös latrinájáró Don-kanyari bakáink már nem térhettek haza olvasni és modernizálni a *Tótékban* világhíressé emelt menedékhelyet. A sólyomröptető Mészöly Miklóstra is vissza-visszatért; könyvet tervezett, a francia anyaghoz Magda segítségét is kérte; az avatottan ígéretes pályakép mégse íródott meg. Talán ózdkodott, hogy a sokadikat írja, mert Mészöly divatossá lett, és voltak elegen, akik magukat vele akarták igazolni és hitelesíteni.

FŐNÖKÖM VOLT, de pajtási kedéllyel éltünk, irtunk és szerkesztettünk. Belterjessé savanyodott a rovattársak java, vagyis derogált a vidékjárás, s munkát-

lanságukat szabotázsként hitelesítették. Darvasinak imponáltak, hogy nekik nem tetszik, ami történik házuk táján. Ilyképpen Károly engem száguldó munkatársának is tekintett.

Alexa kacagott: az ELTE-n is üzemel a mihaszna tanszék, ha már így: a népművelés diplomásan igazolt okosa tudósítson a közművelődés frontjáról, a könyvtárak, a művelődési házak életéről! Nyáron a művésztelepeket se hanyagoljam! Utaztam is Hajduböszörménybe, ahová Guszti barátunk szervezte össze a Duna-medence magyar képzőművészeit. A testvériség jegyében érkeztek román és szerb alkotók is. Guszti találmánya: a vendéglátás köszöneteként, mindenki egy alkotását ajándékozza a városnak. Mert szerveződött a Hajdúsági Múzeum; a helyi pártnak és tanácsnak is tetsző lelemény: néhány év, s kivételes Duna-medencei magyar galéria terem a városnak!

Guszti rendezési lelemény-ihlete a művésztelep népszerűségét észlelve fogant: ha neszét vette magasröptű elvtársi látogatásnak, az ideológiát is élővé szervezte a tábor igazolásaként. A bejárathoz rendelte Papi Lajos szobrászt, aki talán több nyári feladatként, Marx kőből előhívott portréjának szakállát kalapálva-vésve fogadta a vendégeket.

Utólag igazolódott Örkény bölcs észlelete, miszerint nálunk minden pöfföt kap; Guszti barátunk kétes furfangjával is pöffölt, mert blöffölt: magának is szervezett egy kisebb házi galériát a köznek ajándékozott művekből. Máskor Károly Kecskemétre delegált, mert a mecenatúra sarjadó jeleként tudósítsak Tóth Menyhért műveinek köz javára történő hagyatkozásáról. Fel se értem a magasát, milyen kiváló művészt ismerhettem meg, aki remekműveit ajándékozta szülőföldjének.

„Az idő nem volt hozzám kegyes” – mondta *Fekete Mária* című misztériumának Dóm téri bemutatójáról Berczeli Anzelm Károly drámaíró és fordító, akihez szintén Károly irányított. S máig resteltem tudatlanságomat, hogy a '38-as szegedi időjárásban ragadtam, mondatának metaforikus üzenetét nem értettem. Mert Berczeli Anzelm drámaírói élete bezárult 1945 után. S ő szellemi eleganciával idézte a régvoltat, Németh Antal, s a kritikusok szervezett hadjáratát a Nemzeti igazgatója ellen. De önsiratóba nem kezdett.

MEGBIZATÁSA FOLYTÁN Karcsi tanácskozásokra volt hivatalos, elvitt magával a parlamentbe: okosodjak naprakészen. Nép- és közművelődés? Vizsgáztam is, tudnom kellett: a keletnémet tudományosság igazolta, miszerint az ember egy bizonyos fáról alászálló bizonyos fajta patkánytól származik. Tudományom diplomára érdemesült. Aczél elvtárs is fényesítette ama parlamenti alkalmat, de idővel odahagytuk a süketelést.

Egerben a hazafiság konferencián is járt főnököm, ahonnan Tóth Dezső arany-gondolatával tért meg: a szocialista közművelődés és az internacionalizmus összetartozó emberi érték. Öt év múlva a Vígyszínházban Csurka *Házmestersiratóját* nézve visszanevettem: Tahi Tóth mint mámoros Herczeg Pista előtt valaki szóba kerítette az egri tanácskozást, s Tahi meredten hallgatta, valami derengett, majd tántorodva hanyatt bucskázva, a gyermekágy rácsán átzuhant.

Artistának is mesteri attrakció; s amikor lehuppan, belül a rácson, a homályból karcos öblös hangon összegezte a múltat. „Ott is jól berúgtunk.”

GOMBASZÖGÖN a felvidéki magyarok ünnepén jártam. S megírtam mit művelt a szabadtéri pódiumon az ORI haknibrigádja: a bámulatosan ostoba dr. Hegedüs János konferansz, Horváth Pistástól és Gaál Gabriellástól (VII. 5.). Károly kacagva leadta, megjelent, aztán jött az értekezletről, s diadalos iróniával mondta: Gaál művésznő balhéja Darvasi ingerét is elérte. Mert elhunyt férje, hitvány református pap, az induló *Magyar Hírlap*nak munkatársa volt, így özvegyét művészetében mélyen megsértették.

Károly a könyv s az irodalom ügyét különös figyelemmel gondozta. Tévé jegyzetében jelzők nélkül klopfolta Vámos László rendező félműveltségét, aki Bornemisza *Magyar Elektrájának* elsőségét konferálta a tévé előadása előtt. Noha a kispesti diákok '56 tavaszán Nemeskürty István nyelvhív rendezésében sem a mórliczi változatot, hanem a prédikátor eredeti művét játszották. Amint a kolozsvári Magyar Színházban épp '74 tavaszán is műsorra tűzték. Máskor Sarkadi hiteles értelmezéséért prelegált. Higgadt tárgyyszerűséggel. *Perzsavásár a ligetben* címmel a Körszínház nyári produkcióját intézte el (VI. 12.), sorolva: „talány mi van a kaftán alatt”; „a táncosnő fején levő sokágú gyertyatartóban hány gyertya volt, és miért”; a spektakulum tömjénfüsttel illatosítva – ámult, ki recenzensnek jelezvén magát, iróniává se formázta az Ezeregyéjszaka ligeti rémálmát.

Egerben az országos könyvünnep vidéki megnyitója: Károly útra indított, s írtam ahogy volt. Salgótarjából érkezett Végh Antal, aki a bányászvárosban úgy ünnepelt, hogy egy művét se dedikálta, mert könyveit feledték megrendelni. Ám nem bánkódott, mert új könyve témáját szimatolta, mely még jó évtizedig anatómász; a gyarmati terrorista fiatalok kollégiumfoglalása után nyomozott. Amiből támadt másféle botrány kis idő múltán. Mert Balassagyarmat hú fia, Michel Gyarmati a párizsi Folies Bergeré művész igazgatója, aki meleg hon- és fiúszeretetével zárta a portréfilmjét, mert üzenete: „Üdvözlöm a gyarmati fiúkat!” A fiúk időszerűsítése a terroristákat jelentette a televízió filmjében. Azon aztán végképp kacagott a Fészek klub belvilága, miszerint a *Hétfői Hírek* túlpletykálta magát, s közölte: Kádár János hivatalában fogadta Párizsban élő hazánkfiát, Michel Gyarmatit. A hírszimatoszt egy évre eltiltották a lesi-pletykától.

AZ EGRI KÖNYVÜNNEPRŐL cikkem indítását Károly kacagva hagyta jóvá, miszerint zsúfolt egri könyvtár közönsége illő tisztelettel csendben figyelte az asztalnál ülő, szólásra készülő neves pesti írókat. Köszöntésük különös fordulattal kezdődött: a könyvtárosnő kérte: Koczás Sándor és Kertész Ákos szíveskedjen elhagyni a termet, s fáradni egy másik helyszínre, mert az ő jelenésüket oda szervezték. Távoztak, s megirikult a díszasztal, ahol Garai Gábor maradt az ünnep fényében.

Kínos indítás, görcsös percek, de ami utána történt, leírhatatlan óra; azon majd az esti „szipka” körúton a Rákóczi tér sarki presszóban mulattunk Karcsival, mert tudósítás fölötti abszurdoid, Páskándi szavával élve. A könyvünnep

hoppmestere tudatta: Garai Gábor költő, az Írószövetség főttkára, a KB tagja, súlyosan rekedt. Így külön is köszönet, hogy eljött, s megtisztelte az egri olvasókat. A közönség kérdéseit fogadja, s a választ a könyvtáros fülébe suttogja, majd ő, mint a költő megafonja, felerősítve tudatja a közönséggel! Ez olyan jó, hogy a olvasva bohózat, már-már ionescoi címmel, a *Kopasz* énekesnő után, előadható: az elnémult főttkár avagy a hangja-vesztett dalnok címmel. S újabb pohárral ihletetten sziporkáztuk a költő kondíciójára utaló metaforikus címmel. Olykor az utazás mikéntje lett volna az igazi téma, s nem az, amiért vonatoztam. Károlyt cenzurális kényszertől kímélendő nem is róttam papírra, csak meséltem már az első fröccs előtt: hogy például a győri gyorson Tatánál jött egy huszonéves figura, kicsapta a fülke ajtaját, körbe nézett, majd rám bökött: „Igazold magad!” Merthogy pofára is már gyanús vagyok, ki disszidálni óhajt. Válaszoltam: a nyikhaj belügyesnek: „Ne tegezzen!” Miért, kicsoda Maga? Jöjjön ki az igazolványával.” Kimentem; meredten forgatta a személyit, majd kushadtan továbbment rángatni a fülkék ajtaját és az utasokat. Nyugati övezet és határzár a Rákosi rendszer múltán civilruhás nyikhajok védték a szocialista hazafiságot.

JÓZSEFVÁROS egyik mezsgyéjén a körúti fröccs-öntőket jártuk jobbára, a Corvin közig se jutottunk, s egyszer Karcsi a Gyulai Pál utcai kisvendéglőbe szervezte magunkat. Szépasszony ült a hárfánál, s pengetett s andalított. Karcsi Berzsenyitől kezdődő 19. századi irodalmi szemináriumra ihlető fordulathoz érkezett: az új kurucok társaságához. Merthogy itt táborozott és gyakorta gyűlésezett Thaly Kálmán és tudós népe, mely sajátosan fülledt révületben idézte nagyságos fejedelem tábortüzeinek szellemképeit. Színes és derűs este volt, tán pecsenyével is alapoztuk, s bátorítottuk rizling fröccseink befogadási kaliberét. Általa főnökömben is emelkedett a kedv a történeteket is szaftosítani. Arany János, Kemény Zsigmond, Kuthy Lajos s megannyi költő és író életét és gondját immár tudósi mélységgel ismerő Karcsi Lőwy Árpád életművének esszenciális szellemében részletezte az újkori kuruckodás módozatát.

A VIDÁMBAN. A Baross utca József körút sarkán álló éjjel is működő műintézménybe is betértünk, s a Vidám Színpadon se látható jelenetek káprázatában még hörpinteni is felejtettünk. Micsoda életszínház! Játszottak a zenészek, egy villanyorgonás, egy gitáros, s egy dobos dolgozott. Némi tánc volt, inkább néhány fogdosó hevítette a hangulatot. „Figyeld azt a kis embert! – szölt Karcsi, s oldalra bökött: egy nyúzott, fáradt ötvenkilós emberke állt a dobos előtt, és bűvölten bámulta. Dal dalt követett, s a fickó rezzenetlenül csak nézte a spektakulumot. Egyszer csak abbamaradt a zene, csendesült a hangulat, s a zenészek szüneteltek. A megbűvölt emberke, fellépett a pódiumra, s a dobossal kezdett disputálni, csak annyit láttunk, hogy a zenész nemlegesen rázta a fejét. Józanul, szelíden prelegált, láthatóan folytatta a kérlelést, mintha két kezét összetéve is óhajtana vágját. Nem és nem. Egyszer csak zsebébe süllyeszti a kezét, és felmutatja a zenésznek, aki erre bólintott. Egy villanásra mi is láttuk, amikor hájas muzsikus megfogta, egy piros százas volt!

Felállt lomposan, átadta a verőket, s az emberke odaült a dob mögé, és elvgyorodott? Szájában közepén egy foga hirdette boldogságát, s ritmussal kezdte ütni a hangszert. Szinte csönd lett a füstös mulatóban. Figyelték az emberek a dobszolót. Egy komája a közelünkben ült, s mosolyosan nézte cimboráját, és mondta a figyelőknek, hallottuk mi is: buszvezető! Most fejezte be a műszakját, s egyetlen vágya, hogy dobos legyen. Íme: változat a közművelésre, az emberke csaknem napi fizetségét adta, hogy kedves hangszerével üsse (el) a maga idejét is. S mely kutatás tudóskodhatná az emberke boldogság-koefficiensét? S hol van ebben a szocialista műveltség ingere és öntudata?

Az emberke leszállt az ülésről egyik kezében az ütővel integetett, köszönve a tapsokat. Aztán cimborájával távozott. Vidáman ment aludni, s másnap vidáman ült a 12-es járatra.

KÁROLYT KÖSZÖNTVE, talán túlzóan magamról beszélek. Szándékom pedig az általa velem történettel őt dicsérni. Mert Pesten éltem és szerettem, ám rideg, fellengzős és nagyképű légköréből az örökös futás kísértésében az ő emberi és szerkesztői szelleme, kedélye felszabadított. Barbarizmusomat csiszolta; tapintatos kedvességgel és szeretettel urbanizált és változatos stílusban irodalmi-művelődési-művészeti képezdéjébe járatott. Melybe az is tartozott, hogy tan-székéről szólva nem féltékeny ifjúként, hanem a tanártárs és tudós tiszteletével becsüléssel emlegette Bóta tanár urat vagy Mezei József Madách-kutatásait.

PÁSKÁNDI GÉZA. Krúdy batárjának is képzelhettük a szerkesztőségi autót, mely olykor vidéki eseményekre ügetett velünk. Együtt Hódmezővásárhelyre iramoltunk először '74 március elején. *Kortárs*-estet hirdettek, de a szokott írói spektakulumnál több történt. Az áttelepedett Páskándi Géza első honi nyilvános szereplését tekintettük Eseménynek. S utána, az átbeszélgetett, valami ledér-műsorral is cifrázott-zavart éjszakán szívbéli barátság köttetett. S az éjszaka bárhomályában stílszerű említeni Géza ledérségét is, mert *A Sáríkás anyós* című vígeposztát, amit Géza sajátos szexuális műveletnek tekintett, vagyis: „bujálgodásai az anyanyelvvel és fogalmaival”. A mű eredeti címét, *Porno-Logika-Transzcendentális erotika*, elhagyni kényszerült, mert a szocialista realista kiadói etikett szemérmes volta így parancsolta. Az időtt a *Kortárs*ból ismerhettük meg; Apáti frappáns szösszenettel jellemezte: az „Elanyósodott gézándiság” – kacagtuk eleget; s Károly Géza méltatására több röppentyűt szervezett rovatunkba.

Végítéletes jelentésében is: holtig hű barátság Gézával. 1995 májusában az Írószövetség akkori elnökét kérdeztem Géza temetése felől, s közölte, „500 tagunk van, temetést nem vállalunk”. Úgy mondta, mintha itt és most a komplett írórtársadalmat egy farkasréti tömegsírba kéne szállítmányoznia. Így aztán, mint irodalmi tanácsosunkat, éppen harminc éve, Páskándi Gézát a Nemzeti Színház halottjaként temettük és sirattuk.

LÓCSISZÁR ÜNNEP. Károly kezében az *Igaz Szó*, s átnyújtja: Sütő drámája, írj róla! *Egy lócsiszár virágvasárnapja!* Szokatlan fordulat; folyóiratszemle helyett

egy művet ajánlani. S nem is az olvasóknak, hanem a hazai színházi élet sürgető feladataként jegyeztem Kolhaas Mihály becsapatasának krónikáját. Alig fél év s lelkesítő este Kaposváron: íróját nem engedték a bemutatóra, de őt is ünnepelve tapszuhatagos előadás Zsámbéki Gábor pontos, feszes és kemény rendezésében. Vagyis: a dráma és az előadás „Annak a folyamatnak a rajza, ahogy Kolhaas Mihály a jámbor, tisztességes »lócsiszár« végül halálával tanúsodik a münzeri út mellett” – írta Károly kritikájában (X. 8.). Feledhetetlen kaposvári éjszaka, hovatarozás mellőzve, a kritikusok csapata vándorol, és tovább ünnepelte az előadást. Károlytól elszakadtam, amikor a vonulásban Tarján Tamás szólított; csevegünk, majd a nálamnál fiatalabb, de sokat tudó egyensúlyozó művészként atyai jótanáccsal zárta az eszmecesterét: „Hagyd a magyar drámáért a küzdelmet!” Merthogy az *Alföldben* közölt, erősen visszhangos dolgozatom nem kedvére való. Nem vagyok a szeminaristája, nem neki írtam, ebben maradtunk.

Október 4-én és 5-én a magyar dráma lélekindító hétvégéjét éltük. Mert másnap egy színházzal odébb álltunk; egy új Illyés-mű látására, Pécsre vonultunk: *Dupla vagy semmi!* Ahol Illyés Gyula keserves emberi bábjátékát Sík Ferenc a közösségi tusakodások omlasztó és végveszélyes anamnéziseként vitte színpadra. Hányszor kell még újrakezdenünk? – megváltásunkra – kérdezte *Színház a cethal hátán* című darabja zárásaként Hubay Miklós. Illyés Gyula vigasztalan reményjátékában, a hegyiek és völgyiek élet-halál tusájában, a Zsoldos-halál is azt válaszolja: Noha „Letiportátok magatok közt azt is, aki jót akart”, de a Játékot folytatni muszáj! Karcsi Kaposvárról tudatta a jó hírt, én Pécsről: melengető újraolvasni a 8-ai lapot: párban a Sütő-mű és az Illyés-darab krónika: üzenet a magyar színjátszásnak – lám, ez az Út a hazavezető.

HÉTKÖZNAPOK FORRADALMISÁGA: azokban a hónapokban Király tanár úr próféciája élénkítette a politikát, a közéletet és Aczél elvtársat különösképp. Új feladvány lett az ifjúság; '56-ot hazug módon tisztázta a politika, ám a hetvenes években Petőfi szövegei, a '48-as dalok új metaforai időszerűséggel zengtek. Latinovits Adyt mondó estjeit mint harci imádságot ünnepelte az Egyetemi Színpad diáksága. Ideológiával az érzelmeket nem lehetett áthangolni: így március idusán rendőrségi hagyománnyá lett: az új nemzedéket gumibotozták, akár egy kokárda mérete ürügyén is. Avagy a másik változat: iskolából kijárási tilalom! A KISZ csődje már elővilágítja a következő évtizedet. Felnőtté ért ugyanis az '56 utáni nemzedék, családok Kolhaasok. Kérdésük, kérdésünk: tudjuk-e és hogyan tudjuk őrizni és gyakorolni nagelschmidti lelkünket, s miféle cselekvések módoszataival hitelesítve?

Vajon, a Mándy Iván belső ruhatárában őrizzük-e a magunk lényegét? Vajúdtunk eleget. Az *Alföldben* megjelent dolgozatom a színházi élet mulasztásait és hiányait leltározta. Háborgások tarajos áradása kicsapott medréből; hírlapos kollégám az élen; írta a magáét, a *Színház* közölte, s kis idő múlva a jutalom: a havilap munkatársa lett. Tehetségénél is nagyobb vezérszónoki ambíciókkal Kerényi Imre Thália komiszárjaként lobogott, csakhogy szellemi és ténykészültsége

a Főiskola színvonalát is minősítette. Várkonyi Zoltán mint a Víg igazgatója és a Főiskola rektora formátumát tekintve haloványan védte sáncait. Névsort és intézményeket mellőzve csak annyit, kacagtatóan éberségi mércévé avatták röpiratomat: azon az őszön az újságíró iskola felvételi kérdéseként a jámbor jelölteknek cikkemet kellett véleményezniük.

A FESZÜLT HETEKBEN Károly bölcsessége, iróniája erőt adott és bátorított. Sugallva magából talán az irodalmár-tudós belátását is: a színház elevensége hatalmas erő, mert közösségi méreteken is mozdítja a szíveket és az elméket. Az *Alföld* szerkesztőinek ma is köszönet: a hevült hangulatban is módomban volt válaszolni, s gyomlálni a pizkolódó, gyanúsító vádakat. Megírtam, s a kéziratot Károlynak adtam, aki igazítva, ötletekkel dúsítva voltaképp véglegesítette a választ; már-már társszerzőnek tekinthettem, s postáztam a folyóiratnak.

TÁRSZERZŐKKÉ IS lettünk, mert Karcsi javasolta: a lapunk hétfői hitvány, izapos számait próbáljuk olvastatni egy-egy hökkentő anyaggal. Tervet rögtönzöttünk, s cselekedtünk. A gombaszögi s egyéb élmények, panaszok nyomán az ORI igazgatóját, Keszler Pált szólítottuk disputára. Sokra nem jutottunk, „Pali bácsi”, ahogy Karcsi magunk közt emlegette, közölte: a gombaszögi szereplést „elégedettnek” minősítette az irodája, a szlovákiai magyar szervezet véleményéről nincs tudomása. Megtudtuk, *Szállj te büszke ének!* címmel politikai műsort futtatnak, a fővárosban harminckét helyen előadták, de harmincnégy budapesti művelődési otthon nem is válaszolt az ajánlatukra. Azaz? Kedvezményes, vagyis leértékelt áron sem igénylik a szocialista-realista politikát. Műsorközlő hiányzik, panaszkolta, a néptánc és népzene? „Nem szükséges vele foglalkozni” – válaszolta. A Halló itt Balaton! minden évi sorozatának linkségei, nívótlansága ellen tiltakozott, mondván: az ORI nem hahniszervezet. Hát ennyit a közzsórakoztatás nyárvégi állapotáról.

Közművelődtünk tovább.

A VÁROSMÁJORBAN székelt a Budapesti Művészeti Hetek igazgatósága – következék októberi turnénk oda! Fodor Lajoshoz igazgatóval egyeztetve, percre pontosan érkeztük a hóvégi kedden délelőtt. A titkárnő semmiről nem tudott, lehet, hogy játszott, de a szobájából kiharangolt bennünket folyosói várakozásra. Ücsörögtünk akár a fogorvosi váróban, kedélyünket se mertük hangosítani. Vártunk, hiába, semmi jele nem volt Fodor elvtárs előtünésének. A csöndet egy kortalan hölgy törte meg; előbukkant, mint a sejtelem, és szólított: „Mondják szépfiúk, nem rám várnak?” Lehet, hogy páros életünkre célzott? Karcsi szőke, én fekete, egymás kezét nem szorongattuk ugyan, összesandítottunk, nehéz volt nem röhögni. Vélhető, nyuszi táncospárnak képzelt bennünket, akik fellépésért kilincselnek. Válaszunkra a hölgy csalódottan tovatűnt.

Kétszer is lejárt az egyetemi előadások türelmi ideje, távoztunk Fodor elvtárs karavánszerájából. A fáradt őszi ligeten áthaladva egyre vidámodtunk, mert Károly közölte: ezt írjuk meg! Percről percre, szóról szóra, s felcímnek jegyezzük: szépfiúk kalandja következik. Glossza lett volna, de Karcsi javasolta, combosítsuk az anyagot: soroljuk fel kérdéseinket, melyekre választ reméltünk.

Nyolc pontban összegeztük, ami dramaturgiai hatást jelentett: a november 4-ei számban Fodor elvtárs választalan némaságában kérdéseink vádként szikráztak a városmajori szellemi központra. A közművelődés jövőjét tekintve cikkünk pimaszsága anatómába parancsolta a folytatást.

RADNÓTI-PASSIÓ. Következett Latinovits Radnóti-passiója. Károly nem ért rá, egyedül mentem. Megrendítő színházi este az Egyetemi Színpadon: a versmondó egyetemi fiatalokkal színházat teremtett. S ahogy Latinovits a „Nem tudhatom”-at mondta!, de színpadi látomásba foglalva: a halálba menetelők körében a halott költő fölötti, életre hívó, feltámasztó zsolozsmás temetési beszédeként láttuk-hallottuk. Megírtam, Károly elolvasta, leadta (XII. 22.). Latinovitsnak kora reggel az egyik szereplő telefonon beolvasta a cikket, mások jelentést olvastak. Egyetlen lap voltunk, mely beszámolt a rendkívüli előadásról. A hivatalosok válaszoltak: a második előadást betiltották. A hétköznapok pártos forradalmisága folytán. Aczél elvtársnak a '74-ben megjelent *Szocialista kultúra – közösségi ember* című könyvében áll: „A forradalmi akarat, a forradalmiság ma nálunk nem valahol a »hétköznapi« tetteken túl van, benne él és hat minden értelmes cselekedetben.” Ezek szerint Latinovits Radnóti-passiója értelmetlen cselekedet volt. Aczél elvtárs felszólítása: „Éljen bennünk az alkotó türelmetlenség.”

Éljen, csak az a feneség, hogy ő mondja meg hol a határ. Illyés zsarnokság verséhez jutottunk. S azon túl is, ha türelmetlen a művész, mit tehet? Erre Aczél elvtárs nem válaszolt. Latinovit másfél év múlva igen, Balatonszemesen.

Még Karácsony előtt Karcsi a lapindítóról érkezve közölte: Pártvizsgálat indul a rovat évi anyagait összegzendő.

Magyar Hírlapos négy évemben talán ezegyszer időztem Darvasi szobájában: humanista inkvizíciót szervezett Károly ellen. Rovatos kollégák jelen, ki dadogva szólt, más nyájas jóakaróként, a harmadik a nacionalista fenyegetettség rémével viaskodott a rovat szelleme ellen. Egyedülként érveltem Károly mellett, lelkiismeretem szólított, bár tudtam, tudtuk: a bolsevik gyakorlat nem változott: az ítélet előre megíratott.

KIVÉTELES karácsonyi melléklettel búcsúzott, mert: volt karácsony Corvin nélkül! Pilinszky, Weöres Sándor, Csorba Győző s a fiatalok: Baka István, Sárándi József, Apáti Miklós mellett Nagy Gáspár üzenetverse: el kell érnünk Betlehembe, továbbá emlékezés Váci Mihályra, ki ötvenéves lenne; aztán: Mándy Iván írása, Vas István emlékező tárcája; s Örkény István a *Vérrokonokat befejezve*, vallomásával új törekvését fogalmazta meg: „Ne a szavak helyzete, hanem a mű egésze fűtse fel testhőmérsékletre a szöveget.” Karcsi engem pedig bátorított már novemberben: a *Lócsisárját* megtekintő Sütő Andrással interjút készítsék az ünnepi számba. Így is történt; a hazai sajtóban az első terjedelmes beszélgetés a *Magyar Hírlapban*, Alexa Károly rovatában jelent meg.

MAROSVÁSÁRHELYRE január 15-én búcsúútra indultunk. Karcsi Kulin Ferencet is beszervezte a tizennégy órás Balt-Orient túrára, átszállás Kocsárdon,

s nagypénteki virrasztás. De hogy ne Dsida Jenő versének hangulata nyomassa a féregirtó-légnyomasztó termet, társaimat Bajor Bandi vigaszával váltottam, miszerint ha az ember Kolozsvárról Stockholmba utazik, Kocsárdon akkor is várakoznia muszáj. Kora reggel érkeztünk, s már baráti szállásra nem térhetünk. mert január 15-én lépett hatályba a rendelet, miszerint idegent befogadni: 15 ezer lejes büntetés! Bozgor a magyar, ha jött is.

Madách Imre műveinek tudósait könnyen csábíthattam, hisz Harag György rendezésében *Az ember tragédiája* ígérkezett izgalmas színházi estének. Érdemes volt gyűródni: Harag közösségi sorslátomássá emelte a drámakölteményt! Képek káprázata s újszerű láttatásban a történelem: az Úr nem gyáros, mint a deszakralizált 25. Színház M-A-D-Á-C-H változatában. Ferenczy István Péter apostolként, ahogy kénkőves átkával a magasból rászabadult a római népségre! A magasról közéjük ugrott, botjával valósággal szétverte a fülledt népséget. Forgatagos jelenetek a történelemben; a viaskodó ember és a közösségi dimenziójában: a londoni színben a vakok menete s a haláltánc... Avagy: auditoriumi elhelyezkedésben a tanítvány kérdéseit diákcsapattá sokasítva Harag iskolaüggyé avatta a prágai képet.

IHLETTE A SZÍNHÁZ Károlyt, s a laptól a VII. Gergely méltatásával búcsúzott ('75. I. 12.). Pazarul elemezte Németh László darabját, melyet személyes és keserves tanulsággal összegzett: „Szándékai és tettei más léptékűek voltak, mint amit kora elfogadhatott vagy elviselhetett volna.” Sinkovits pápáját, az alakítás ívét jellemezte: „A diadalmas öregemberből addig a pillanatig, amikor már csak a hatalmas lélek tartja össze az aggastyán testet.” Folytatja még, de itt összegzését idézem, amely a kései tünődőt is újragondolásra bátorítja Sinkovits életművének összegzésében. Pontosan definiálta, talán közös ausztráliai útjukon Károly személyesen is mondta neki: Imre bátyánk pályaképét ez az alakítás emelte a tetőre, mert: „Sinkovits Gergelye színháztörténet.” Alexa Károly zárómondata pedig a dráma végvallomására utal: „Szerettem az igazságot.”

NEM VONULTUNK száműzetésbe, hanem vonattunk; ki-ki a maga rendelt útját folytatta. Károly távozott, a *Kortárs* szerkesztőjeként kedves szerzőivel tovább gyarapította ama Kassák említette asztaltársaságot. S engem is bevont némi recenzió igényével, de talán leginkább azzal, hogy ületem alá rejtve áthoztam a *Csillag a máglyán* példányát, mely a *Kortárs* '75-ös októberi számában megjelent, s a kéziratból készült a Madách Színház a decemberi ősbemutatóra. S majd továbbhaladva a *Mozgó Világ*ban folytatta az asztalköri népesítést. Bevont engem is: a Nemzeti évadáról kért összegzést. Megírtam, s épphogy megjelent ('83/10), mert Kulin Ferencet leváltották, és a szerkesztőség távozott.

Nekem, mint bajtársának, bajosabb hónapok következtek; a nyájas száműzetés változata; olyanformán, hogy írásaimat nem igényelték a Hírlapnál. Jelezvén: kívül tágasabb. Nem volt tágas, de élnünk kellett huszonhat négyzetméteren, hivatalnokként hajnalanta karomon kis Balázsommal buszoztunk, villamosoztunk egy óránál is többet, hogy bölcsödében őrizték a csecsemőt,

míg édesanyja az egyetemen napi penzumát hallgatja-tanulja. Jómagam pedig a filmforgalmazás évi félezer filmjének ügyében fontoskodtam.

Károly új, szellemkalandos könyvében írta: Kósa Ferenc Balczó-filmje jobban segítette a rendszerváltást, mint a komplett liberális ellenzék. Regényes történet, itt csak annyit: erősítendő a film sorsát, hatását, országosan 112 találkozót szerveztünk; vetítés után Kósa és Balczó a közönséggel beszélgetett, olykor hajnalig. A pesti körúti moziban előadások végén a közönséggel állva tapsolt, oly tartósan, hogy a következő vetítést nem tudták elindítani. Döntöttek: a hangulatot alul temperálandó: rejtőzködő zugló moziban, a Sportban folytatták a *Küldetés* forgalmazását.

ÖRDÖGI ütemérzékkel esendőségem szimatában két változatban, a III/III-as spicialakulat is testi voltában kísértett: Sütő András és Csoóri Sándor barátságának árulójaként kellett volna féltennem és őriznem a rendszer nyugalmát. A másik lakásajánlattal csábított funkcióba, a '74-ben pártvezérből miniszterelnökhelyettesé lett Aczél György udvartartásába. Hiábavalóan. Tisztelet, szeretet asszonyainknak, akik hűséggel a nagyobb terhet vállalták és hordozták.

1974: ebben az évben érlelődünk férfivá, lettünk harmincévesek. Kikötői könyves jelentése folytán előttünk az égtájakban ölelkező tengerparti látomás: Károly asztalát hatalmas szellemi sokadalom üli körbe, s mint házigazda Illyésformán töltögeti a poharakat:

„Kőasztal; holdfény, öreg öklök-fogta
pohár – s ahogy
szitok s nevetés, bíboran, s az ének
belebugyog!”

(*Poharaim*)

Álomtalan s átvirrasztott éjjelek tűnődése: talán annyi javunkra igazolható, szándék és tett együteműségében, a kolhaasi jámborságban se veszítettük el a münzeri utat. Nagelschmidt is kézenfogva vezeti el Kolhaas kicsi gyermekét. Akit felnevelni ígért feladata, így indulatait és cselekvéseit kantározni muszáj. Próbatételeken át araszolva, önjavító igyekezettel és sejtelmes reménységgel készüldtünk. S abban az Igazság-szolgálatban éltünk, hogy cselekvésre, Feladatra is hivatottak lehetünk. Nyugtalanságom kérdezi változatlanul: Készületlenek voltunk-e a Jóra, Uram? – ahogy Sütő András *Adventjében* Réka szólítja a Magasságot.

Rendelt időnket betöltöttük, készülődünk; fontos, hogy haragmentesen, végrendeletként a Szeretet üzenetét hagyjuk magunk után.

Utóirat:

1989 nyár végén, politikai változások asztalánál a harmadik érdekelt, a társadalmi szervezetek demokráciaigényének képviselőjében ott feszített Darvasi István, a tízpróbás kommunista robotos... Nyugodjon békében!

Ám a feltámadás angyalai nem harsonáznak ébresztésére.

Sajgó Szabolcs

semmiből kimetszve

Szokolczay Lajosnak

szerethető vagy
te semmiből kimetszett
te kit az élet örök táncába
szólítottak gyönyörű szavakkal
ki most anyagba merülten
a boldogtalanság útvesztőin
téblábolysz gonoszul bután
magadat veszejtve
s veszejtvén másokat

tűzre veted térképeim
vakítod látóimat
a próféták nyelvét kitéped
az életre vezetők lábát eltöröd
s városaidból küldözöd legjobbmaidat
hogy az útszéleken aztán
mindnyájan felkoncoltassanak
bemocskolt vízzel
itatod gyermekeid
akik még áttörték az anyaméh
késekkel megrakott kijáratát
az öregek kezéhez
a betegek ágyához meg
odakészíted a méregpoharat

kivé lettél te képemnek mása
örökösöm
követel magának vissza a semmi
és te önként adod magad

SAJGÓ SZABOLCS (1951) jezsuita szerzetes, a rend kulturális és szociális delegáltja, író, költő, versfordító. Legutóbbi kötete: *Meztelen Isten. Új versek* (2021).

az édenkert
az érinthetetlen
ez a lángpallóssal őrzött
teremtéskori vetemény
az istenösztön kertje benned
kihajt újra újra ma is
űz a tápláló szép és jó nyomába
szenveded önmagad csodálad
s nem érted
miért nem éred el
a forrást odabenn
s hogy-hogy nem pusztul veled
az a kert is

ha hébe-hóba jót teszel
az jó neked
s veled örvendezek
de ne tévedj
jobban ettől
vagy kevésbé ennek híjával
szeretni nem foglak
hisz születésedtől szeretlek
magamnál jobban

mi másért vettem magamra
ezt a világot
s másztam meg a Golgotát
mi másért hulltam aztán
alá onnan a mélybe
minthogy összedöntsem
a Seol a Hadész kapuját
és kiraboljak minden alvilágokat
a foglyokat pedig
a magasba magammal
hogy mind fölrepítsem

szerethető vagy így is
te semmiből gyönyörű
s áldás lehetsz újra
magadnak másnak
lehetsz lenyűgöző ma is
ha szemem tükrében tekintesz
a világra s önmagadra
megint

Az ólom íze

(részlet)

Lőnek. Még hozzá közvetlenül a kórház közelében. Puskadörrenések és sebessültek jajkiáltása. A szobában mindenki felébredt, szóltanul bámuljuk egymást. Az élők és haldoklók jajgatása megnémít. A hangosan kimondott szónak más lehet a jelentősége vagy teljesen elveszti azt. Ezt mindenki fölfogja vagy legalábbis sejti.

Még a furcsa álom hatása alatt vagyok, de a lábam magától kidob az ágyból. Az ólom íze sem tűnt el a semmibe. Beleköpök a lepedőcafatra, és az ablakhoz lopódzom.

A Ludzas utcán hemzseg a nép. Úgy, ahogy tegnap este – batyustul, bőröndöstül, hátizsákostul, de most nem ácsorognak és várakoznak, hanem mennek. Az anyák a karjukon viszik gyermekeiket, az egészségesebbek támogatják a gyengébbeket, a csapat parancsra indult útnak. Valaki összeesik, mögötte összerogy egy másik is, a menet megáll, de az örök tovább hajtják őket. Egy öregember nem képes fölállni, egy katona agyonlövi. Mit bámultok, piszkos zsidók, talán nem tetszik? Visszapofáztok? A géppisztoly csöve megemelkedik, és végez a következőkkel. Mit károgysz, te holló? Ja, hogy meghalt az anyád? Eredj hát utána, úgysem tudsz már gyalogolni. Ki kér még egy golyót a hasába? Nem akartok? Hát akkor igyekezzetek tovább! Nem lógunk ki a sorból, szorosan összetartunk! Rend legyen!

Az örök alighanem részben németek, részben lettek. Vannak acsargó kutya-típusok, akik imádják az erőszakot, és olyanok, akiknek remeg a lábuk, és a félelem az arcukra van írva: Uram Atyám, hová kerültem, senki sem mondta,

MĀRIS BĒRZIŅŠ (1962) a mai lett prózairodalom egyik legkiválóbb mestere. Regényeket és drámákat egyaránt ír. Gyakori műfaja az abszurdba hajló szelíd humor és a humanista hitvallás. Az itt közölt írás részlet a Magyar Napló Kiadónál hamarosan megjelenő azonos című regényéből, melyben a lett kisember szenvedéseit ábrázolja az első szovjet (1940–41) és a német (1941–44) megszállás alatti években. Főhősét, Matisst – aki lett és nem zsidó – előbb a szovjet megszállók nyomorítják meg, majd a német uralom alatt fordul sorsa feltartóztathatatlannul tragédiába. A mű 2015-ben elnyerte a Balti Közgyűlés Irodalmi Nagydíját és az Év Könyvének választották.

hogy ez az egész ilyen örületté fajul. Egy német parancsnok odakiáltja egy schutzmannak: Ha nem tudsz lelőni egy zsidót, akkor te következel.

- Ne menj olyan közel az ablakhoz! - figyelmeztetnek a többiek. - Észrevesznek, és beverik az üveget.

Némiképp oldalra húzódom, de tovább bámulok. A szemem nedves a látványtól, de nem tudom fegyelmezni magam. Két sor mögül kivillan egy ismerős női arcél. De hiszen ez Hilda! Rebkát nem látom. Ez az jelenti... hogy a kislánynak mégiscsak sikerült elbújnia! Ezt feltétlenül el kell mondanom Hildának, hiszen elsorvasztja a bizonytalanság és a szomorúság. Nincs nagyon messzire, még utolérem. Nem hiába láttam őt álmomban. Annak a jele volt, hogy találkozunk.

Még mielőtt kiérnék az utcára, Hilda már messze jár. Az ör nem akadályoz meg abban, hogy csatlakozzam a csoporthoz, csak valamit kiált utánam. Átvereksem magam az előttem levőkön, még néhány lépés, és utolérem a kék kendőt. Nekem nincs batyum, ezért úgy tekergek a tömegben, akár egy kígyó. Mi az ördög hajszol ennyire? Lassan kifulladás. Kinyújtom a kezem, hogy megérintsem Hilda vállát, és közben majdnem kiugrik a szívem. Megfordul, és rémülten néz rám. Ez a nő nem Hilda. Sóhajt a megkönnyebbüléstől - nem vagyok rendőr. Botladozom, meg-megbicsaklik a lábam, hiába futottam. Amikor a nő meglát, a szabad kezével támogat előre. Nem lehet megállni, mert lelőnek. Ezt már én is tudom. Csalódottan erőlködöm, hogy felvegyem az ütemet. Még keservebb, amikor rájövök, hogy a kórházba nem mehetek vissza. Mire gondoltam tulajdonképpen, amikor kirohantam? Idióta voltam, esztelen, és a szemem is megcsalt. Hogy lehetett ekkorát tévednem?!

A gettó területét elhagyva, gyorsabb menetelésre nőgatnak. A schutzmannok úgy csattogtatják az ostorukat, mintha marhacsordát terelnének. *Schneller, schneller!*

Ha valaki lemarad, örökre elalszik. Az út szélén heverő holttestek figyelmeztető jelek, nehogy a mögöttük levők lassítsanak. A bőröndök és a batyuk sorra maradnak el út közben. Nehéz így is, minek még egy felesleges ballaszt. A legtöbben azért megőrzik holmijukat, talán szükség lesz majd rájuk az új helyen. Az én hátizsákom az ágy alatt maradt, de nem is volt benne semmi, csak néhány szennyes alsónemű. Az, hogy a takaróm is ott maradt, bosszant. Ha legalább valaki elárulná, hová visznek minket, de nem. Az örök nem szólnak egy szót sem, dühbe gurulnak, ha valaki kérdez, talán ők sem tudják. Pofa be és nyomás előre! Oda visznek, ahova kell. *Maul halten! Vorwärts!*

A moszkvai városrészben lakók közül csak néhányan merészkednek ki, hogy megbámulják a menetet. A függönyök összehúзва, hogy a gonoszság kívül rekedjen. Egy nő kijött az udvarra, hogy megetesse a kutyát, és onnan figyel, szája elé kapott kézzel, iszonyattal a szemében. Valóban ilyen rémisztően festünk?

A kutya el-elvakkantja magát, közönyösen, mintha azt akarná mondani, hogy még mindig itt masírozok, már kezd unalmas lenni. Nem minden ház ablaka van elsötétítve, az üvegek mögött gyertyaláng imbolyog, látni az adventi koszorút az asztalokon. Tényleg, vasárnap van, első advent. Az egyházi naptár első napja. Ha megidézed az ördögöt, megjelenik – távolról idáig hallani a templomok harangszavát, istentiszteletre hívnak. Az emberek rövidesen fölállnak a padokban, és rákezdnek az adventi zsoltárra: „Készülj, Urunk népe, hogy szívedbe fogadd Őt...” De az egyházi év komor színekben indul, meglátjuk, hogyan folytatódik. Hozzánk jobban illene: „Napunk végéhez közeleg, a földi öröm csak árnyék.” Vagy például: „Ó, te szomorú nap, sötét és fekete, akár az éj.” Igen, ez jobban passzol. Én mégis mást éneklek, magamban, hangtalanul.

„Ó, Atyám háza, béke szigete.
Mikor érem el céloom?
Mily kegyetlen az árvákhoz a világ.
Megyek, fáradt a lábam.
Messze van-e még az Atya otthona?”

Elöttem egy öregember halad, bottal a kezében. Amikor gyorsabb iramot parancsolnak, csaknem belebotlok. A lábam megelőzné, de akkor megszegném azt az utasítást, miszerint tartanunk kell az ötös sorokat. Az örök kiabálnak, feleslegesen, hiszen a tömeget úgysem lehet szorosán egyben tartani. Mit találtak ki ezek a dögök? Hát nem látják, hogy a csoport egy része aggastyánokból, nőkből és gyerekekből áll, és nem egy díszegység? A zsoltáréneklés sem segít, mindent elönt a gyűlölet.

Időnként kilátni a Daugavára. A folyó felszíne kezd hártásodni, de helyenként megcsillan a kék víz. Itt nem lehetne szánnal átkelni rajta, ahogy álomban tettük.

Az előttem levő sorban gyalogol egy nő, egy két-három éves gyermekkel a karján. Le-lemaradozik, úgy lépdél, mint a botos aggastyán, és a gyermeket hol az egyik, hol a másik karjára veszi. Megbököm hátulról, mutatom, hogy a gyerekét szívesen a hátizsákomba teszem. Örömmel belemegy, és helyet cserél a mellettem lépdelő nővel. A gyermek az anyja kabáthajtókájába kapaszkodik, és nem akarja elengedni. Nem segít a rábeszélés, nem segítenek a megnyugtató szavak, hogy a bácsi igazán jó ember. Olyan derűsen mosolygok, ahogyan csak bírok, csettintgetek az ujjaimmal, és rákacsintok, de ez sem segít. Az anyja leteszi a földre, tessék, akkor menj magad, de a fiúcska sírva fakad. Nem bírlak cipelni, mondja az anyja, és felém biccent, jelez. Fölkapom az aranymókuskát, és a nyakamba ültetem. Kis csizmája békésen ütögeti az arcomat. Az a fő, hogy vége a bömbölésnek, amely már az örök és az én idegeimre megy. Az anya mellettem marad, és fogja a fia kezét – ne félj, kicsim, itt vagyok.

A kisfiúról eszembe jut Tamara. Valamit mondani akart az operaelőadás után, de ez már örökre kimondatlan marad. Lehet, hogy titkos vágyam, amit nem merek a fejemből kiverni, megvalósul, és Tamara gyermeket vár? Forró hullám ömlik végig rajtam, és elmosolyodom. Ki kell bírnom, és élnem kell. Minden bizonnyal kibírom! A gondolattól visszatér a biztonságérzetem és az erőm.

Egy dologban biztos vagyok – nem ölnek meg minket, noha valaki a kórházban ezt jósolta, és körben mindenki jajgatott. A menetszlopnak nincs sem eleje, sem vége. Ha a gettó felét áttelepítik, már az bőven tízezer ember. Ekkora tömeget lehetetlen egyszerre kivégezni. Nem tudom, de legalább egy hétig tartana. És mennyi halott maradna a nyakukon, nem... Hihetetlen, milyen szörnyűségekre gondol az emberfia.

Könnyít rajtam, hogy a logikus gondolkodásképeségem még nem hagyott cserben. Ha meg akarnának ölni, nem parancsolták volna meg, hogy vigyük magunkkal a holminkat. Nem adtak volna pontos utasítást – legfeljebb húsz kiló. A súlynak tehát megvan a maga jelentősége. Azaz: valahová szállítani fognak, és előre ellenőrzik, hogy rendben legyen a súly. Legvalószínűbb, hogy vonattal. Úgy, ahogy júniusban hurcolták el az oroszok az embereket, de őket máshova. De melyik állomásról? A következő megállóból vagy Šķirovából, vagy Rumbulából? Az öt kilométeres oszlopot már elhagytuk, tehát Šķirovából. Szétosztanak vagonokba, és nyomás előre. Nem lepődnék meg, ha most is igaz volna a mondás: „Minden jó, ha jó a vége.” Mindjárt be kell kanyarodnunk az állomásra. Végre kifújhatjuk magunkat.

Elhagyjuk Šķirovát. Végül is hova megyünk? Rumbulába? Hirtelen eszembe jut, hogy a mendemondák szerint tábort hoznak létre Salaspilsben. Feleslegesen ábrándoztam. Nem szállítanak sehova, a súlyt csak azért maximálták, hogy kibírjuk Salaspilsig. Mi történhet abban a táborban, az erdő közepén? El akarják tüntetni szem elől a gyengélkedőket és a maródiakat? Aztán rám jön egy roham. Nem fizikai, ahogy eddig lázasan, hanem idegroham. A gyermekes reménykedés eddig megzabolázta a letörtségemet, most azonban rohammá erősödik. Úgy reszketek mint egy epilepsziás, azzal a különbséggel, hogy nem vesztetem el az eszméletemet. A lépteim merevvé és tántorgóvá válnak, erőlködnöm kell, hogy el ne essek. Így mozognak a gyermekbénulásban szenvedők. A nyakamban ülő kisgyerek rákényszerít, hogy kihúzzam magam, de az anyja észreveszi, hogy botladozom, és átveszi a kicsit. Föllélegzem. Áá, mondom, köszönöm. Előkotrom a zsebemből a codeines dobozt, de amikor felnyitom, annyira remeg a kezem, hogy a gyógyszer kiszóródik az útra. A tablettákat elnyeli a sáros hó, az üres doboz pedig odébb perdül. A mindenségít! Balfácánságom homéroszi kacajra sarkall. Csak percek múlva sikerül abbahagynom a nyihogást. Megint egy bedilizett, mondja valaki a hátam mögött. Hadd mondja. Ha a környezetünk elvesztette a józan eszét, bolondként könnyebb elviselni. Úgy, úgy... még nem ment el egészen az eszem. Közönséges hisztéria, ami nem ritka közöttünk. Nem különbözöm a többiektől.

Lassan enyhül a megrázkódtatás az ütemes gyaloglás hatására. Miután meggyőződött róla, hogy lábon maradok, az anya a hátizsákomba teszi a kisfiát. A fiú már nem ellenkezik.

Egy férfi imádkozik a hátam mögött: „Sma Israel Adonai Eloheinu Adonai ehad!”¹ Nem értem a szavakat, de az ütemes, éneklő ima arra csábít, hogy csatlakozzam: „Urunk, Jézus Krisztus, könyörülj rajtunk és őrizz meg ezen a vasárnapon”. Miután nem találok a további szavakat, újra meg újra elimádkozom a Miatyánkot. Megnyugszom – tehetetlen vagyok, mindnyájan az Úr kezében vagyunk. Csakhogy a lelki béke csak néhány percig tart, a tehetetlenség átcsap kétségbeesésbe. Kilépjek a sorból, és meneküljek? És aztán? Lelőnek, mint egy nyulat. Várni kell, míg nem nyílik jobb lehetőség a szökésre. De az őrséget alaposan megszervezték, a remény alig mikroszkópnyi.

Egy mellékútra fordul be a menet. Tehát mégis csak Rumbulába tartunk. Valaki úgy véli, hogy túl korán kanyarodtunk le, az állomásig még tovább kell menni, de senki sem törődik vele. Távolabb, az erdőben, lövések hangzanak.

A sírás és a jajveszékelés a gettó óta kísér bennünket, de itt, a fenyesben háromszor erősebb és vérfagyasztóbb. A menet nagy részét, köztük minket, egy tisztásra parancsolnak. A fák és a bokrok mögött meztelen emberek lépdelnek egy hatalmas gödör felé, majd eltűnnek a láthatárról, és golyók szaggatta panaszos hangot hallani, amit nem lehet félreérteni. A cél tehát itt van.

Éhségkúrám ostobaság volt, és hiábavaló. Egészségesebb vagyok, de mit számít ez már, utolsó perceimben jobban fázom, mint a többiek. Ahogy állunk, a hideg áthatol a nemezcsizmán és a vastag gyapjúzoknin. Egy jó oldala volt az egésznek: nem tudok beszarni félelmemben.

Elképzelem, amint állok a sír szélén és egy perc múlva belepottyanok. Elöttem aranysárga homok, ugyanolyan, mint amit Kolával kiástunk. Én és Kola... elhomályosodik a tekintetem.

Agyamat eltölti a düh az egész világgal szemben. Istent is beleértve. És fölébred bennem a száanalom. A száanalom magam, a kisfiú és az anyja, az imádkozó férfi és minden más sorstársam iránt. Ha tudnám, hangosan végigénekelném az egész zsoldárt.

„Uram, a kínok útját járatod velem.
Már hanyatlik a nap, hosszabbodnak az árnyékok is.
Ő, szegény életem, ha véget ér az út.
Mennyi munka maradt még elvégezetlen.”

1 Halld, Izrael! Az Úr, a mi istenünk, az Úr az egyetlen!

De csak ezt a verset tudom, a következőket nem, a békén nyugovókról, a kegyelemről és szeretett Atyánk otthonáról. Hé, odafönn, nézzétek, mi történik itt alatt! Ez a Te akaratod? Istenem, miért nem hallgatsz meg minket? Miért nem törödsz szenvedéseinkkel és kínjainkkal? Életösztönünkkel?

Haragom Isten iránt nőttön nő, mert nincs senki más, akire neheztelhetek. Senki sem ígért hosszú és boldog életet, az élethez való ragaszkodás ugyanakkor erősebb bennem, mint valaha. Azon a júniusi estén, amikor marhavagonokba zsúfolták az embereket, és Rüdival ott lapítottunk a jázminbokor mögött, azt mondtam, kész vagyok a halálra. Üres beszéd volt. Amikor a tört a torkodnak szegezik és fölszakadnak az ereid, mindjárt másképp gondolkodol. A visszavonhatatlan halál előtt lecsapaszodik a lelked, mintha tükör előtt állna.

Olyan ez, mint a fogorvos előszobája, irigylem azokat, akik már túl vannak a kezelésen. De amikor én kerülök sorra, legszívesebben mást engednék magam elé. Ez pedig nem sikerül. A Schutzmann megszámolja az első ötvenet, és ránk parancsol, hogy menjünk végig a katonák sorfala között. A legközelebbi rendőrök összegyűjtik a batyukat és a bőröndöket, amit tíz kilométeren át cipeltettek velünk. Kissé odébb az értéktárgyakat kell beledobni egy koporsóba, néhány embernél még van ilyen. A németek alighanem nem hiszik el, hogy mindent beledobtunk. Ránk parancsolnak, hogy vegyük le a nagykabátunkat, kicsivel rá pedig a maradék ruhát is. Amikor rám kerül a sor, összevizelem magam. Már annyira feszített a szükség, hogy nem tudom visszatartani. A nőknek is anyaszült meztelenre kell vetkőzniük. Mit akarnak ezek tenni a félelemtől lucskos alsóneműkkel? Megajándékozzák velük a menyasszonyukat? Az emberek megtorpannak, és riadtan sikoltoznak, az örök visszakiabálnak, káoszba fullad minden. A rendőrök idegesek, a rend fölbomlik, de a puskacsövek és a gumibotok hamar rendet teremtenek. Le a cipőkkel is! Micsoda? Teljesen elment az eszük? Gyorsabban! A hideglelés végigfut a pucér testeken. Jól kifundálták – meztelenül és meztláb a jeges földön az ember teljesen tehetetlennek érzi magát.

A gödrök mások, mint amilyenek gondoltam, nem kell belezuhanni. Az egyik széle rézsútós, úgyhogy lesétálhatunk a sírba vezető lankás peremen. Megparancsolják, hogy fekdjünk a már kivégzettekre. Már közömbös, hogy mit parancsolnak és hogyan, de egy percig elcsodálkozom engedelmességemen. Az akarat utolsó morzsáit is elrabolták a ruháinkkal együtt. Leereszkelem egy még élő testre, de félrehajtom a fejem, nehogy az orrom beleérjen kifolyt agyvelejébe. Széklet és vérszag rántja görcsbe a gyomrom. Hányok. Szürke nyál csurog az alattam fekvő nyakára.

Odafent töltenek. Egy villámgyors ütés a tarkón, és az ólom íze már el is illant a számból. A kivégzés addig tart, ameddig be nem sötétedik. Helyén három hatalmas gödör tátong, tele halottakkal.

Egy hét múlva bomlásnak indult tetemünk mellé új tömegsírokat ásnak, és újabb embereket lőnek bele. Összesen több mint harmincezret.

Sétálok a fehér homokos ösvényen, melyet fenyőtűk borítanak. Nem tudom, hogy hová tartok, de könnyűek a lépteim, remek érzés így gyalogolni. Elöttem egy útelágazás, és az elágazásban áll egy lovasszán. Alvíne Hercegnője van eléje fogva, csapkod a farkával, a szánban pedig Koļa ül.

- Hová mész, Matiss? – kérdezi.

- Nem tudom... amerre az orrom mutat.

- Ül mellém! Majd én elviszlek. Gyí, szól Koļa, megrántja a gyeplőt, a ló megemeli a fejét és elindul.

- Hová tartunk? – kérdezem.

- Haza.

Remek, már úgyis honvágyam volt. A ló üget, a szán siklik a napban fürdő síkságon, a levegő hihetetlenül friss – ilyen átlátszó és tiszta talán sohasem volt még. Átkelünk a folyón. Alighanem a Daugaván: a fény a folyófenéig átjárja a jeges vizet, melyben sügérek úszkálnak.

Közeledik a part. Hercegnő a láthatár felé száguld, olyan egyenletesen, hogy a legkisebb zombékon vagy huppanón sem zökken. A szán talpa már nem is éri a földet.

(Jávorszky Béla fordítása)

JÁVORSZKY BÉLA (1940) író, műfordító, diplomata. 1990 és 1994 között finnországi, majd két ízben észtországi, lettországi és litvániai magyar nagykövet (1991–1994 és 1999–2002). Elsősorban finn, svéd és észt szépirodalmat fordít. Legutóbbi fordításai – Jaan Kaplinski: *Benéztem a Nap ablakán* (válogatott versek, 2023, Magyar Napló) és Viivi Luik: *A költő és a király* (esszék, portrévázlatok, 2024, Magyar Napló).

KRONOLÓGIA

1918. november 18. Lettország független állam lesz.

1939. augusztus 23. Németország és a Szovjetunió megkötö az úgynevezett Molotov-Riibbentrop-paktumot, melynek titkos záradéka a balti országokat a szovjet érdekszférába utalja.

1939. szeptember 1. Németország megtámadja Lengyelországot, elkezdődik a második világháború.

1940. június 17. Szovjet csapatok szállják meg Lettországot.

1940. július 14–15-én Lettországon ún. választásokat tartanak, ezen csak a szovjetbarát „Dolgozók Népfrentjának” jelöltjei vehetnek részt.

1940. augusztus 5. Lettország hivatalosan is a Szovjetunió 15. tagköztársasága lesz.

1941. június 14. 15 424 lettet deportálnak, javarészt Szibériába. A rettegés éveiben (1940–1941) összesen 34 250 lettet deportálnak, értelmiségieket és „kulákokat”.

1941. június 22. Németország megtámadja a Szovjetuniót.

1941. július 1. A német csapatok elfoglalják Rigát, megkezdődik a német megszállás.
1941. július 17. Hitler létrehozta a megszállt balti területeket (Ostland) igazgató minisztériumot, a balti német Alfred Rosenberg vezetésével.
1941. november 30. és december 8. A náci két tömeggyilkosságot hajtanak végre a rumbulai erdőben, melyek során 25 000 főt végeznek ki. Az áldozatok nagyrésze a rigai gettóból idehurcolt lettországi zsidó. A tömeggyilkosságot az „Einsatzgruppe A” hajtotta végre Friedrich Jeckeln rendőrparancsnok vezényletével. A lett Viktors Arājs-ot 1979-ben életfogytiglani börtönre ítélték 13 000 fő Rumbulában elkövetett gyilkosság miatt.

Keserü Ilona: Ellenmozgás, 2022 (olaj, vászon, 170×120 cm)

Fametszés

– Ezt adod nekem? – kérdezte Márta néni, a nagymama, mikor kibontotta a sárga, nagyméretű borítékot. Szemei tágra nyíltak. Majd váratlanul és megállíthatatlanul kacagni kezdett. – Ezt adod nekem?! És tényleg nekem adod? – nyögte ki végre. Mindenki csak bámult. Ott ültünk az ünnepélyesen megterített asztalnál. Ott pompázott már az egyben megsütött bárány. Engem is meghívtak, mert az utóbbi időben én csináltam a gyorsvázlatokat, krokikat a vívókról. Eddig Nózika rajzolta őket, de őt bevették a csapatba.

A borítékban levő tusrajz japán harcost ábrázolt, aki éppen ellenfele csuklójára vág. Ezt kerestük, ezt a mozdulatot már nagyon régóta. Ez a „teura”. Kellott is keresnünk, mert jellegzetes mozdulat. És megtaláltuk! A pillanat ott volt a papíron. Ez a rajzom tényleg telitalálat. S így kiteljesedhetett a Kék Cseresznye-virág, a 17. századi fametszet-gyűjtemény.

Ezt a Főnök vette a római hasznáلتcikkpiacon, mikor felesége bánatára azon a bizonyos délelőttön nem ment vele a Vatikáni Múzeumba. Nem látta a „Sis-tinát”, hanem a Portobellón turkált a szutykos kacsatok és málladozó hagyatékok között. És ekkor találta meg a *Szép-kezű Moronobu* mester említett munkáját. A szamuráj vívás verses gyűjteményét, melynek a táblaképei közül ugyan hiányoztak egyes darabok, de hogy egyáltalán előkerült, ez már maga is csoda számba ment. *Szép-kezű* mester fiatal korában egy vívóiskola tanítványaként ismerkedett a harcművészettel.

Nem volt ügyes vívó, inkább szenvedélyes, de egyszersmind szétszórt. Ön-kényesen változtatta figyelmének fókuszát, ami vívás esetén veszélyes is lehet! Ő küzdelem közben is el tudott csodálkozni a mozdulatok szépségén vagy éppen azon, hogy a kard pengéje vágás közben milyen utat jár be. Nem tartotta magát igazi harcosnak, ezért rengeteget dolgozott azon, hogy a benne szunnyadozó küzdőszellemet felébressze. Művészetének kiteljesedését onnan számíthatjuk,

ZÖLDY PÁL (1954) író. Legutóbbi könyvei: *Örömszene* (novellák, 2023) és *Civilben* (versek, 2024). A most közölt írások a *Sétabotok természetrajza* című, az Ünnepi Könyvhétre megjelenő új novelláskötetből valók.

hogy életben maradt. Ugyanis azon alkalommal éles karddal gyakoroltak, és ő vívás közben annyira elgondolkozott, hogy csuklóból lemetszették jobb kezét. Csakis társai lélekjelenlétének és a gyors orvosi beavatkozásnak köszönhetette életét. Felgyógyulva viszont már csak a vívás gyönyörűségének élt, és megalkotta a csodálatos Kék Cseresznyevirág fametszetgyűjteményt. Félkézzel, mondhatnánk. Balkézről, mondhatnánk. Zseniálisan és megismételhetetlenül, mondták kortársai, utódai és rajongói. Hivatkoztak rá és idézték, ám az eredeti mű eltűnt. A fametszetek és versgyűjtemény elveszett egy tűzvészben. A nyomódúcok is megsemmisültek. És ennek a gyűjteménynek eddig egyetlen példányát találta meg a Főnök Rómában. Viharvert állapotban, penész rágta széthulló lapokkal, melyek szerencsére egy mappába voltak belehajtvva, egyik fedőtáblával. Azonosítás és óvatos tanulmányozás után restaurálás következett. Három tábla teljesen hiányzott a metszetekből.

Főnök Kelet-kutatóként több alkalommal is töltött hosszabb időt Japánban. Kandzsi írás, tussal rajzolás, haiku költészet mellett természetesen szenvedélyesen művelte a Zen-íjászt, kendő vívást, járt katori és iaidó mesterekhez. Rómában először el sem hitte, hogy mit tart a kezében. A páratlan kincs ekkor még csak sérülékeny lelet volt. Ő viszont behatóan tanulmányozni kezdte, kutatta, a kortársak hivatkozásait is feldolgozta, majd publikálta a Kék Cseresznyevirág gyűjteménnyel kapcsolatos eredményeit. Nagydoktori dolgozatát könyvben is kiadták. Ám maga a gyűjtemény sajnos még mindig hiányos volt. Főnök ettől kezdve a hiányok pótlásán dolgozott, és ez volt az Unoka táboroknak is a célja. Merthogy maga *Szép-kezü* mester is a kis tanítványok mozgásának megfigyelése alapján alkotta meg művét. Ettől volt egyedi és utánozhatatlan. Így az Unokák is folyamatosan a szamuráj vívás alapjait gyakorolták. Főnököt is lenyűgözte a kicsi harcosok mozdulatainak ösztönössége, egyszerűsége. Szinte folyamatosan készítette a vázlatokat vívógyakorlataikról. Két képet már sikerült *Szép-kezü* mester stílusában fába metszeni, ki is nyomtatni.

Márta mama közösen töltött éveikben mondhatni, vesztese volt ennek a szenvedélynek. Hat gyermekük nevelésében gyakorlatilag nem számíthatott hitvesére. Sőt, mintha nem lett volna elég a sok és hosszú távollét, egyik éven Főnök Marikóval, a gésával tért haza. Elmondta, hogy Marikó a fordítási és szövegértelmezési munkákban fogja segíteni. Egy évig nálunk fog lakni, jelentette be. Ő lesz a házvezető, takarító is egyben, így több időd lesz pihenni, magyarázta feleségének. Ezt hallva Márta mama fuldokolva kérdezte, hogy miért? Nincs tisztaság? Nem jól főzök? Nincsenek rendben a ruháitok? Egy év után Marikó albérletbe költözött, és az Ázsiai Gyűjteményben kapott állást. Márta mama nem tört össze. Mert ő már talán „szilánkosan” született. Amerre csak járt a világban, mindenütt szeretetmagvakat szórt széjjel. A termést viszont soha nem gyűjtötte be, csupán jelezte, hogy nélküle ez az aratás vagy szüret nem történhetne meg. Szinte nyomasztóan hasznos volt környezetének, és büszkén élte magányos életét. Főnök viszont nyugdíjazása után saját kelet-ázsiai gyűjteményét rendezgette, s nyaranta megjelent az unokáival a faluban.

Ők tehát a már sokat emlegetett Unokák. Nyaranta egy hónapot töltöttek a régi Fekete kastély egyik szárnyában. Főnökről mi sokáig azt hittük, hogy eredeti japán. Hosszú, bő nadrágja a csikósoknak a bőgatyájára emlékeztetett. Meg köntösben járt, kimonó vagy hogyan hívták, és több rendbéli kardjai voltak, amikkel tanította vívni az unokákat. Nagy hangon, ordítva csatáztak. Fakardokkal gyakorlatoztak. Ezeket a szamurájkard-másolatokat „bokken”-nek nevezték. Mindig csendben ültünk és koncentráltunk, mielőtt az akciók kezdődtek. Azért, hogy tudjuk, ez nem játék. Nemcsak össze-vissza csapkodunk a karddal, hanem fejet hajtunk előtte, tiszteletet adunk neki. Élet és halál esz-köze, úgy vegyük a kezünkbe. A legutolsó fakardot ugyanúgy tisztelték, mint a nagypapa igazi japán kardját. Ennek külön neve volt. Ez az, ami. Ezt jelentette a neve. Szerettem ott lenni. Olyan érthetetlen volt, és mégis otthonos. Amit nem értettem, az is mindig ugyanaz volt.

Márta mama a mi szemünkben egy aranyos néni volt. Amikor jött, tulajdonképpen az unokákat hozta, de valójában ő érkezett meg. Még aznap felvette a kapcsolatot a boltossal, hogy milyen rizsféléket, halat és szusit rendeljen. Haladéktalanul fölkereste Jozsót, hogy a frissen fejt tejet, túró, sajtokat biztosítsa. Ő az első pillanattól kezdve az utolsóig folyamatosan gondoskodott, dolgozott, szervezett és intézte az ügyeket. Azonnal takarítani kezdett a régi házban, lemosta az ablakokat, kirázta a szőnyegeket, lepókhálózott, feltöltötte a kamrát, leolvasztotta a hűtőt, aztán pedig főzött, pakolt az unokák után, vagy pedig aggódott.

Ahogy megérkeztek az unokák, mind a három kenut előszedték a kocsiszínből és megápolták. Főnök mindennap korán ébresztőt rendelt... Reggeli előtt futólépésben érkeztek a vadvízi tanpályához, ahol először is versenyt úsztak, majd a kenukkal forgolódtak a vízen, és vad csatákat vívtak. Mindig egymagad vagy kettő ellen, attól fejlődsz – mondta a Főnök. – Kiegyenlített küzdelem, meg esélyegyenlőség, ugyan hol van olyan? Ezeket felejtsetek el!

Csak a testedzés után vették elő reggelijüket. Gyakran indultak portyákra, ahogyan ők nevezték. Különösen ilyenkor jó hasznomat vették, akár a középkori falu felé csatangoltunk, akár az Erek, a Hétfenyő vagy a Templomsűrű felderítése volt a cél. És azon az éven pedig én adtam el nekik egy birkát, hogy feláldozhassák.

Amit ugyanis az unokák a harci gyakorlatokon és természetjáráson kívül szenvedélyesen csináltak, az az állatok leölése volt. Ezt mindig mint valami szent feladatot hajtották végre, és az állatokat, melyeket megöltek, meg is ették. Tyúkot, nyulat öltek már, és most birkát akartak áldozni. Ők így mondták. Venni akartak, én ajánlottam föl nekik a bárányt. Ki is fizették. Jozsótól kaptam már előző éven, mert segítettem neki szénát begyűjteni a vihar előtt. De Arnold megmondta, hogy egyetlen birkát ne tartsak, mert azzal csak baja van az embernek. Ezek társas lények. Na, ott is hagytam a nyájban, de most hasznát vettem.

Ki kell térjek pár szóval a bárányra. Aki most ott illatozott az asztalon. Mert ez nem az én bárányom volt. Mert mindenki azt gondolja, hogy a bárány az

bárány, és kész. De kiderült, hogy ez nem egészen így van. Ugyanis én nem az én bárányomat adtam oda, hanem kivettem egyet a karanténból, a Vajk úr által preparált bárányok közül. Ehhez ugyan nem volt jogom, mert oda csakis Vajk úr léphetett be, de mivel ő nem volt ott, a jogosan háborgó unokák viszont igen, így én az egyszerű megoldást választottam. Odaadtam egyet, amit aztán pótol-tunk, hogy másnap vihessék olaszba a hús darabot. Ennek az ártatlan cserének később következményei lettek, de most térjünk vissza a vacsoraasztalhoz.

- Na? Mit szólsz? Itt van az utolsó hiányzó darab - így a főnök. - Palika rajzolta a krokikat, tussal. És ez végre jó lett! Ez nem, hogy olyan, hanem ez az! Már csak fába kell metszeni, és készen van, újra teljes a Kék Cseresznyevirág gyűjtemény... - magyarázta, de tehetetlenül elhallgatott, mert Márta mamának a nevetési roham elmúltával le kellett ereszkednie a székre. A tányérját csak odébb tolta, a tusrajzot maga elé tette, ráborult és csendesen zokogni kezdett. Én is, Főnök is egyszerre mozdultunk, hogy megmentsük a tusrajzot, de elkész-tünk, és csak álltunk...

Mikor azonban Márta mama kisvártatva felemelte fejét, dermedten láttuk, hogy a papíromon nincsen egyáltalán semmi. Üres. A harcos a papírról eltűnt. Márta mamának pedig megvillant a szeme, mikor szisszenve kimondta a szót: köszönöm!

Azóta se rajzoltam szamurájokat. Ha Márta mamát meglátom az utcán, illen-dően köszönök neki, de inkább csak a túloldaltól, mert én sem vagyok az az igazán jó vívó.

Gitár

Hogy lóttak-e itt medvét? Igen, lóttak. De annak majdnem emberhalál lett a vége. A medve-kérdéssel Csárli apja révén találkoztunk, még gyerekkorunk-ban. Üldögéltünk együtt egy délután.

- Tudtátok ti, hogy Angolában nincsenek is barnamedvék? - horkantott Csárli, a főnök.

- Sőt, tán egész Afrikában nincsenek - bólogatott Boldi. - És most megint elmondod, hogy Vajk úr becsapta apádat?

- Igen, hazudott apámnak. Azt ígérte, ha apu szerez birkákat, neki adja a medvebundát. Amelyet Vajk úr lőtt. De Angolában nincs is barnamedve, ho-gyan lőtt volna! De a birkák, ugye, megjöttek...

- Azért még adhat neki egy medvebundát, nem? - nézett Daniella.

- De hát honnan? Ló egyet?!

- Például. Miért is ne? Amúgy meg nem azt mondta, hogy angolai medvebőrt ad neki - vette elő a papírjait Daniella, és szórakozottan lapozgatta őket. - Miért is ne adhatna?

Ültünk a Hétfenyőnél. Majd megevett bennünket a kíváncsiság. Hallottuk, hogy Emil bátyót, Vajk testvérét meghozták, és nagyon beteg. Daniellát kértük, segítsen, de ő csak biggyesztette a száját és rázta a fejét. - Viszek neki borókamagot - szólt váratlanul Nózika, és elment. Másnap jött, aztán csak ült, de mi tudtuk, hogy nem kérdezhetünk, mert azzal összezavarjuk.

- Nem beteg, csak gyenge... alig lélegzik... Betettem az ágyába a gitárt... Már jobb... - mondta végül Nózika. Meg is nyugodtunk. Tudtuk, hogy őt kell küldeni. És Nózika mindent megtudott, Daniella pedig hajtogatni kezdte a papírlapot. Nagyon szerettük ilyenkor. Pedig szólni sem lehetett hozzá, de talán ettől szépült meg. Hogy tudtuk, felettünk van és most száguld. Aztán megmutatta, hogy mit hajtogatott. Egy hosszú ruhás nő kis figurája állt a tenyerén; becsukta, majd pedig ahogy kinyitotta, az el is tűnt. - Polonkához megyek, holnap talizunk...

Emil bátyó, Vajk úr ikertestvére a báróházi birtokon lakott. Emil pár évvel az után, hogy Vajk disszidált, maga is külföldre szerződött, és profi kézilabdakapus lett Marseille-ben. Akkor már nem zenélt! Ez fontos! A két fiú ugyanis bolondulásig odavolt Elvis Presley-ért. Az apjukat nem zavarta a dolog. Ő Acsády János, akié az Ararát szőlőhegy, s ő találja majd meg a Szent György-vonalat. Pár év múltán olyan drága borokat tartott a pincéjében, hogy abból még a japán császár is rendelt, de ez már másik történet. Tehát Acsády János a tengereket járta, a fiúkat az anyjukra, a keménykezű Hermina cárnőre hagyta, akit Arnold ruházott fel kedélyesen ezzel a címmel, de aztán a falu is átvette. Ő meg úgy tartotta, ha a gazdaság meg az iskolai feladatok rendben vannak, akkor a fiúk azt csinálnak, amit akarnak. Vajk fáradhatatlanul szótárazott és szorgalmasan fordította az angol dalszövegeket, éjszakánként pedig másolta a kölcsön kapott kottákat. Emil pedig szerzett egy öreg gitárt, és pengette a számokat. Őt nem érdekelte a kotta, sem a szöveg, hiába kapacitálta Vajk. A füle után játszotta és hallás után énekelte a dalokat. Vajk dühös volt, mert szerinte a bátyja soha nem tudott kétszer ugyanúgy eljátszani valamit, Emil azonban óriási átéléssel zenélt. Hamarosan zenekart alakítottak, és vadul bömböltek a próbateremben, de néha fel is léphettek iskolai rendezvényeken.

Vajk volt a technikus és a szövegíró, mert kiderült, hogy sem basszusgitározni, sem dobolni nem tud rendesen. Tizennyolc éves korában váratlanul disszidált, a jugó határon át, azzal, hogy megy Luandába, ahol Elvis koncertezni fog, és ő ezt élőben akarja hallani. Luanda pedig Angolában van, Angola meg Afrikában, tehát a jugó határtól meglehetősen messze. Vajk odaért, Emilt viszont megtörte, hogy őt itthon hagyta! Árulásnak tartotta, kedvetlenül pengett még egy darabig, aztán egy régi paplanhuzatba belecsavarta a gitárt, belökte az ágy alá, és inkább kézilabdaedzésekre járt, s néhány év múlva egy

fővárosi csapathoz igazolt. Kapus lett ez a magasra nőtt, kiszámíthatatlan gondolkodású, életvidám fickó.

Évtizedekkel később, amikor Emil bátyó hazakerült, akkor már Vajk itthon volt. Vajk ugyanis szerencsésen elvergődött Luandába, de az a bizonyos koncert elmaradt. A fiú azért csak megcsinálta a szerencsését, de Dél-Afrikában. Egy jó év után Fokvárosból jelentkezett azzal, hogy ha küldik neki a tandíjat, elvégzi az állatorvosi egyetemet. Ott még egyszer az apja is meglátogatta, s idehaza büszkén mesélt a fiáról. Ez után tűnt el jó időre Emil a horizontról.

Amikor Vajk ismét előbukkan, már vagyonos ember. Néhány látogatás után haza is települt. Első dolga volt, hogy megvásárolt egy kiérdemesült Il-18-as utasszállító repülőt, azzal a szándékkal, hogy rock-kocsmát nyit a város határában, ahol a benzinkút és az autómosó üzemel. A büfének eredetileg is Elvisz volt a neve, mivel az Elektromos és Villanyáram-szolgáltató Szövetkezet állította üzembe, valahol a Kisalföldön, de ennek semmi köze sem volt a sztárhoz, tönkre is ment. Hanem bizony Vajk meglátta benne a jövőt. Jószerivel ócskavasként vette meg, és ide szállíttatta. Kipofozták, telt idomú, hosszú combú nőket festettek rá az ötvenes évek Amerikájának hangulatát megidézve. Berendezése is majd ezeket az éveket jeleníti meg, a felszolgálók zselézett hajjal, a pincérlányok pöttyös szoknyában, derekukon széles övvel pörögnek az asztalok között. Vajk úr ugyanis nem tett le arról, hogy Elvis él. Vagy ha meghalt, fel kell támasztani! És ez azért nagyon is költségigényes akciónak ígérkezett, de Vajk úr biztonságos anyagi fedezettel bírt.

Ámde Emil bátyóért maga Acsády János utazott ki. Franciaországban évekig irigylésre méltóan jól ment a sora, de aztán kitelt az esztendeje. Az egykor ünnepektől kapus edzőként nem tudott érvényesülni, lecsúszott. Utoljára postai kézbesítőként dolgozott. Barátaitól jött a hír, hogy nyomorog, ezért apja haladéktalanul hazahozta.

Emil önmaga árnyékaként lézengett. Nem volt terhelhető, csak üldögélt a szobájában vagy a ház előtt. Sürgős életmódváltásra volt szüksége. Új étkezési rend, séták a kertben, a szteroidokról fokozatosan lejönni, ez volt a terv. Ha nem volt elég gyógyszer, a férfi dührohámot kapott, vagy éppen éhség-sztrájkot kezdett. Nehéz idők voltak. Vajk úr aktuális felesége fogorvos volt, és kapcsolatai révén tudott fölírni speciális gyógyszereket, nyugtatókat vagy éppen hangulatjavítókat, de elég kelleetlenül segített. Végül klinikára került. Zárt osztály, elvonó. Fél év után jobban lett, hazahozták. Két, aztán másfél, végül egyetlen tablettát kapott csak naponta. Csendesen létezett az ágyában. Vidámabb akkor lett, ha a régi barátai látogatták. Ilyenkor mindig felélénkült, barátságos és kedves volt, s egy idő után Hermína cárnő gyanakodott, hogy ugyan mit hozhatnak neki a haverok, csak nem valami szert? Vajk is aggódott, és kitiltott minden látogatót. Emil bátyó erre megsértődött. Csak feküdt, és egyre gyengébb lett. Alig evett. Vajkot meg sem tűrte a szobájában. Viszont Nózika azon a bizonyos napon belépett az életébe, mégpedig a nyitott ablakon át.

Emil aznap délután arra ébredt, hogy valaki dudorászik az ágya mellett. Elmosolyodott. A szöske fiúcska abbahagyta a dudorászást, fésűjét és a selyempapírt zsebre dugta, és csak üldögélt. Mikor fölállt, s az ablak felé indult, Emil a szemével intett, a szekrény tetején, a gitár... tegye mellé, az ágyba. Emil csak rátette a kezét, s és mosolyogva aludt egy nagyot. Aztán Nózikát várta minden nap, addig nem is evett. Hanem ha Nózika jött, ő felült az ágyban, idővel fel is kelt, de a szobájából nem jött ki. Aztán Hermina ott találta Nózikát az ágy mellett, s ettől kezdve már az ajtón át közlekedhetett. A fésűjével zenélt. Emil örült, hogy a fiú milyen jól visszaadja a melódiát, és így ő is elkalandozhatott a dallamok világában. Felhangolta a kongadobot, hogy azon játszana, de a fiú nem reagált, viszont egyik délelőtt egyszerű, fa abroncsra feszített bőrrel állított be, Fekete Simontól hozta. Aztán azon pörgette egyszerűen az ujjait, füttyszóval kísérvé. Ügyesen tudott füttyülni, valahogyan a torkából jött a hang.

Egy nap délután Hermina kopogott be Emilhez. – Keresnek, fiam. Egy leány vagy nő, de nem engedhetem be. Tudod, olyanforma... Hozott neked valamit. Kijönnél?

Gabika állt az udvaron, kezében egy vászonszatyórral. Emil nem ismerte. – A védőnéni küldi magának ezeket. Kakukkfüves sajt meg mentás túró, Jozsó féle. Ez használ. Ha ízlik, szóljon... – És a pufók lány szinte naponta megjelent a báróháznál.

Hermina egyrészt örült, hogy imáit meghallgatta az Ég, s úgy tűnik, rendelt segítséget a fiának, másrészt bosszús volt, hogy pont egy kuka fiút és egy ilyen félvér nőt küldött?! Tény, hogy Emil csak akkor ment ki a levegőre, ha jött a kis „maffin”, ahogyan Hermina a nőt nevezte. Boldogan üldögéltek a kertben. A házba azonban még cudar időben sem engedte be. – Felhúzol egy pulóvert, és itt szépen a tornácon elbeszélgettek. Miért nem hozod ki a gitárt? Hát, ha nem muszáj, ne járjon be ide, inkább sétáljatok...

Így aztán Gabika és Emil, akár mostoha időben is, sokat sétáltak a faluban. Elballagtak az Ararát szőlőskert felé, beköszöntek Polonkához, a védőnénihez, s ha már arra jártak, megnézték a szeszfőzdét is a kapun kívülről. Sokat ültek a „szent fűzfa” árnyékában, s magukkal vitték a gitárt. Néha Nózika is megjelent azzal a különös, fakarikára feszített bőrrel, és boldogan ültek, zenélgettek. Végül aztán egyik délután Emil bátyó legyintett. – Lesz ez a hülye születésnap. Vajk kocsmájának a megnyitója – mondta lassan. – Mégis csak elmegyek, mert olyan szerencsétlen. Hadd örüljön. – Akkor még senki nem tudta, hogy Emil bátyó az éjszakát kórházban fogja tölteni, de annak külön sora van.

Vajk úr a városból szervezte az ügyeit. Mióta hazajött, apjával feszült volt a kapcsolata, s bántotta az is, hogy Emil keresztülnéz rajta. Úgy tűnt, nincsen megbocsátás. Vajk ki akarta engesztelni bátyját, és vett születésnapjára egy elektromos gitárt, szakasztott olyat, amilyenvel Elvis játszott. Fogalma sem volt, hogy Emil, ez a „hisztizsák”, hajlandó lesz-e egyáltalán eljönni az Elvis kocsmá megnyitójára, de bizakodott. Ott akarta átadni neki ünnepélyesen, békeajándékként,

de Emil eddig arra sem volt hajlandó, hogy megtekintse az előkészületeket. Vajknak pedig váratlanul más gondja támadt.

A szeszfőzdénél. A drótkerítést egyszerűen benyomták. Nem tudni ki volt, megzavarhatták, elfutott... – Szívrohamot is kaphat a juh – dühöngött Vajk, akinek számára a birkák különös jelentőséggel bírtak, de akkor még nem volt világos előttünk, hogy miért. – Nyilván nem idevalósiak lehettek – tanakodtak Spillerrel, olvasható nyom híján természetesen a tarvágásiakra is gyanakodtak. Spilleren erőt vett a harci izgalom. – Lehetnek ezek még farkasok is – lelkesült –, csak megzavarták őket. – Vagy éppen medve, iszen lejönnek Szlovákból – fűzte hozzá Vajk kérdő tekintetét látva. – De megoldjuk! Maga is jöjjön ma éjjel, amint sötétedik. Én ott leszek a szeszfőzdénél. Azt a dupla csövű, könnyű Winchesterert, azt azért hozza.

Vajk úr azon este szüleivel vacsorált a báróháznál, aztán fölkészült az éjszakai akcióra. Sötétedett. Ahogy lépne ki a kapun, megáll, gyanús mozgás az udvaron. Mi ez? Visszafordul, s nem akar hinni a szemének, mert egy medve jön lefelé a ház oldalában s cammog a tornác felé. Megáll, fejét felemeli, szimatol, a tornácon pedig megmozdul egy másik árny. – Ketten vagytok? Azanyátok! – lő a tornác előtt haladó medvére Vajk a Winchesterrel, s látja, hogy a medve megindul, gyorsan odaveti a második lövést. A medve rohan tovább, s a kőkerítés mögött eltűnik, de ekkor már Vajk hallja az elfúló kiáltást – Úristen, a lábam! Meglőttek!

Jesszusom, ez Emil bátyó! A puskát ledobva ész nélkül rohan a tornáchoz. Szorítókötés, be a kocsiba, a városba. Lőtt seb, intenzív osztály.

A medve vérnyomokat hagyva egészen a piactérig jutott. Spiller végzett vele. Mi is ott ámuldoztunk reggel. Csárli boldogan kereste Daniella pillantását. – Tudtam, hogy megcsinálod... – Daniella csak nyelt egyet, de belepirult. Akkor jött Tomika, Vajk úr fia a hírrel. – Medvét látott a papám! Meg is lőtte... – de látva a medve tetemén trónoló Spillert, csendesebben folytatta: – Emil bátyó pedig benn van a sürgősségin, de csak izmot ért a golyó...

A medve az amúgy nagyon barátságos, öreg Brúnó volt, a cirkusz új szerzeménye. Sajnos kitört, hulladékot keresett. Vajk úr fizetett. Viszont Spiller megnyúzhatta, s így büszkélkedhetett a medvebőrrel. A bírósági tárgyalás végén az ítélet végrehajtását próbaidőre felfüggesztették, mivel feljelentés nem érkezett a sértett részéről. Hogyan is érkezett volna? Hiszen a rock-kocsma megnyitóján, igaz, felpolcolt lábbal, de ott gitározott Emil bátyó a színpadon, és elénekelt a „Love me tender”-t Vajk úr fordította szöveggel.

Turbók Attila

Nappali hold gurul

Csoóri Sándor emlékére

Látom őt a versben
mintha gyönyörű sebben ülne
kezében zöld ág hozta a malomsánc alól
de ködlő háttérében rá vár türelmesen
fekete öltönyben sötét kalapban
az egykedvű és szenttelen alak
aki egyszer mindenkiért eljön

Látom őt a versen kívül is
óbudai parcellafény szélső során
a kisharang kondulása mellől látom
mint tündöklő fehér metaforát
a tányérantenna Duna-tájat ölelő testvéremelegét
körötte árvácskák ünneplő székely leánykák
ringatják színes szoknyácskájukat

Testközelből látom nincsen soha egyedül
vigyáz rá dacoló gyertyafény
szomszédjaként pedig kissé jobbra tőle
fekete sírköve árnyékára dől
az özvegynek hitt lódenkabátos férfi
mintha még mindig az eltorzult magyar alkat
összetettségen tépelődne
netán saját férfinyugalmán
egyedül fogadta kopott írógépe mellől
a parlamentbe rontó megszálló katonákat

Odább a fősoron néhány lépésre tőle
egykori dicsfényén mereng pibá'
(a nagyvárosi szleng nevezte így)

TURBÓK ATTILA (1943) költő, újságíró. Utóbbi kötete: *Elsüllyedt tanú* (válogatott és új versek, Hét Krajcár Kiadó, 2021).

mintha a Kossuth téren készülne szónokolni
itt külön sétánya van sikerült fotója
hatalmas kovácsolt fémkeresztje
zsúfolt napragyogásban pihen
mint valahai túlimádott elnök
sokaknak lelki pót-nagypapája
lassacskán végleg elfelejtjük
miért illették egykori rabtársai
a kimondottan bántó
ragadványnévvel

A széles út gyepes felén
az oldalvonal közelében
nappali hold gurul gazdátlanul
a csonttörő korszak felfújt bőrlabdája
pfújol dühöng fütyül és szitkozódik
a vendégjelátó vérmes szurkolója
mit képzél ez a kormos képű zámolyi hátvéd
becsúszik szerel felpattan visszatámad
de a síp néma a bíró int
nem lát okot sárga lapra piros lapra
jogos büntetőre

Káprázó szempár kell a fényes látomáshoz:
egy másik országban rejtőző haza
gyalogútján a bogáncsos völgyi lejtőn
lovak kamillás rétek várandós asszonyok
bandukolnak a láthatatlan szívpitvar felé
öröklött vérkörük árama szerint
tudják a szívdobbanás éppúgy betilthatatlan
mint a lélegzet vagy az újszülött csecsemők
cérnavékony hangja

Csengey Dénes

Nagy szünet után, másról...

Naplóbejegyzések a monori találkozóról

Június 25. este

Leírom: este – és ha alkalom adódik, mindig leírom –, s máris átúszik rajtam a méltóság egy szépformájú felhője. Úgy látszik, a virrasztó írástudó, a csillagok megszabta életritmusból a maga ügyei után sietve kiforduló gondolkodó, olvasólámpa fénykörében – ez a kép nagyon mélyen, nagyon jó helyen ül bennem, lelkemben felemel az egyszerű tény, hogy éjszaka írok. Volt idő – kamaszkorom –, amikor leveleim zárásakor feltétlenül odaszúrtam a dátum mellé ezt a laza, szememben mégis rangot adó időhatározót, akkor is, ha történetesen délután kettőkor zártam le a borítékot. Úgy éreztem, ezzel a költészet levegőjét árasztom el magam körül, s még az sem zavart, hogy csupán a zsebben észrevétlenül működtetett porlasztó berendezéssel: mélyebb igazság fedezetét éreztem apró füllentésem mögött; titkosságom, tilalmas merészségem kiszámíthatatlan, fél kezével mindig az ördögét szorongató elszántságom érzései öltöztek az éjszakai madár tollazatába. Valami ígéret volt számomra a puszta szóban: éjszaka. Azt jelentette a sokféle nyomorúságban, feltartóztatottságban, kétségbeesésben, hogy még minden meglehet. Ha a nap járása nem leverhetetlen hatalom fölöttem, még semmi sem lehetetlen. (Erre a lányokban, mesterkedésem célpontjaiban sohasem volt hallás.) Ideje volt tehát legalább utólag és legalább nekem, magamnak észrevennem ezt a vajákoskodó tiltakozást megveretettségeim és elzárultságom néha valóban megvesztegető látszata ellen.

De hát nem erről van szó.

Hanem át akarom gondolni a múlt heti monori találkozó (későbbi tankönyvekben: Monori Találkozó? – ez ma nem is eldönthető kérdés, de ha nem ismétlődik meg, semmi esetre sem) menetét, hozadékát, lehetséges eredményeit és következményeit.

A kezdeményezés Donáth Ferencé, ő kérte fel Csurkát a magyar kultúra, Kis Jánost a magyar politika, Bauer Tamást a gazdasági reform, Csoórit a nemzeti-

CSENGEY DÉNES (1953–1991) író, költő, politikus.

ségi kérdés végiggondolására, azzal az egy mondatban megfogalmazható céllal, hogy az elkészülő dolgozatok egyenként és együtt kezdeményezzék a válságban megrekedt magyar helyzetben életképes kibontakozási alternatívák szellemi feltételeinek kidolgozását, hogy egy olyan szellemi folyamatot kezdeményezzenek (túl a pontos helyzetjelentésen), amit a Csurka-esszé címe nevez meg legpontosabban: Új magyar önépítés. A célpontnak ez a magas övezetekben való kiválasztása magától értetődően teszi az értékelés egyik nézőpontjává a Szárszói Konferenciával való összevetést.

De ezt későbbre, a legvégére kell halasztani.

Kik voltak a résztvevők? Pár nap távolságából a következő neveket tudtam felidézni és leírni: Csoóri Sándor, Csurka István, Für Lajos, Perjés Géza, Vekerdí László, Réz Pál, Szűcs Jenő, Donáth Ferenc, Fekete Gyula, Elek István, Csengey Dénes, Kósa Ferenc, Kiss Ferenc, Szabó Miklós, Tamás Gáspár Miklós, Mészöly Miklós, Radnóti Sándor, Bauer Tamás, Tardos Márton, Lengyel László, Kenedi János, Bence György, Kis János, Rajk László, Solt Otilia, Sinkovits Imre, Kőszeg Ferenc, Demszky Gábor, Konrád György, Vargyas Lajos, Benda Kálmán, Vásárhelyi Miklós, Benda Gyula, Levendel László, Szalai Erzsébet... Akik (akitől a szövegeket kaptuk), Litván György... Emlékszem még egy közgazdászra, akinek nem tudom a nevét, aztán talán ott volt Varga Domokos és ezen kívül még legalább tízen, akiknek a nevére nem emlékszem. Én Csurkán keresztül értesültem arról, hogy meghívást kaptam (a szervezés egyetlen szempontja, úgy hallottam, s valóban úgy tűnik, a kezdeményezők legközelebbi ismeretségi körének számításba vétele volt), és az én feladatomban lett meghívni Elek Pistát.

A kezdeményező tehát Donáth, ami ad rögtön egy kérdést, mi volt az indítéka a szervezésre, mi volt a reménysége rá, hogy össze is jön ez a pár évvel ezelőtt valószínűleg létrehozhatatlan találkozó? A Nagy Imre-kormány volt minisztere politikailag ismét aktívva akar válni? És a találkozó tényét elegendő induló tőkének érzi ehhez? Vagy mindössze erkölcsi kényszer működött itt? Olyan rossznak látja a helyzetet, hogy abban reménytelen lépéseket elmulasztani is bűn a szemében? Valóban politikai erő, politikára váltható erő ez a heterogén értelmiségi csoportozat? Annak látja Donáth? Vagy szellemi hagyatékozó kísérletnek szánta csupán az összejövetelet, közelgő halálára gondolva? A Petőfiker lebegett a szeme előtt? Vagy éppen és pontosan: Szárszó? Nagy Imre ötvenhárom és ötvenhat közötti pályáját igyekszik újrafutni? Az ő példájára értelmiségi mozgalommá tenni egy politikai hadszíntereken alulmaradt fejlődési koncepciót? Ha igen, miben állhat ez a koncepció? Hogyan képzelhető el, elképzelhető-e, elképzelendő-e értelmiségi mozgalommá válása?

És: volt-e annyi erő, szellem és elszántság az összejöveteletben, ami megengedi, hogy vele kapcsolatban komolyan vegyük a fenti kérdéseket?

Mit mondhatok ezekre a kérdésekre? Ahogy kivettem, Donáth politikai vákuumhelyzet létrejöttére számít, ötvenhatos magyar vagy nyolcvanas lengyel méretű összeomlásra. Emlékszem, amikor egy régebbi összejöveteleten azt

mondtam, ma a taktikázás biztos helyzettévesztés, mert politikailag egyszerűen nincsenek mozgásban azok az erők, amelyek kérdéseinket eldönthetik, tehát egy lehetőség van, a politika napi fordulataitól eltekinteni, és a történelemre hallgatózni, nehogy egy új reformeszmé megismételje Nagy Imre történelmi méretű baklövését („Elvtársak!” – a Parlament előtt) és helyzettévesztését – amikor ezt mondtam, Donáth nagyon élesen felfigyelt, és megjegyzésemet az aznap este elhangzott egyetlen figyelemre méltó gondolatnak minősítette. Monoron is oly szívélyes volt, hogy azt nemigen indokolhatja addigi egyetlen találkozásunk.

Attól tart tehát, hogy a várhatóan bekövetkező összeomlásban nem marad a színen életképes eszmé, távlatos politikai törekvés, töretlen éthosz, bátor szellem. És ezek megteremtésére keres szövetséget.

A szándék szárszói nagyságrendű.

Az együttes azonban, amelybe beoltani igyekezett, nem képvisel koherens szellemiséget. Inkább reprezentatív névsor, egy aláíróíven mutatna jól. A magyar értelmiség legjobbjai? Nem egyértelműen, de ha az erkölcsi minőséget is bevonjuk a mérlegelésbe: talán. Szégyenkezni mindenesetre nincs ok, nem dilettánsok összeesküvése igyekezett magát történelmivé avatni.

Két csoport volt jelen jól kivehetően, legjobbjaival képviselve, a Beszélőhöz tartozó radikális emberi jogi ellenzék, és a mi szárnyunk, a népiek, nemzetiek, a politizáló, küldetésvállaló írók. S aztán a politikai koncesszióból kiszorult reformközgazdászok, néhány radikalizmusra hajló transzcendens – ironikus („a kedély radikalizmusa” – itt talán helyén van ez a régebben engem is illetett szó?) és néhány elsőrangú történész, nyilvánvalóan a mi szárnyunk vonzásában.

Valamint Donáth kevés szavúan és kifürkészhetetlenül, és Sinkovits, tarkán, harsányan, kedvesen és lefegyverzően, valamiképp mégis játéknak véve az egészet.

(Minden este műsort adott a negyvenszemélyes vacsoraasztalnál.

Anekdota:

Sinkovits késve érkezik az orosz követség november 7-ei fogadására. Kedélyesen mentegetőzik a nagykövet előtt, aki becsben tartja a koprodukcióban készült Liszt Ferenc-film címszereplőjét.

– Bocsánat, de fellépésem volt. Szavaltam.

A követ csupa kedély:

– Á, Imre! Száváltál? Biztosán á tálprá mágyárt!

– Á, azt a parlament előtt szoktam szavalni, amikor azt akarom, hogy hazamenjeteek.

A magyart kitűnően beszélő nagykövet fordít a társaságnak, magyar részről hűdéses, béna várakozás, de orosz részről nevetés, játékos fintor a jutalma a kópéságnak, hátlapogatások, derűs, de sokat mondó koccintás.)

Ennyire bele vagyunk keveredve?

Június 29. hajnal

Csurka nem olvasta fel a dolgozatát (mindannyian megkaptuk a négy alapszöveget, számozott példányokat, amelyeket a találkozó végén mindannyian visszaadtunk, hogy véletlenül se lehessen a szándékoltnál hamarabb nyilvános a tanácskozás), és talán ez volt a baj, ez volt az oka annak, hogy laposan indult meg a tanácskozás.

Pista opponense Szabó Miklós volt, és az, hogy az ő gondolatai érdektelennek tűntek, több, mint érdekes. Általában is az volt a benyomásom, hogy a történészek nem sokat tudtak mondani, nem voltak felfedezés – értékű elemzések – mintha szép lassan, óvatlanul köztudottá vált volna az elmúlt negyven évről minden. Mintha úgy állna a helyzet, hogy többet vagy mást csak akkor tudhatunk magunkról az értelmiségi csempészforgalomban levő közhelyeknél, ha más viszonyba tudnánk kerülni a helyzetünkkel.

Csak a magatartás forradalma hozhat új szellemi tágasságokat – ezt látszik igazolni az, hogy az írók és az ellenzék figurái játszottak főszerepet az összejövételen.

Rögtön Szabó Miklós után feltettem a kérdést: Mi a célja együttlétünknek? Három lehetőséget tartottam elképzelhetőnek. 1. Pusztá tájékozódás, ismerkedés, eszmecsere. 2. A magyar értelmiség egy határozott arculatú csoportjának tekintve magunkat cselekvési program, közösen vállalható magatartás kialakítására teszünk kísérletet, esetleg a magyar értelmiség javának, élvonalának tekintve magunkat, a kiterjedésben óhajtunk ajánlatokkal, példával fellépni. 3. Politikai program kialakítására törekszünk, és ennek megfogalmazásán túl arra is vállalkozunk, hogy gondolatainkat közvetlenül politikai síkra visszük, azaz szervezkedésbe kezdünk.

Donáth válaszolt, indokoltan tartotta a kérdést, és „egyelőre” „ez alkalommal” az első verziót tartotta helyesnek. Többen csatlakoztak hozzá, de a felszólalások többsége ellentmondott ennek mértéktartó döntésnek, és kibontakozási programot sürgetett (lemondván azonban ennek koncepciózus kialakításáról, leginkább valami bizonytalan óhajtó módban).

Csurka maga is arra jutott eszéjében, hogy létre kell hozni egy, a politikára merőleges léttingelyt, amelynek mentén értéktől sűrű autonómiák, egyáltalán, méltó élet jöhet létre. A zseniális analízis után éppen ez volt gondolatmenetének gyengéje: ez egy demokráciában lehet stratégiája az értékpusztulás megfékezésének, egy diktatúrában azonban minden sivárság, üresedés, silányulás és törpülés oka elsősorban maga a diktatúra, melynek legelső jellemzője pontosan az, hogy a társadalomban nincsenek rajta kívül eső területek és rá merőleges irányok.

Úgyhogy azt hiszem, maga a mértéktartó döntés tette lapossá az első napi vitát.

(Feltűnő volt, hogy mindenki kerülte az ellenzék és az első nyilvánosságban publikálók közötti ellentmondások, nézeteltérések érintését. Taktikázó hangütés,

kölcsönös megértés és becsülés jelei mindkét oldalon. Az is kétségtelen, hogy ehhez az ellenzék tette a nagyobb lépést a saját sáncaiból, még a hivatalos politikát is úgy tekintették, mint egyezkedő partnert.

Valószínűleg arról van szó, hogy miközben mi egyre erősebben és gyakrabban érezzük meg a nyilvánosság határait, egyre több elhallgathatatlan dologban lehetetlenülünk el a lapokban, és ezért a szamizdatban való publikálás vagy a nyugaton való publikálás mindannyiunkban jelenlevő kísértés, eközben az ellenzék belátta gyökértelenségét, elszigeteltségét, és ebből kimozdulandó, tesz egyezkedő lépéseket.

De mindez mindkét részről átgondolatlan – ez tette néha csevegővé a tanácskozást, és komolytalanná a Szárszóval való összevetést. – Nem elhatározásra jutott és elszánt gondolkodók és csoportok jöttek össze, hanem tájékozódó, kissé tanácstalan értelmiségiek. – Vagy a tájékozódás módjai változtak volna meg ilyen radikálisan?)

Itt talán be is lehetne fejezni. Hogy pár hét alatt így kihúlt bennem az összejövetel, az is mutatja gyengeségét. Mindenki kevesellte, ami történt, ez a meggyőződésem.

A következő alkalommal – ha lesz – sok minden világossá válik.

De akkor mi tartott oly erősen a hatása alatt a hazaérkezés után, hogy mint a Lengyelországban bujdosó Rákóczi Esze Tamásnak, úgy üzentél a tanácskozásról Erdélybe Tar Feriékkel?

Nem, nem, ne engedd el ezt a kérdést egy kedvetlen pillanatodban.

Kerülj beljebb!

Július 3. délután

Micsoda álmos tartózkodás!, két napba beletelt, mire az asztalhoz kényszerítettem magamat. Élesen vetődik fel a kérdés mostanában, hogy kivetem-e magamból végleg Keszthelyt mint lehetséges vállalkozások eddig számon tartott terepét, vagy hagyom, hogy ez a szinte minden pontján méltatlan, csak zuhanás-élményekben érintheső, de bonyolultságában nagy odafigyelést kívánó erőtér része legyen az életemnek, csatlakozzon a magam körül tudatosított országhoz, valahogy úgy, mint a lábmosó vályú a versenyúszó medencéhez.

De most ezt a kérdést félreteszem, folytatva a félben maradt gondolatmenetet Monorról.

Létfontosságú eseménynek leszek, vagyok, voltam részese, a készülődés, az ott töltött idő és a hazatérés utáni napok uralkodó benyomása volt ez.

Miért?

Az első ok talán az összejövetel létrejöttének módja. Az a természetes mozdulat, amellyel lefoglaltatott a monori kemping, felverődött a sátor, és összehívódott a társaság úgy, hogy az egyetlen hivatali működés a BM mozgása volt a folyamatban. Független értelmiségiek találkozója volt a monori, nem kértük

vagy követeltük gyülekezési szabadságunk elismerését, hanem éltünk vele, mint a beszívott levegővel. Vannak kultúrák, vannak országok, amelyekben hosszan kellene magyarázni e mozzanat jelentését és jelentőségét – nálunk mindez triviális, már-már gyanús az. (Annyira, hogy megint kedvetlen leszek, mialatt ezt a mondatot leírom.)

Magában ebben a mozdulatban a magatartás forradalmát érzékeltem volna megkezdődni? Bizonyára igen.

Azután megint egy elemi dolog: maga a meghívás ténye (így éreztem) rangot ad a jelenlevőknek. A magam részéről megtiszteltetésnek vettem, hogy ott lehetek, ilyen gesztussal is adta át a meghívást Csurka.

És hát azért elsősorban a tárgy kiválasztása, az előzőleg elolvasott esszék. Mintha valóban létezne felelős és független magyar értelmiség, melynek legjobb képviselői szembenézni készülnek az ország helyzetével, a kiút keresésére vállalkoznak.

Mint máskor sem, nem jegyzeteltem. Ezért minden nap nehezebb felidézni a tanácskozás menetét.

Csurkában kénytelenség volt méltatni azt a helyzetelemzést, és könnyű volt bírálni a vázolt kilábalási alternatívákat. Ami miatt a vita langyos maradt, az a megérintettség, a válaszra kényszerítettség élményének általános hiánya. Pista minden gondolatilag esendő ajánlata (a családban kialakítandó független értékvilág, amelynek képviselőiben a gyermekek hadoszlopai meghódítják az iskolát, és más irányokban is lezajlik az autonómia honfoglalása, nem törve a megszerezhetetlen politikai hatalomra, hanem mintegy radikálisan máshová helyezve át a lét súlypontját), tehát Pista minden esendő ajánlata mögött megszenvedett, cinizmus-örömök ellenében megtartott pátosz izzott, világosan éreztetve, hogy ha a megoldás nincs is felfedezve, a hívás nagy és elháríthatatlan, hogy akármilyen módon és áron, de meg kell nyernünk az életünket, elképzelhetetlen tehát, hogy bármilyen ez irányú kísérlet alábecsülhető, kicsinyelhető, nevetséges stb. legyen, a leggyengébb, legesendőbb mozdulatot sem szégyellhetjük annyira, hogy elmulasszuk. És ez a kihívottság, elhívottság, kényszerítettség hiányzott mindazokból, akik megjegyzést fűztek a dolgozathoz.

Tamás Gácsi fontos kérdést tett fel.

Minden gondolatmenet értékpusztulások végeredményeként állítja elénk az ismert helyzetet. Tessék őt felvilágosítani arról, hogy milyen értékek pusztulásáról van szó? Milyen értékek voltak itt készen, és mentek azután veszendőbe?

Csak én próbáltam felelni neki két nappal később, pedig termékeny irányt ajánlott a kérdéseivel. (Amelyekre ő maga sem válaszolt – ma sem tudom tisztán látni a szándékát.)

Fekete Gyula nagyon laposan beszélt, majdnem egy órán keresztül a negatív népszaporulatról és egyéb régi vesszőparipáiról. Komolyan az az érzésem, hogy Gyula nagy és súlyos kérdéseket koptat és lényegtelenít el azzal, hogy egyre igénytelenebb, már-már verkliző módon érinti meg őket. (Amióta elkezdte publikálni aforizmáit, teljesen képtelen az egymondatos bölcsességeknél nagyobb

ívben gondolkodni, beszédeinek nincs szerkezete, iránya, logikája, csak állandóan ismétlődő motívumai vannak. (A modern próza diadala lenne ez az öreg realista fölött? – Mindenesetre egyszerre szomorú és ingerlő.)

Benda Kálmán, Levendel László és még mások is túlzóan sötétnek mondták Csurka analizisét (hogy tudniillik minden rombol, szétmállaszt és zülleszt ötvenhat mibenlétének elhallgatása, az „ösbűn” titokban tartása, aminek következtében egész létünk, egész kultúránk leszakadt gyökereiről, rejtegetni és (vagy) meghamisítani kényszerül alapvető indítékait (az ötvenhatos szabadság-, függetlenség- és demokráciaeszményeket), leplezni legelemibb élményét (a leveretettséget és feltartóztatottságot), hogy következésképpen létünk, kultúránk, politikánk, demokráciánk csak kvázilét, kvázikultúra, kvázipolitika stb., és hogy a helyzet ilyen logikájának csak egy teljes összeomlás vethet véget, hacsak nem találjuk meg az önépítés új módus vivendijét), tehát Benda, Levendel és még mások is elkeseredettségében túlzónak, aránytévesztőnek mondták ezt a diagnózist. Levendel például kitért arra (visszavonva a Csoórral közös Me-nekülő emberek alapeszméjét), hogy az önpusztítás eltömegesült módozatai, az alkoholizmus, a kábítózás, a személyiség szétrohadása nem írható egyértelműen és közvetlenül a lappangó diktatúra számlájára, legutóbb például Svédországban (ahol demokrácia van) járt, alkoholelvonó intézetekben és egyéb devianciaraktárokban a statisztikai mutatók robbanásszerű emelkedése párhuzamos a mi indexeink alakulásával, másról lesz itt szó, és különben is, ebben az országban lehet élni.

(Itt közbe akartam vetni – de aztán nem tettem – azt a már az Eötvös-esszében megsúrolt gondolatot, hogy noha az emberi létnek valószínűleg vannak egyetemes, társadalom fölötti vagy alatti meghatározottságai és antinómiái, és a politika kicsinyes iszapbirkózásaitól megundorodott lélek úgy érezheti, hogy sorsa közvetlen meghatározottságainak övezetétől elfordulva, az egyetemes összefüggések közé lendülve a méltóbb terepet választotta, a valóság mégis az, hogy lényegi ellentmondásokat hordozó, alacsony tendenciákat állandósító társadalmi közegben ezek az egyetemes kérdések egyáltalán fel sem merülhetnek, meg sem nyilatkoznak, meg sem fogalmazhatók és meg sem közelíthetők helyesen – a velük szembesülni kívánó ember nem tehet mást, mint megpróbál feléjük igyekezve keresztülvágni a társadalmi lét övezetein, hogy azokat a lehetőségig harmóniába rendezve tudhassa meg, hol is érnek véget a társadalmi lét kérdései, és hol kezdődnek az ember entikus minőségéből eredő antinómiák, kérdések, tragédiakonstellációk és üdvösségtávlatok.

Talán el kellett volna ezt mondanom. Ha ebben a korai pillanatban sikerült volna olyan meglepetést okoznom, frontot ütnöm, helyesléseket és ellentmondásokat kihívnom, mint az utolsó nap délutánján, valószínűleg nem fajult volna udvariasan és sótlanul lapossá Pista nagy esszéjének megvitatása.

De hát, mint alighanem mindenki, én is inkább figyeltem, tájékoztam, a készülődő szándékokat fürkésztem még ekkor.

És amikor Levendel meg Benda beszélt, elháríthatatlanul felidéződött bennem egy régi emlék. Valahogyan (talán Feri útján) elvetődött hozzám egy gépelt példánya annak a jelentésnek, amelyet Kornidesz Mihály és Knopp András a Központi Bizottság számára készített a Bibó-émlékkönyvről. Még a nyolcvanas évek elején olvastam. És határozottan az volt az érzésem, hogy néhány felszólaló szeme előtt egy a tanácskozásról a közeljövőben megíródo ugyanilyen jelentés lebeg, hogy ebben a virtuális jelentésben igyekeznek elfogadhatóvá alakítani a maguk jellemzését.

Ez egy merőben új distanciát adott az egész összejövételnek: benyomult ide is a Párt. És ugyan hogy lehet másképp érteni a találkozó céljának önkorlátozóan szűkkeblű kijelölését, mint úgy, hogy ezzel az egész képzeletbeli jelentés alapkategóriáit akarta volna jó előre úgy megadni a társaság, illetve Donáth, hogy az majd elfogadható legyen a pártközpontban.

Ha pedig ez így van, ez a társaság, illetve Donáth egyszerűen alkukhelyzetbe akarta hozni magát egy pontosan kimért, nem túl kicsi, de véletlenül sem túl nagy fenyegetésdózissal – mit ad a pártközpont, ha a fenyegetést visszavonjuk.

Ez egybevág azzal a régebbi gondolatommal, amely szerint Magyarországon csak a működésbe nem lépett, önként visszatartott autonómiáknak lehet politikai súlyuk, az engedményeket és vívmányokat nem autonóm módon kinyilvánított és képviselt érdekek melletti nyilvános és politikus fellépés teremti meg, hanem éppen ellenkezőleg, ezekkel az engedményekkel van megfizetve a függetlenségtől, az autonómiától való taktikus értékű tartózkodás. – A kérdés: elvihet-e ez a taktika autonómiaövezetek intézményesítésének politikai kényszeréig, ahol aztán új stratégia kezdődhet, feltörve az ördögi kör logikáját? – Donáth valamiért úgy gondolja, hogy igen. Meg kell kérdeznem tőle, mire alapítja ezt a reménységet.

És ha már itt tartok, még egy kérdés: ugyan mi állhat abban az azóta bizonyára elkészült jelentésben? Alkukényszert vagy merevedéskényszert keltett a találkozó a politikusok ránk figyelő szárnyában? – Hallottam például, hogy éppen a találkozó idején volt az engedélyezés utolsó fázisában a *Hitel*, melynek egyelőre egyik választott szerkesztője vagyok. Milyen fordulatot adott például a lap ügyének monori szereplésünk? És egyáltalán: mit lép lépésünkre a politika, melynek mindenhatósága a találkozó létrejöttének pusztá tényén demonstratív kicsorbult?

– A kérdés nem szónoki: egy ütött-kopott lakókocsiban ott időzött a kempingben a BM három embere is, és mivel meg se próbáltak valamilyen módon közbeavatkozni vagy hallótávvolba jutni, valószínű, hogy nagyon is hallótávvolban voltak, azaz magnóra vették az egész tanácskozást. Van tehát miről jelentést írni.

A politikának nyilván abból kell kiindulnia, hogy itt most találkozott az illegális ellenzék, és a csoport voltának elkendőzése árán legális, publikáló, a nyilvánosságban megtúrt, lapengedélyre váró népi-nemzeti politikáló írószárny. „Kézen fogtátok az ellenzékét” – mondta állítólag Fekete Gyulának Knopp András.

Mit jelent ez a politika számára?

Kétélű fejlemény.

Jelentheti azt, hogy lám, az írók is megmutatták igazi arcukat, mi pedig csak erre vártunk, készüljenek tehát a listák, lépjenek életbe a szilenciumok, adassék ki a nyilvános szereplések tilalma stb. Ellenzékben vannak, utaltassanak tehát át a BM felügyeleti körébe. Viszont számolni kell azzal, hogy ezen intézkedések következtében a mai magyar kultúra jelentős képviselői és ezek vonzásából eredően jelentős tömege szamizdatba vonul, illetve kényszerül, gyökeresen megváltoztatva, megnövelve a *Beszélő*, a *Hírmondó* és az AB könyvkiadó jelentőségét, és más ilyen fórumok keletkezésének folyamatát indítaná meg. Lépés-kényszerbe hozná az egész mai magyar kultúrát, de legalábbis alapvetően átrendezné annak politikai aspektusait, polarizálná az erőket, a szélsőségek logikáját szabadítaná el, következményei messzire vihetnének. Az ellenzék közönsége egy szempillantás alatt legalább hússzorosára nőne, ami konzekvenciákkal járhatna az ország politikai helyzetére nézve. (Ez esetben persze nincs lap.)

Másrészt jelentheti azt is, hogy lám, az ellenzék tudatára ébredt elszigeteltségének, törekvései pattallásának, és a magyar szellemi élet egy legális tényezőjéhez közeledett, érzékelhetően taktikusan, az egyezkedés készségét hangsúlyozva, óvakodva a korábban gyakorolni próbált (az első nyilvánosságban publikálóknak címzett) morális terrortól, hajlandónak mutatkozva arra, hogy a fennálló helyzettel, az abban létező szellemi és politikai attitűdökkel mint realitásokkal számoljon, és azokkal reflexív viszonyban építse fel új stratégiáját. Ami viszont azt jelenti, hogy lehetőség nyílik a szamizdatnak az első nyilvánosságba való óvatos bekalauzolására; a magyar nyilvánosság, a magyar szellemi élet kettészakítottságát, az illegalitás vagy félillegalitás létezését megszüntetni politikai lehetőség kínálkozik azok helyett a rendőri eszközök helyett, amelyeknek frontális bevetésétől valami éveken át visszatartotta a politikai vezetést.

Vagy esetleg: az ellenzék a trójai faló trükkjével kísérletezik.

Hogyan fordítja le magának az eseményt a politika? Erről egyelőre semmi információm nincs. Lehetőségei nagyjából a fentiek.)

A hosszú kitérő is mutatja, mennyire esendő és viszonylagosan értendő az értelmiség „függetlensége”. Így is lesz ez mindaddig, amíg nincs sajtó- és gyülekezési szabadság, vagyis amíg az értelmiségnek nem lesz módja közvetlenül a néphez, az országhoz fordulnia.

Addig a gondolkodás függetlenségével és a lét függőségével kijelölhető paradoxonban élünk.

De folytatom.

Várható volt, hogy a nemzetiségi kérdés, Csoóri esszéje (*Eltemetetlen gondok a Duna-tájon*) felforrósítja a hangulatot. Így is történt. Csoóri felkavaró írásán és személyiségén túl elsősorban azért, mert a nemzetiségek ügye az a terep, ahol egészen nyilvánvalóan kevés tájékozódást, eszmecsere-t folytatni, egymás gondolataival ismerkedni, és ahol, amint az hosszú évek tapasztalataiból kiderült, nem lehet a hivatalos politikai vezetés kezdeményezésére számítani. Ezt a vitát

tehát egyáltalán nem árnyékolta be a különben végig jelenlevő, és a tisztánlátást, következetességet, a gondolat egyenes röptét akadályozó két mozzanat: a ráérős önmegtartóztatás és a politikai vezetéshez fűződő viszony meghatározatlansága, összekentsége, szisztematizálhatatlansága.

Mit lehet tenni, még hozzá a lehető leggyorsabban? – Mindenki előtt világos volt, hogy ennél kisebb vagy tartózkodóbb kérdés itt fel sem vetődhet.

Amik szükséges lépésként felvetődtek:

A kormány mellett működő nemzetiségi tanács létrehozása. – Csoóri, de már korábban Illyés gondolata; Kádár már többször elhárította mint szükségest, de vállalhatatlant. Mindenki nyomatékosan egyetértett azzal, hogy ezt kezdeményezést rövid időn belül meg kell ismételni, de hogy ez mi módon történjen, abban nem született megállapodás.

Európa figyelmét felkelteni. A világbotrányt világbotrányrá tenni. – Talán Bende Kálmán vagy Für Lajos mondta így. – Ezt mindenki szükségesnek tartotta, de senki sem remélt tőle sokat. Mészöly mondta azt, hogy meg kell találni a módját, és Európa nagy és evidenciában levő kérdéseinek összefüggésrendszerében kell megjeleníteni az erdélyi, szlovákiai és jugoszláviai abszurditásokat. Különben „panaszkozó nemzet hírébe kerülünk”, és unalmassá tesszük magunkat, mielőtt érdekessé válhattunk volna. Ki kell aknáznunk a tragikus helyzetünkben rejlő nagy szemléleti távlatokat. – Ez mélyen egybevág azzal a régebbi gondolatommal, mely szerint a kisebbségi konstellációk halmazát ma éppen Európa meghatározottságaiból lehet legtávlatosabban levezetni. (→ *Nemzedéki napló* + a magy. cigány-esszé bevezetője.)

Keresni az együttműködést a diktatúrákba préselt román stb. nép jobbjával, ami elvileg kétségtelenül a legtávlatosabb iránya a militáns nacionalizmusok oldásának. Tamás Gazsi nagyívú és meggyőző fejtegetésben bizonyította, hogy ami Romániát illeti, mennyire járhatatlan út ez. És itt jött el a találkozó számomra legdrámaibb és leghitelesebb pillanata. Izgatottan szót kért Réz Pál, és a meghatározottabban elutasította Gazsi érvelését. Igenis keresni kell ezeket a kapcsolatokat, mondta, ő például személy szerint ismer román családokat, akik a Vasgárda vérengzései idején magyarokat bújattak. És jó lesz most is gyorsan összeírni ezeket a címeket, arra a közeli időre gondolva, amikor akár magyar vér is folyhat, nem csak magyargyalázás a televízióban és a sajtóban. Mondom, megrázó, hiteles pillanat, Gazsi csak meghajolni tud. Réz még Csoórinak egy mondatát is (amely a pártfőtitkártól az utcaseprőig minden románt egy kalap alá kerít a dühödt nacionalizmusban) élesen elutasítja: ilyen nem lehet mondani egy népről, ez méltó párja a magyarság distinkció nélküli lefasisztázásának, ez megengedhetetlen.

Aztán Réz felhevülten leül, Csoóri sietve bejelenti, hogy az idézett mondatot természetesen törli. Azután egy hosszú pillanatig néma mindenki. Ez a látszólag jelentéktelen apróságban tett helyreigazítás mélyebben engedett betekintést a küszöbön álló tragédia bugyraiba, mint az összes elemzés együttvéve. Torokszorító pillanat.

Ön- és helyzetértelmezések 1985-ből

Csengey Dénes az 1960-as évek végétől, ha rendszertelenül is, de naplót vezetett. Hagyatékában húsznál is több füzet maradt fenn, ezek közül néhány teleírva, mások csak elkezdve egy-egy bejegyzéssel, de például a gépjárműműszaki tanfolyamon vezetett jegyzetek között, a belső égésű motor ábrái mellett is találhatóak autobiografikus feljegyzések. A fiatalkori, középiskolai naplók még jellemzően egy-egy lezárt nap végén íródott egyszerű beszámolók, az 1970-es évek második felétől azonban elsősorban napokkal, hetekkel, adott esetben évekkal a történések után készült retrospektív, önértelmező, az események motivációit, hatásmechanizmusait elemző esszéisztikus eszme-futtatások, emlékeztetők, melyekben a szerző nem „hangosan”, hanem „írásban” gondolkodik.

Az 1985-ös naplók egy A4-es barna műbőr-kötésű füzetben maradtak fent. Az első néhány bejegyzés január 12. és január 16. között készült, és érdekes módon nem a közelmúltra, hanem az diákkori emlékekre fókuszálnak, az íróvá válás szándékának megjelenésére, ennek családi fogadtatására és folyamányaira.

Félév után került ismét használatba a füzet, Csengey 1985. június 25. és július 4. között, azaz másfél héttel a monori találkozó után ült asztalhoz, hogy rögzítse emlékeit, benyomásait a tanácskozásról, levonja a tanulságokat, illetve számba vegye a lehetséges eredményeket, következményeket. Fontos megemlíteni azt is, hogy az ezt követő bejegyzés a naplóba 1987 őszén, az első lakiteleki találkozót követően született, ez a gesztus talán pozícionálja a monori tanácskozást a rendszerváltást megelőző, előkészítő események sorában.

De miért volt fontos Monor, milyen kontextusban kerül szóba napjainkban, és miért merül sokszor a feledés homályába Lakitelek árnyékában?

1985. június 14. és 16. között a magyar ellenzéki értelmiség negyvenöt tagja gyűlt össze a monorierdei kempingben Donáth Ferenc kezdeményezésére. Az ő személyének is köszönhető, hogy ekkor még a demokratikus ellenzék képviselői, illetve a népi írók egyaránt megjelentek a szárszói konferencia mintájára megszervezett eseményen. Inkább nevezhetjük az egymás gondolataival ismerkedő, mintsem progresszív eseménynek, a nulladik közös lépés volt ez a változást kívánók, sűrűtők táborában. Ilyen általános, egységes megmozdulásra a későbbiekben már nem került sor, a nyolcvanas évek előrehaladtával a törésvonalak egyre kontúrosabbá váltak, 1987-ben Lakitelken már csak Konrád György képviselte a demokratikus ellenzékét, ezt követően pedig tovább polarizálódott az ellenzéki gondolkodás, ez talán legerőteljesebben az 1989. november 26-ai négyigenes népszavazás ellentétes megközelítésével és kommunikációjával eszkalálódott, vált nyilvánvalóvá és visszavonhatatlanul véglegessé. Fogalmazhatnánk úgy, hogy a közös gondolkodás és kulturált eszmecsere utolsó, Édenből való kiűzetés előtti állapotát mutatja meg nekünk a monori találkozó, amikor az egymástól eltérő gondolkodásmódok még igyekeztek meghallgatni a másikat, és kocsmai veszekedés helyett érdemi diszkusziót

folytatni. Az utókor számára talán éppen ezért a heterogén *egység* szinonimája lett Monor, az elveszett ártatlanságé, de ha jobban megvizsgáljuk, ez a bűnbeesés előtti állapot sem több, mint illúzió, egy pillanatfelvétel, ami Donáth 1986-os halála miatt megismétlés és előremutató eredmények nélkül maradt.

A monori találkozó tanulsága, hogy a népi írók csoportja a *Beszélő* köréhez tartozókkal összhangban látja a helyzetet, egyetért a korképben, a kórképben. Mindenki elkerülhetetlennek látja a változást, de a változás, változtatás mibenlétére eltérő alternatívákat keres, kínál, így Monorról együtt továbblépni lehetetlen vállalkozás.

Csengey Dénes naplójában mérlegeli a folytatás lehetőségeit, de hiányérzések is hangot ad. Mivel másfél-két hét távlatából három különböző alkalommal keresi a találkozó hozadékát, nem teljesen koherens a szöveg, nincs egyértelmű zárlat, befejezés, a füzetben feltűnik a július 4-ei dátum is elkészült bejegyzés nélkül. A monori találkozó kis epizódjaira való visszaemlékezésből, értelmezési kísérleteiből hozadékként mindenképpen előttünk maradhat Réz Pál tisztán látó, méltóságteljes alakja, aki mint szerkesztő, mint lelkiismeret a három nap alatt a legnagyobb hatást gyakorolta Csengeyre két apró, de annál jelentősebb megnyilatkozással.

Csengey Balázs

CSENGEY BALÁZS (1985) magyar nyelv és irodalom szakos bölcész és tanár, az MNMKK – PIM – CSTA munkatársa, a PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója.

Magyari Barna

Száll a hajad a semmibe

Csoóri Sándornak

össz nemzeti ligetünkben
nyílnak az ősi virágok
szavaid Bábelén ülve
innen a mennyekig látok

valahol lét és nemlét közt
a sejtelmes fordulónál
kézfogással vagy derűvel
jó lenne ha visszaszólnál

időtálló magyarságom
ahogy gyűjtögetem Neked
hófehér lelkem és lapom
gusztálják a betű-legyek

felvillan biztató szavad
hol Te kísérsz ott jó terem
Nálad melegszik a lelkem
műveid fénye végtelen

fújja fejed a képzelet
száll a hajad a semmibe
az emlékek dörgésében
nem vártalak még ennyire

Vésztői tényképek

erre járkált
két nagy csizma
ki benne volt
Sinka Pista

erre sétált
Móricz Zsigmond
jegyezte hogy
a nép mit mond

a templomban
szólt az ige
feltündökölt
a nép hite

emberek közt
virult élet
termelték az
emberséget

lélek ölelt
nem álnokság
a jót éltek
nem álmodták

„Csurka drámaírói tehetsége egyedülálló az egész világon”

Minisztériumi dokumentumok Csurka Istvánról, 1973–1980

1973. A Nagy Csurka Botrány éve. Sokan véltek sokfélét tudni az esetről, melynek saját változatát ő is megírta *Az esztéta* című művében. Az iratok – melyekből többet reméltem fellelni, és amelyekből e tanulmány címe is származik –, ahogy mondani szokás: árnyalják a képet. Egy fő következtetés vonható le: a felső szervek kerültek a teljes körű szigort, érezhető engedményekkel enyhítették a retorziókat.

Ilyen engedmény volt (ezt Csurka is elismerte), hogy a *Döglött aknák* előadásai folytatódhattak a Nemzeti Színház Katona József Színházában. 1971 és 1975 között 238-szor „gördült fel a függöny” e kivételes szellemi mű színpadi megjelenítésekor. (Nem melleleg a színház a látogatószámmal teljesítette a tervezett bevételi számokat.)¹

A nem sokkal az események előtt megszülető *Csirkefogó* című vígjáték már nem járt ennyire szerencsésen. Az év márciusában a minisztérium nem támasztott a bemutatása ellen akadályokat, azonban dramaturgiai gyengeségeket észlelve csak átdolgozással javasolta színpadra állítani az egyfelvonásos szatírárt.² Végül azonban a Vidám Színpadon a Karinthy-sziporkákkal együtt bemutatott művet 53-szor tűztek műsorra (és ennek eredményeképpen az előadások átlagos bevétele a tervezett 80%-kal szemben 89,68% lett.)³

Mindezek ellenére a színházak műsoraiból egy időre eltűntek a Csurka-darabok. Amikor az 1973/74-ös színházi évad eredményeit a minisztériumban kiértékeltek, Csurka István említésekor egyértelműen le is szögezték: „néhány eszmei-politikai szempontból kifogásolható mű a minisztériumi főosztály és a helyi szervek közvetlen beavatkozása eredményeképpen nem került színpadra”.⁴

KERESZTES CSABA (1976) levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltáros-főtanácsosa.

1 MNL OL XIX-I-7-f-2. tétel-111569-1974. és MNL OL XIX-I-4-f-2. tétel-54226-1976.

2 MNL OL XIX-I-4-III-110-1973. és XIX-I-4-ff-6. tétel-Műsorgetervek-111285-1973.

3 MNL OL XIX-I-7-f-7. tétel-111900-1974.

4 MNL OL XIX-I-7-f-2. tétel-111569-1974. Így járt a Szolnokon bemutatni tervezett „Agymosó” című darab is (ez lenne a „Reciprok komédia”?). A kaposvári Csiky Gerely Színház is tervbe vette egy új Csurka-mű bemutatását. (MNL OL XIX-I-4-ff-6. tétel-Műsorgeterv-111711-1973.)

A „szilencium”, a kor büntetőfegyvere az írók féken tartására azonban hatásosnak bizonyult: a visszatérést követően nem történt több „botrány”, így a megszülető művek bemutatása elé sem gördült akadály. Nézzük sorban.

Az óvatos nyitás az 1974/75-ös évad műsorterve előkészítésekor észlelhető. A kultúrpolitika továbbra is mind több új magyar drámára tartott igényt, és ehhez természetesen a tehetséges drámaírók előtt sem állhatott akadály. Teljesen szabadon sem lehetett ereszteni őket: „néhány drámával kapcsolatos végleges állásfoglalás kialakítása csak azok végleges formájának ismeretében lehetséges (Csurka, Hernádi, Görgey-Illés, Gyurkovics darabjai)”. Ez az óvatosság a hatalom szempontjából indokoltnak is nevezhető.⁵ Az új évad I. félévi műsortervébe Csurka-darab végül mégsem került be.⁶ Nem sokkal később azonban, novemberben, a Színházművészeti Főosztály nem emelt kifogást Csurka István *Az idő vasfoga* című komédiájának debreceni bemutatásához.⁷ (Talán magyarázatot ad minderre Molnár Gál Péter⁸ ideillő és egyben korabeli véleménye: „A pesti színházak tárgyalóképesebb helyzetben vannak, mint a vidékiek. Ők könnyebben lemondanak egy-egy darab bemutatásáról. Sorolni lehetne azokat a darabokat, amelyeket nem mutattak be. [Örkény, Csurka darabjai.]”)⁹ Az igazsághoz tartozik, hogy a fővárosi színházak sem csak saját maguk döntöttek valaminek a be- vagy be nem mutatásáról. A „szocializmus eszméitől idegen” művek megjelenítését már az „előzetes konzultálásokon” és a műsortervek át-nézésekor kiszűrte a minisztérium. Néhány esetben volt csak szükség adminisztratív tiltásra, olyan művek esetében, melyek „stratégiai céljainkkal ellentétesen fogalmaztak meg bizonyos problémákat”. Ez egyértelmű. „Az ilyesfajta művek csekély száma mellett nagyobb valamivel az olyan műveké, amelyekben a szerzők – szubjektíve inkább jóindulatúan – különböző stratégiai vagy csak taktikai hibát vétenek, többnyire balos alapállásból, a tendenciák, helyzetek felületes értékelése alapján. Ilyenkor megállapodunk a színházzal, hogy például Szász Imre *A harmadik nap*, Csurka István *Deficit*, ugyancsak tőle a *Szabadság, szerelem*, Eörsi István *Huligán Antigoné* című darabját nem mutatják be.”¹⁰

Az igazi visszatérés az *Eredeti helyszín* című szatíra. Bár a minisztérium kissé fanyalog (és jelent Aczélnak), a bemutató elé nem gördül akadály.

„Van már drámairodalmunknak szatirikus vonala is (pl. Csurka)” – jelentik ki a bemutató évében, 1976-ban.¹¹ Ugyanebben az évben megkezdtek a színházművészet 1970 és 1975 közötti időszakának eredményeinek kiértékelését. Ennek tervezeti, vita előtti szövegváltozatában kétszer említik szerzőnket. „A magyar

5 MNL OL XIX-1-7-f-2. tétel-111569-1974.

6 MNL OL XIX-1-7-a-295-1974.

7 MNL OL XIX-1-7-f-6. tétel-112452-1974.

8 Molnár Gál Péter (1936–2011) újságíró, színikritikus.

9 MNL OL XIX-1-7-f-18. tétel-15402-40/Sz-1975.

10 MNL OL XIX-1-7-f-17. tétel-15402-sz. n.-1975.

11 MNL OL XIX-1-7-y-17. tétel-MF4440-1976.

dráma otthonra találása ez az öt év: megszülettek a stabil és színvonalas színpadi szerzők: Örkény, Szakonyi, Kertész, Gyurkó, Csurka, Gyurkovics és mások.” Majd – véletlen lenne? – 1973 és 1974 évekre vonatkozóan visszaesést jeleztek a színházművészet helyzetében, egyrészt a magyar dráma mennyiségi mutatóiban, másrészt a társadalmi szempontból „élesebb fogalmazású, közéleti elkötelezettségű művekben”. (Ezt is írták: „hirtelen lecsökkentek” a magyar bemutatók). 1975 környékén újabb emelkedést láttak a politikusabb darabválasztás, a problémaérzékenyebb színpadi művek megjelenése okán. Utóbbiak közül néhányat nevesítettek is,¹² így például egy Csurka-darabot, az *Eredeti helyszínt*.¹³

A következő évben a késznek ítélt jelentést az Országgyűlés Kulturális Bizottsága elé terjesztették. (Ebben már csak egyszer szerepelt Csurka István neve.) Megmaradt viszont a színházak „hullámozó” teljesítményéről szóló értékelés: 1970-től 1972-ig a fellendülés „egyértelmű”, és ekkor a színházi élet „élénk gondolatisággal, színvonalasan reagált a társadalmi fejlődés új sajátosságaira”.¹⁴

Csurka István teljesítménye az öt évben: öt mű, hat bemutató. (Tegyük hozzá, ez, a szilencium nélkül, szebb eredmény lett volna). E jelentés mellékletéből derül ki, hogy egy másik Csurka-darab, a *Döglött aknák*, az 1970–1974 közötti öt évben, az összes látogatószámot tekintve, 97 000 nézővel a tizenkettedik leglátogatottabb színdarabnak a minősült.¹⁵

A sorozat pedig folytatódott, sorban érkeztek a további drámák, színművek. 1977. évben a *Verseny nap* című darabot a Vígszínház negyvenkét alkalommal játszotta, és a bevételi tervet teljesítette.¹⁶ Ugyanezen év márciusában a Szegedi Nemzeti Színház Sztratievtől a *Római fürdő* című darabot szerette volna műsorra tűzni – még a szerzőt is meghívták a bemutatóra. Az átdolgozással egyébként Csurkát bízták meg, aki nem készült el időben, a színházban is felújítások kezdődtek, így kénytelenek voltak más mű után nézni. Hirtelenjében *Az idő vasfoga* című Csurka-darabra esett a választásuk, ugyanis: „Véleményünk szerint a fontos és aktuális társadalmi problémákat, mint a mindennapos közéleti fonákságok, alkoholizmus, bürokrácia, karrierizmus, szatirikus módon, eleven stílusban felvető darab illeszkedik a színháznak a mai magyar dráma ügyét kiemelten kezelő műsorkoncepciójába. Ugyanakkor könnyed hangvételével találkozik a közönség igényével is.” A minisztérium a műsorváltoztatás ellen nem emelt kifogást.¹⁷

12 Sarkadi Imre: *Kőműves Kelemen*, Szakonyi Károly: *Honkongi paróka*, Sütő András: *Csillag a máglyán*, Szabó Magda: *Az a fényes nap*, László-Bencsik Sándor: *Történelem alulnézetben*.

13 MNL OL XIX-I-4-f-2. tétel-54226-1976.

14 MNL OL XIX-I-7-dd-1. tétel-sz. n.-1977. (1. doboz)

15 MNL OL XIX-I-7-dd-1. tétel-sz. n.-1977. (1. doboz)

16 MNL OL XIX-I-7-f-7. tétel-54556-1977.

17 MNL OL XIX-I-7-f-6. tétel-53437-1977.

Más esetben nem volt ilyen „szerencséje” – pontosabban, jogszabály által meghatározott módon nem lehetett támogatásban részesíteni, hanem egyedi döntés szükségeltetett. A Szegei Nemzeti Színház egy bolgár szatíra szabad fordítására (lényegében adaptációjára) Csurka Istvánt mint „rutinos és tehetséges író” kérte fel, aki azt a „mi életünk motívumaival, a mi humorunkkal a mi életünkhöz” tudja „közelíteni”. Viszont az elkészítéshez minisztériumi támogatást igényeltek, melyet nem kaptak meg, a tárca az elkészült fordítás ismeretében kívánt csak dönteni, s a szikár viszontválasz is csak e tényt tartalmazta. Többet mond viszont egy – sajnos, felismerhetetlen aláírású kéz által írt – megjegyzés: „Csurka túl sokat vállal (2 dráma, egy film,¹⁸ még ez a fordítás is!)” Vélhetően ennek okán maradt el (legalábbis ekkor) a minisztériumi támogatás.¹⁹

Egyébként ekkor már nincs Művelődésügyi Minisztérium, hanem a Kulturális Minisztérium regnál a színház, irodalom, zene, film és hasonló művészetek felett, természetesen továbbra is szoros együttműködésben a párttal (pontosabban: a Párttal). 1977-től Tóth Dezső²⁰ lesz a minisztériumi „erős” ember, aki szintén „szívügyének” tekintette a színházi-irodalmi színtér zavarmentes ségének fenntartását.

Az 1977/78. színházi évad eredményeinek elemzésekor Csurka Istvánt „dráma-irodalmunk legjobbjai” közé sorolták, aki egyúttal új művekkel jelentkezett – láthatólag ez továbbra is fontos szempont. Az ekkor bemutatott *Házmestersírató* számukra a „társadalmunk mai életét vallató, közéleti töltésű alkotásnak” minősült. Ennek ellenére kétséges, azok közé tartozott-e, akik kapcsán feddőleg megjegyezték: „A megnövekedett drámaírói aktivitás nem mindig párosult a szocialista építés távlatait is érzékeltető, realista valóságábrázolással. Az évad során színre került kortárs magyar drámák közül még mindig kevés a társadalmunk mai életét, újfajta feladat- és követelményrendszerét közvetlenül megjelenítő, elkötelezett alkotás.”²¹

1979 novemberében a Pesti Színház mutatta be a *Deficitet*. (Sajtóvisszhangját két esetben is elemezték (az egyiket közlöm), közös mondanivalójuk, hogy a bemutató idején a „forradalmi nosztalgiák” már halványodnak, erőtlenednek.)²² A művet Szolnokon is játszották, és érdekesség, hogy itt is Albee-vel hasonlították össze, sőt jórészt ugyanazokkal a színészekkel állították színpadra. Ezt egyrészt „kihívásnak” értékelte a színház a maga számára, másrészt „így az amerikai létforma veszélyei után a mai magyar valóság hasonló jelenségeivel

18 Vélhetően az *Amerikai cigaretta* című, 1977-ben készült filmre utalnak.

19 MNL OL XIX-I-7-f-7. tétel-53195-1977.

20 Tóth Dezső (1925–1985), irodalomtörténész, kultúrpolitikus. Az MSZMP-ben végzett tevékenységét követően, 1977-től élete végéig, miniszterhelyettes.

21 MNL OL XIX-I-7-dd-1. tétel-sz. n.-1977 (1. doboz). Hozzáadték: a szintén elkészült *Deficit* című mű bemutatásáról csak a rendezői koncepció ismeretében döntenek. (Garas Dezső már 1978-ban pályázott a mű bemutatására.) MNL OL XIX-I-7-dd-sz. n.-Játékszín-1977. (51. doboz)

22 MNL OL XIX-I-7-dd-46. tétel-sz. n.-1979. (33. doboz)

szembesülhetnek a szolnoki nézők”.²³ (A művet 1980 elején, Garas Dezső egyéb elfoglaltsága miatt, levették a játékrendről.)²⁴

A Vígszínházban, majd Szegeden szeptemberben a *Házmestersiratót* állították színre. Utóbbiban azzal indokolva, hogy a színház a múltban komoly mulasztásokat követett el, amikor számos nagy fontosságú új magyar drámát nem láthatott a szegedi közönség. „Csurka nagyszerű írói erénye, hogy fontos társadalmi, politikai, történelmi témákról könnyedén, szórakoztatóan tud írni. Nagyszerű szerepeket írt, a társulat jó néhány jelentős személyisége kitűnő szerepekhez jut.”²⁵ (A minisztériumban a *Házmestersirató* szegedi jelentőségét akként hangsúlyozták, hogy a mű „konzervatív közegben is végig telt házzal ment”).²⁶ 1980 elején Veszprémben a *Majális*, míg Debrecenben a *Házmestersirató* előadásai kezdődtek meg.²⁷ Ez utóbbit, mint az elmúlt évek legsikeresebb magyar szatirikus vígjátékát, a lengyelországi pozitív fogadtatás nyomán tűzték műsorra. „Sikerének titka, hogy mai magyar életünk közegében sikerült, a vígjátéki hangnemet olykor keserű kritikus tónusra váltva, de azt soha kétségbe nem vonva, valóságos konfliktusokra rámutatnia.”²⁸

Érdekes és közvetlen visszajelzés a Tolna megyei Tanács elnökhelyettesének dicsérete a József Attila Színház vendégjátékáról. A társulat 1979. júniusban a megyében vendégszerepelt. „Szekszárdon és Pakson Csurka István drámáját, a *Nagytakarítást* és a *Weekend a tengerparton* című vígjátékot²⁹ játszották. Telt ház és megérdemelt siker fogadta az előadásokat. A közönség Csurka szatirikus játékán is és a Benedek Árpád rendezte vígjátékán is jól szórakozott, hosszan tartó tapsokkal köszönte meg a kimagasló színészi alakításokat.”³⁰

Érdemes összevetni az 1977. évi veszprémi műsortervet az 1980. évi tervzettel. Mind a két esetben a *Majális* című színdarabot tűzték műsorra. Micsoda különbségek a darab tartalmának értékelésében!

Az 1970/1980-as évtizedek fordulóján a nemzetközi siker sem maradt el. A József Attila Színház bulgáriai vendégszereplésére a *Nagytakarítás* című művet is kivitték.³¹ A Lengyelországban 1979-ben szervezett „Magyar színházi napok” rendezvénysorozatra a *Házmestersiratót*.³² (A következő évi lengyelországi előadások

23 MNL OL XIX-I-7-hh-6. tétel-20105-1979.

24 MNL OL XIX-I-7-hh-6. tétel-18313-1980.

25 MNL OL XIX-I-7-hh-6. tétel-21289-1979.

26 MNL OL XIX-I-7-dd-46. tétel-sz. n-1980. (33. doboz)

27 MNL OL XIX-I-7-dd-46. tétel-sz. n-1980. (33. doboz)

28 MNL OL XIX-I-7-hh-6. tétel20730-1979.

29 Harold Brook három felvonásos vígjátéka.

30 MNL OL XIX-I-7-dd-1. tétel-sz. n.-1977. Tóth Dezső miniszterhelyettes tolmácsolta a jókivánóságokat a József Attila Színház vezetésének.

31 MNL OL XIX-I-7-hh-6. tétel-21206-1979.

32 MNL OL XIX-I-7-dd-TD13/79/Szi-1979 (28. doboz) Előzetesen a szovjet delegációnak nagyon tetszett a mű budapesti előadása. Uo.

közölt összefoglalója a lengyel belső eseményeket is tükrözi.) A Szovjetunióban 1980-ban megrendezett II. Magyar Drámafesztivál nyitó előadásának szintén egy Csurka-darabot, az *Eredeti helyszínt* választották ki (szovjet címe magyarul: „Mint az életben”).³³ A moszkvai Művész Színházban bemutatott előadásról is rendelkezünk egy, bár rövid, értékeléssel: „A rendezés nagy sikert aratott (a hivatalos zsűri több díja is ezt erősíti), azonban a darab vitát is keltett. Többen, a fesztivál rendezői részéről is, utólag úgy látták, hogy helyesebb lett volna pozitív drámát választaniuk ünnepi nyitóelőadásként. Mások viszont (pl. a szovjet írószövetség egyik titkára) lelkesen gratuláltak a magyar delegáció tagjainak a »korszerű, aktuális és szenvedélyesen vitatkozó« drámához. A záró szimpóziumon is – sajnálkozva – hangzott el, hogy az ilyen jellegű drámai vonulat hiányzik a szovjet drámairodalomból (Örkény, Csurka, Gyurkó).”³⁴

Csurka István 1980-ben újra megkapta a József Attila-díjat. Az április 4-én kiosztott kitüntetését a „70-es években írt művei, főleg drámái alapján” javasolták, és az amúgy nem túl informatív minisztériumi feljegyzés szerzője hozzátette: „Szatirikus hangvételű prózájában, drámáiban a mai magyar társadalom aktuális jelenségeit tárja fel. Az utóbbi időben főleg drámáival aratott sikert (*Házmestersirató*, *Deficit*).”³⁵ S valóban. A Vígszínházban (1980 júniusáig) a *Deficit* „minden előadását táblás házak előtt” 68-szor adták elő.³⁶

Az 1980-as év azonban nem volt teljesen sikeres: egyrészt a Vígszínház firenzei kiutazására tervezett két Csurka-darab helyett a minisztérium csak egyet (*Házmestersirató*) engedélyezett, másrészt szintén a minisztérium „hárította el” a „műsorterv egésze szempontjából többletként nemkívánatos darabokat, illetve szerzőket”. Nem magyarázva meg, melyik kategóriába tartozóként nem kerülhetett (ekkor) bemutatásra a *Reciprok komédia* című Csurka-mű.³⁷

Az új évtized egyre nyomasztóbb gazdasági-társadalmi gondokkal köszöntött be, és a politikai atmoszférában a légnyomás emelkedését érezkelhette minden gondolkodásra érzékeny ember. A nemzeti sorskérdések iránt fogékonyak pedig az irodalom és színház pódiumai helyett a politika színterébe léptek.

33 MNL OL XIX-I-7-dd-TD192/79/Szi-1979. (18. doboz) A delegáció vezetőjéül is Csuskát kívánták megnyerni.

34 MNL OL XIX-I-7-dd-61. tétel-sz. n-1979 (49. doboz).

35 MNL OL XIX-I-7-mm-1980. január 28.

36 MNL OL XIX-I-7-hh-7. tétel-19375-1980. Részben a témához kapcsolódik, hogy a Vígszínház 1979/1980. évadán a minisztérium (a Fővárosi Tanács egyetértésével) nem engedte bemutatni Nádas Péter, illetve Eörsi István színdarabjait. A döntésben a „vígszínházi műsorpolitika mederben tartásának szándékán túl” az is közrejátszott, hogy „mindkét szerzővel személyes gondjai is vannak a műsorpolitikának”. (MNL OL XIX-I-7-dd-TD501/79/Szi-1979 (28. doboz)).

37 MNL OL XIX-I-7-dd-48. tétel-TD17/80/Szi-1980. és uo. 48. tétel-TD526/80/Szi-1980 (23. doboz).

FORRÁSOK

A *Csirkefogó* című színdarab jellemzése a Karinthy-műsorról közös bemutató kapcsán

a)

Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztálya

Kedves Malonyai elvtárs!

[...] ³⁸

A műsor második részében Csurka István abszurd egyfelvonásosa, a *Csirkefogó* szerepel. Hőse Rácz Károly, tipikus pesti kispolgár, aki egy zsúfolt villamoson történt kakaskodás következtében kapott pofon jóvoltából elfelejti, hogy milyen rendszerben él. Az életet nem valóságos tartalma, hanem külső jegyei alapján megítélő kisember kedvelt alakja irodalmunknak és főleg Csurkának.

Kiélezett helyzetek, borotvaéles szópárbajok, szellemes dialógusok párosulnak a játék izgalmával, ³⁹ mert finom irónia, groteszk humor szövi át. Mindez a szerző sajátos írói egyéniségét, stílusát, valóságábrázolását ⁴⁰ tükrözi, mint ahogy a főhős által feltett kérdés megválaszolatlansága is Csurka sajátos látásmódjából fakad. Az az érzésünk, hogy nem annyira a kérdésre adandó válasz, mint inkább az abszurd ötlet színpadi játékká váló feldolgozása volt az ihlető eleme. Ebben – ha sikerül az ismétlődésektől, helyenként vontatottságtól szabadulnia – jelesre vizsgázott.

Meglepőnek tűnik Karinthy és Csurka egy műsorban. Két különböző korszak, két különböző képviselője, más-más írói jegyekkel, kifejezési móddal. Közös bennük azonban a társadalmi jelenségek iránti érzékenység, ⁴¹ a groteszk látásmód, az emberi torzulások őszinte hevületű megragadása és kifejezése. E két szerző egymás mellett nem stílustalanság, hanem irodalom, s ez teszi őket bemutatásra alkalmassá.

Mindegy mivel foglalkozik még dramaturgiai szempontból a színház (egy-egy vitatható megfogalmazás kijavítása, kisebb húzások erejéig), de a műsoranyag jelenlegi állapota is biztató. A végleges jóváhagyás érdekében kérjük szíves állásfoglalásukat.

Budapest, 1973. február 26.

Elvtársi üdvözlettel:

Kurcz György

Kurcz György

főosztályvezető-helyettes

38 A kihagyott részben a párhuzamosan műsorra tűzött Karinthy-est leírása olvasható.

39 Ide a minisztériumban egy kérdőjelet tettek.

40 Ide a minisztériumban egy kérdőjelet tettek.

41 Ide a minisztériumban a következőt írták: „mármint Karinthyéll”.

b)

Színházi Főosztály

Tárgy: a Vidám Színpad Karinthy–Csurka kabaréműsora (*Teknősbéka, Csirkefogó*)

A Vidám Színpad 1973. március 16-án készül bemutatni Karinthy–Csurka kabaréműsorát.

[..]⁴²

Csurka-komédia – *Csirkefogó* – műsorra tűzése ugyanakkor nem mondható szerencsésnek. A darab storyja: egy könnyű ötlet. Egy átlag pesti kispolgárt „Te piszok csirkefogó” kísérő szöveggel fölpofoznak a villamosmegállóban (mert dulakodott), s ettől elfelejti, hogy milyen rendszerben él. A továbbiakban Csurka eljátszik az ötlettel: a kispolgár-férj könyörög a kispolgár-feleségnek, hogy üsse meg és mondjon valamit mellé, amitől észébe juthatna, hogy milyen rendszerben is él. Volt „vitéz” barát könyörög a férjnek, hogy üsse pofon, hátha neki is sikerül felejtetni – és így tovább. Közben „rendszer-bíráló” dialógusok – lapos szellemi töltéssel. A dilemma persze végső soron a kispolgári tudatszintre és magatartásra jellemző, de Csurka mindezt igen homályosan,⁴³ művésziileg, szemléletileg elnagyoltan adja tudtunkra... Így maradnak az önmagukban kacagtató, néhol még szellemesnek is mondható helyzetek, szócsaták – átgondolt mondanivaló nélkül.

A Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztályának minősítése, mely szerint a komédiát – épp úgy, mint a Karinthy-jeleneteket – a „társadalmi jelenségek iránti érzékenység” jellemzi, ez esetben túlzásnak hat.

A Tanács felterjesztése is tájékoztat arról, hogy a színház dramaturgiai szempontból még foglalkozik a darabbal. Legyünk bizalommal e munka pozitív eredményeit illetően.

Javaslom a bemutató engedélyezését – s ebbéli döntésükről értesítendő az aktában lévő levéltervezet elküldését [sic!] a Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztályának.

Budapest, 1973. március 9.

Majoros József

Majoros József

főelőadó

Jelzet: XIX-I-4-ff-6. tétel-Műsorgetervek-111285-1973.

Az ügyiratra egy olvashatatlan aláírású személy Majoros József előadó számára a következőt jegyezte fel március 8-ai dátummal: „Különösen Csurkára figyelj oda.” Ezt követően a minisztérium a következőről értesítette a Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztályát: „Csurka István Csirkefogó című komédiáját mind eszmei, mind dramaturgiai vonatkozásaiban közepes színvonalú műnek ítéljük. A külsőségek, hamis beidegződések meghatározta kispolgári magatartásforma ábrázolása elnagyolt; az önmagukban mulatságos

42 A kihagyott részben a Karinthy műsor leírása olvasható.

43 A szövegben ez olvasható: „komályosan”.

helyzetek, dialógusok valójában nélkülözik az átgondolt mondanivalót, szemléletet. E komédiával kapcsolatos jóváhagyó döntésünket annak figyelembevételével tesszük, hogy a színház [...] dramaturgiai szempontból még foglalkozik a darabbal – várhatóan pozitív irányban.”

A Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának feljegyzése a szigligeti ügy fegyelmi tárgyalásáról

Irodalmi Osztály
90/TÜK/73.

Feljegyzés
dr. Simó Jenő⁴⁴ miniszterhelyettes elvtársnak

Tárgy: Csurka István fegyelmi ügyének tárgyalása az Írószövetség választmányi ülésén
1973. május hó 11-én

A Fegyelmi Bizottság vizsgálatának eredményét és határozati javaslatát Csurka István jelenlétében a bizottság elnöke, Földeák János ismertette. Csurkának nem volt hozzáfűzni valója az elhangzottakhoz, ezért Darvas József felszólítására eltávozott.

Tatay Sándor: Néhány kiegészítést szeretne tenni a saját szerepét illetően. Mikor éjfél után megjelent a társalgóban, együtt találta békés beszélgetésben Csurkát és a sértetteket. Csurka a földön ült, és költői búbájjal dicsérte a jelenlévő hölgyek cipőit. Lovászy M. Magda nem mártír özvegyi minőségében volt jelen a beszélgetésen. Nem ért egyet az ítélettel, mert túl súlyosnak tartja.

Van-e más érvényben az elhangzott ítéleten kívül? Hallott különböző letiltásokról, pl. a Rádiónál. Tatabánya környékén intézkedtek Csurka könyveinek a könyvtárakból való kivonásáról.

Csoóri Sándor: A szilencium igen súlyos büntetés, a maga 1965-ös büntetésére hivatkozik, amikor egész évben csak 2800 Ft-ot keresett. Az elhangzott ítéleten kívül kirovandó esetleges büntetések az ügyet befejezetlenné teszik.

Örkény István: Teljesen egyetért a javaslattal. Ő is tud a folyóiratoknak kiküldött tiltó levélről, és egy tervezett Csurka-bemutató is elmaradt. Kéri, hogy illetékesek ne akadályozzák meg Csurkát mestersége gyakorlásában.

Fekete Gyula: Volt erről szó a fegyelmi tárgyalás során. Az Írószövetség azonban csak a saját hatáskörébe tartozó ügyekben intézkedhet. Több ponton azonban az ügy nem csak az Írószövetség belső ügye. Javasolja, hogy az ítélettel tekintsék lezártnak Csurka büntetését. Az eddigi Rádió, folyóirat és egyéb tartózkodások indokoltak voltak, hiszen eddig Csurka helyzete nem tisztázódott. Az ezutáni büntetéseket azonban az elfogadásra ajánlott ítéleten túl nem tarja jogosnak.

44 Simó Jenő (1925–1994), irodalomtörténész, kritikus. 1970 és 1974 között a Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettese.

Dobozi Imre: Nehéz és keserves ügy volt ez, de nem mi, hanem Csurka kezdte. A lezárás mindenkinek érdeke. Érdeke Csurkának, mert az embereket önmaguk ellen is meg kell védeni. Fogadják el a javaslatot. Egyéb javaslatokkal ne foglalkozzanak, mert az Írószövetségnek nincs sem rádiója, sem televíziója, sem folyóirata.

Fekete Gyula: Külön is megkérdezték a sértetteket a büntetést illetően. Egyöntetűen azt kérték, hogy Csurkát ne gátolják hivatása gyakorlásában.

Garai Gábor: Veres Péter nem hiába beszélt egyszer az alkoholizmus sárga ördögéről. Ilyen esetekben az emberek önmaguk ellen vétkeznek. De tekintettel kell lenni a falura is, ahol mindez történt, ahol az írókra mint testületre is néznek. Támogatja az ítélethez egy kísérő levél írását, amelyben a választmány kéri [az] illetékesektől a további büntetéstől való eltekintést. Az Írószövetség felelősségtudatára kell hivatkozni. Szilencium esetén ugyanis a határozat érvényét vesztené.

Hubay Miklós: Meg kell akadályozni, hogy az emberek önmaguk ellen vétkezzenek. Csurka drámaírói tehetsége egyedülálló az egész világon. Akadályozzuk meg, hogy kesze-kusza viszonyok között született dolgokban valaki elvérezzék. Helyre kell állítani a megsértett közrend, az írói rend becsületét, fellépve az elharapódzó alkoholizmus ellen. Ne adjunk segédkezet senkinek saját tönkretételéhez, a hülyeséghez, az otrombasághoz. Úgy látszik, hogy az ő nemzedéke, a „meszesgödör” nemzedék jobban állja a próbát, mint az utánuk következő.

Darvas József: Túl hosszú ideig húzódott ez az ügy, ezért le kell zárni. Mindenki egyetértett a morális elítélésben. Az Írószövetség Titkársága nem avatkozott be a Fegyelmi Bizottság sokoldalú munkájába. Javasolja, hogy a választmány egyhangúlag fogadja el a határozatot. De mellékeljenek egy levelet, amelyben a választmány kéri a határozattal az ügy lezárását.

Ekkor szavazásra tette fel a javaslatot. 22-en a javaslat mellett szavaztak, 4-en ellene. A szavazás nyílt volt. (Csoóri Sándor, Sánta Ferenc, Nagy László és Tatay Sándor szavazott ellene.)

Sánta Ferenc: Szükségesnek tartja ellenszavazata megindoklását. A jelenlevők biztosítékát nyújtják annak, hogy szavait nem fogják félremagyarázni. Csurka akkori viselkedése, magatartása idegen volt a magyar irodalom eddigi nagy folyamától, az értelem [sic!] mindig elhatárolta magát az elhangzott kijelentésektől. A részeg Csurka azonban nem volt azonos önmagával. Részeg embert nem szabad tovább itatni, így azok is felelősek, akik vele ezt tették. Egyébként a véletlenül elkövetett bűnre nem a megtorlás a legjobb eszköz. Egy ilyen szerencsétlen ügy hullámain további szenny sodródik. A szélsőségektől, a pillanat elmezavaraitól nem mindig lehet mentes az ember. Javasolja a teljes elhatárolást [sic!] a Csurka által mondottaktól, és a maga nevében is bocsánatot kér a megsértettektől. Csak azért nem szavazta meg a javaslatot, mert a felfüggesztés egyenes következménye a teljes elhallgatás veszedelme.

Fekete Gyula: Ismét hangsúlyozza, hogy az ügy nem csak az Írószövetség belügye, nagy közveszélyt hordozott magában. A saját ügyeket azonban végig kell vinni egészen az ítéletig. Nagyon helytelen lenne a szankcionálást átkínálni másoknak. Az ügy túlnőtt önmagán, és lezárás nélkül az indulatok tovább polarizálódnak. Szerinte a büntetés Csurkát súlyosan fegyelmezteti, de nem veti vissza végérvényesen [a] pályáján.

Örkény István: Sánta érvelése elgondolkoztatta. A szilenciumra vonatkozólag neki is vannak rossz emlékei. Meg kell állítani az ügyet, hogy ne növekedjék további lavi-nává. Egy kis ugratásból országos botrány lett.

Bárány Tamás: Javasolja, hogy újra szavazzanak, és egyöntetű határozatot hozzanak.

Dobozy Imre: Javasolja, hogy a határozat utolsó pontját az alábbi mondattal egészít-sék ki: „Az Írószövetség választmánya kéri [az] illetékesektől, hogy Csurka István írói alkotómunkája és megjelenése ne akadályoztassék.”

Tatay Sándor: Súlyosnak tartja változatlanul azt, hogy a határozat Csurkát eltiltja a külföldi utaztatástól.

E derűtséget keltő kifogás után (Csurka ugyanis soha nem utazik külföldre) a vá-lasztmány a határozatot egyhangúlag elfogadta.

Budapest, 1973. május 14.

Tóth Gyula
(Tóth Gyula)

Az Írószövetség Titkárságának közleménye

Csurka István a magyar írók szövetségének tagja, ittás állapotban, a Szövetség alapsza-bályaival összeegyeztethetetlen kijelentéseket tett, és az írói etikát sértő módon visel-kedett. Ügyében az Írószövetség titkársága fegyelmi vizsgálatot indított. Az Írószövet-ség Választmánya, a kiküldött fegyelmi bizottság körütekintő vizsgálata és javaslatai alapján, vita után, egyhangú döntéssel, az alábbi fegyelmi határozattal zárta le az ügyet:

A választmány Csurka Istvánt szigorú megrovásban részesíti, és tagsági jogát egy évre korlátozza.

A választmány, a fegyelmi határozat meghozatalánál figyelembe vette Csurka István megbízását. Egyben kifejezte azt a várakozását, hogy Csurka István számára e felelős-ségteljes mérséklettel hozott döntés komoly tanulságul szolgál.

Az Írószövetség Választmánya május 11-én tartott ülésén egyhangúlag elfogadta a ki-küldött fegyelmi bizottság javaslatát azzal a kiegészítéssel, hogy: Csurka István fe-gyelmi ügye következményeiben is lezáródjék, írói alkotómunkája és megjelenése ne legyen korlátozva.⁴⁵

Darvas József
(Darvas József)
elnök

Dobozy Imre
(Dobozy Imre)
főtitkár

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-kkk-565/S-1973.

45 Ez az utolsó mondat egy külön lapon található, azonban aláírásokkal ellátva.

Feljegyzés a szigligeti eset kapcsán kiadott sajtóközleményről

Feljegyzés dr. Simó Jenő miniszterhelyettes elvtársnak

Tárgy: Levéltervezet Faragó Vilmosnak, Csurka-ügyben írandó levélre

Faragó Vilmos helyettes főszerkesztő elvtársnak
Élet és Irodalom Szerkesztősége, Budapest

Meglepetéssel olvastuk az Élet és Irodalom május 26-i számában az Írószövetség Titkárságának a Csurka-üggyel kapcsolatos közleményét bevezető, a szerkesztőségnek a közlemény tartalmától való elhatárolódásra utaló sorokat.

Az ilyen típusú, a „sorok közötti” vélemény-nyilvánítás szerintünk szükségtelen, viszonyainkhoz méltatlan.

A szerkesztőség eljárása jelen esetben azért kifogásolható különösképpen, mert alkalmat adhat a közvélemény megosztására, a Csurka-ügyben hozott határozat jogosságának, helyességének megkérdőjelezésére.

Budapest, 1973. május 31.

Elvtársi üdvözzettel:

Tóth

Tóth Gyula
osztályvezető

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-II-1. tétel-122205-1973.

Az Élet és Irodalom című hetilap 1973. május 26-i (17. évf. 21. szám) lapszámának második oldalán az Írószövetség közleménye a következőképpen jelent meg: „A Magyar Írók Szövetsége Titkárságának kérésére helyt adunk az alábbi közleménynek: Csurka István, a Magyar Írószövetség tagja, ittas állapotban a szövetségi tagsággal összeegyeztethetelen [sic!] kijelentéseket tett, és az emberi-írói etikát sértő módon viselkedett. Ügyében az Írószövetség Titkársága fegyelmi vizsgálatot indított. Az Írószövetség Választmánya, a kiküldött fegyelmi bizottság körütekintő vizsgálata és javaslatai alapján, vita után, egyhangú döntéssel, az alábbi fegyelmi határozattal zárta le az ügyet. A Választmány Csurka Istvánt szigorú megrovásban részesíti: szövetségi tagságával járó alapvető jogai gyakorlását (választás és választhatóság, a szövetség különböző jellegű támogatásának igénybevétele) egy évre felfüggeszti. A Választmány a fegyelmi határozat meghozatalánál figyelembe vette Csurka István megbánását. Egyben kifejezte azt a várakozását, hogy Csurka István számára e felelősségteljes mérséklettel hozott döntés komoly tanulsággal szolgál.”

1973. június 4-én a minisztérium vezetői megbeszélést folytattak le Aczél Györggyel, melynek emlékeztetőjébe a következőt foglalták: „A Művelődésügyi Minisztérium az Élet és Irodalom szerkesztőinek a Csurka-közlemény módja miatt írásbeli megrovást ad.” (MNL OL XIX-I-4-kkk-78. tétel-sz. n. -1973.)

Az Amerikai cigaretták rádiójáték sugárzása a Német Szövetségi Köztársaságban

Feljegyzés Stenczer Ferenc osztályvezető elvtárs részére, Sajtóosztály

Tárgy: Csurka István rádiójátéka

A Sender Freies Berlin nyugat-berlini rádióállomás kérte Csurka István: Amerikai cigaretták c. rádiójátékának játszási jogát.

A Szerzői Jogvédő Hivatal részére Simó elvtárs⁴⁶ engedélyezte a jog megadását, de egyben kérte, hogy a bulletinjeikben és a sajtóban ezt a szerződést ne publikálják.

Kérjük, hogy ezt hasonló értelemben kísérik figyelemmel a sajtóban. (Elsősorban az Esti Hírlap szokott időnként kis híreket közzétenni ilyen tartalommal, célszerű lenne a szerkesztőség figyelmét a fentiekre felhívni.)

Budapest, 1973. július 9.

K! ismeretlen aláírás

Funk Miklós

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-t-122253-1973.

A nyugat-berlini Sender Freies Berlin rádióállomás 1970-ben megvásárolta Karinthly Ferenc Bösendorfer és Dunakanyar című művét, 1972-ben Csurka István Út a hideg vacsorához című művét, 1972-ben Karinthly Ferenc Hangok az űrben című művét. Az ezt követően kért Csurka István-rádiójáték kiközvetítését a minisztérium jóváhagyta, azonban a nyilvánosság felé történő tájékoztatást előzetesen is megtiltotta, vélhetően Csurka István szigligeti esetével összefüggésben.

Lektorai jelentés az *Eredeti helyszín* című darabról

Színházművészeti Főosztály

Feljegyzés

Tárgy: Csurka István *Eredeti helyszín* című darabja

Csurka István három felvonásos tragikomédiája egy film forgatásán játszódik. A történet két szálon fut: egyfelől a filmforgatással járó különféle bonyodalmakba, „szakmai” problémákba kapunk bepillantást, s a darabnak ez a rétege nagyrészt ötletes, szellemes. Ebben a közegben bontakozik ki a mű tényleges konfliktusa. A film rendezője, egy pályája alkonyán járó, számos kitüntetést elért, ám ennek ellenére középszerű

46 Simó Jenő miniszterhelyettesről van szó.

tehetség. A szakmában mindenki tudja, hogy filmjeit valójában az asszisztense rendezi, aki fiatalabb és tehetségesebb nála, ugyanakkor „avantgarde” témái miatt eddig még nem jutott önálló forgatáshoz. Ezúttal, a darabbéli film forgatásán nem áll a rendező segítségére, mivel saját forgatókönyvének elutasítása miatt rossz lelki állapotban van. Hamarosan kiderül, hogy a rendező képtelen az önálló munkára, ebből fakadóan kínos konfliktusokra kerül sor közte és a színészek, valamint a forgatás egyéb közreműködői között. Elkerülhetetlennek látszik az asszisztens segítése, aki végül is vállalkozik erre. A rendező „jó kapcsolatokkal” rendelkezik és ennek következtében az állami vezetés részéről Böröczker elvtárs egy alkalommal látogatást tesz a forgatás helyszínén. Az állami vezető magatartása legfőképp arra irányul, hogy a tényleges ellentéteket „elsimítsa”: a rendezőt nyilvánosan is támogatásáról biztosítja, bejelenti, hogy a még el nem készült filmet máris benevezték az „Arany Tundra Fesztiválra”. Ő is észleli azonban a film forgatása körüli zűrzavart, ezért megbízza az asszisztent, hogy a rendező helyett, mint egy „társrendezői” minőségben fejezze be a filmet. A darab végén arról értesülünk, hogy az asszisztens karrierje – elveinek és elképzeléseinek feladása árán – fölfelé ívelő, még a rendező a „kisemmizettek” tragikus prózát veszi fel.

Csurka tragikomédiájának az éle jól érezhetően a különféle emberi, szakmai problémák felületes kezelése ellen irányul. Szándékát a művészi kidolgozás szintjén azonban hiteltelenné teszi az alakok és a situációk vázlatos kidolgozása: az egyes situációk, valamint a figurák beállítása, jellemzése olykor direkt formában történik, s emiatt az egész mű valóság hitele nagyrészt kérdésessé válik.

Összesítve: a darab nem tartozik Csurka színvonalas alkotásai sorába, mindössze egy-két ötletes színpadi situáció megteremtésére és néhány jó szerepfelművelésére ad lehetőséget. A darabot a Pesti Színház tűzte műsorára, művészileg remélhetőleg „feljavítva” a mű közepes színvonalát.

Budapest, 1976. január 9.

Majoros József
Majoros József
főelőadó

Jelzet. MNL OL XIX-I-7-f-17. tétel-54626-17/M-1976.

Malonyai Dezső főosztályvezető Aczél Györgynek küldte meg a lektori jelentést, melyhez a következőt fűzte hozzá: „A Csurka-darab valóban saját színvonala alatt van, és inkább szerkesztett gegekre, ötletekre kíván építkezni. Csurkától megszokott módon feltehető az egyes figurák közvetlen azonosítása is (Böröczki). A figurák éppen a mű és az írás gyengesége miatt inkább általánosítanak, sem mint az azonosítás veszélyével kellene számolni, de a rendezői és a színészi munka függvénye ezeknek a lehetőségeknek a felhasználása. Megjegyzem, az érdekelteket ezekre a szempontokra figyelmeztettük.”

A Versenynap című színmű jellemzése

Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztálya

Vígshízház

Csurka István: Versenynap

Bemutató: 1976. december

Rendező: Horvai István

Csurka István új arcát mutatja be ebben a darabjában. Bölcsebb, megértőbb és megbocsátóbb, mint eddig. Talán azért, mert saját magáról, társairól, korosztályáról, ahogy ő nevezi „kis kortárs csoportjáról” beszél, azok problémáiról, válságairól és a válságokból kilábalásról. Filozofikus, kevesebb humorú, monológokra építkező mű a *Versenynap*.

Egy lóverseny története, amelyben a darab főszereplői saját életükről vallanak, és arról, hogyan kerültek ennek a lánccrafűző szenvedélynek a rabságába. A két főszereplő azonban rájön, hogy ez a szenvedély, ez a „pótcselekvés” az élet zsákutcája, és a darab végén mindketten a lent ülő közönséghez fordulnak azzal a kéréssel, hogy fogadják be őket maguk közé.

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-f-6. tétel-53482-1976.

A minisztérium esetleges feljegyzése nem ismert.

Különdíj az *Eredeti helyszín* című színdarabért

Színházművészeti Főosztály

ad 54139/76

Feljegyzés

Tárgy: Csurka István különdíja

Csurka István *Eredeti helyszíne* az első színre került műve a szerzőnek a két évvel ezelőtti emlékezetes affér⁴⁷ óta.

Fontos erkölcsi problémával jelentkezik: miképpen kell élnie ma a művésznak (színésznek, rendezőnek, filmművésznak), hogy nem váljék a fejlődés kerékkötőjévé, a tehetségtelenség, a szürkeség, a bürokrácia kiszolgálójává, erkölcsi halottá. Ez a kérdés-komplexum lényeges, közéletünk és művészeti életünk fontos problémája. Csurka jó figurákat, szituációkat teremt meg, a produkció nagy sikerrel megy, közönségvonzása jelentékeny.

A mű mindezekkel együtt közepes értékű-színvonalú. Nem hatol túlságosan mélyre, azonban „*pièce bien faite*”,⁴⁸ jól megcsinált darab. A bemutató előtt bizonyos korrek-

47 Vélhetően az 1973-as sziglieti botrányra utalnak.

48 Jelentése a színpadi művek esetében: jól szerkesztett darab.

ciókra is szükség volt tartalmi-formai szempontból egyaránt. Azaz: valóságunkból épülő, arra pozitív hatást gyakorló darab, sok ügyességgel, tehetséggel, megfelelő színvonalon megírva.

Javaslok 7000 Ft különdíjat.

Budapest, 1976. október 8.

Bögel József
(Bögel József)

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-f-7. tétel-54139-1976.

A Vígyszínház ugyanezen ügyiratnál található jelentése szerint az Eredeti helyszín című színművet negyvenszer játszották, és a bevételi tervet teljesítették. Csurka István megkapta a javasolt 7000 forintos különdíjat. Összehasonlításképpen – a szintén ugyanezen ügyiraton kiutalt – többi szerzői díj összege a következőképpen alakult: Kertész Ákos a Sziklafal című művéért 8000 forint, Páskándi Géza a Kettéfűrészelt zongora című művéért 6000 forint, míg Schwajda György Egércirkusz című művéért 4000 forint különdíjban részesült. Az 53396/1976 ügyirat szerint Örkény István a Zsugori uram, telhetetlen fősvény ember című művéért 10 000 forint, Gyurkó László a Kőműves Kelemenné balladája című művéért szintén 10 000 forint különdíjban részesült.

Minisztériumi cenzúra a *Majális* című színdarabról

Miskolci Nemzeti Színház

Bögel József főelőadó elvtársnak, Kulturális Minisztérium Színházművészeti Főosztálya, Budapest, Szalay u. 10.

Kedves Jóska!

Tájékoztatásodra elküldöm számodra a Csurka-darabot, és nagyon kérek, hogy gyors olvasás után mindjárt légy szíves visszaküldeni, véleményeddel együtt.

Mi itt valamennyien elolvastuk, és mindannyiunknak nagyon tetszik.

Miskolc, 1977. január 26. express-ajánlott

Baráti üdvözzettel:

Sallós Gábor
Sallós Gábor
igazgató

b)

Csurka István *Majális* című drámájáról

A Majális hitvitázó dráma, s egy ismerős típusért perel. Tudjuk, hogy részben az úgynevezett meszesgödör-nemzedék tagjaiként, részben a népi írók hajdani táborához is sodrottan élnek közöttünk kiábrándult, önpusztító figurák, művészek, egykori közéleti emberek. Fáj nekik – többek között –, amit a parasztsággal „csináltak”, nem találják helyüket az újabb fejlődési szakaszokban, s cselekvéspótlékokhoz menekülnek. Vulgárisan: többnyire az ivászatba. Magatartásukat olykor színezi a gazdasági mechanizmus reformjával együtt jelentkező némely torzulás és annak bírálata.

A Majális Marhás Lászlója (jó, hogy már a nevében is van némi gúny) ezt a típust testesíti meg. Siratja a magyar parasztot, az egykori „Skanzen”-t; lágert emleget, nézvéen a szocialista társadalmi rendet és falut. Borba fojtja bánatát, nők között hányódik. Ellenpólusa Vámos,⁴⁹ aki a minisztériumi munka után készül visszavedleni íróvá, szerkesztővé, újfajta melengető közösséget teremtővé. Meg akarja menteni Marhást, de neki nem sikerül. Talán Margit, az önfeláldozó asszony ér el majd valamit e mentő-mentető folyamatban.

A darab elsősorban Marhás életszemléletének kibontására nyújt lehetőséget. Vele szemben elnagyoltabb figura Vámos, s a nőszereplők inkább csak jelképek, olykor dramaturgiai alkotórészek. A Majális tehát nem jó darab, hitvitázó dráma, amelyben tudvalevőleg a gondolati tartalom a kidolgozott és érdekes. Ám a művészi gyengeség szorosan összefügg eszmei hiányosságokkal is. Csurka érezhetően *csak* meg akar menteni, fel akar oldozni valakit, de alig jön át a Rubiconon. Nem destruktív katarzist keltő mű a Majális, de olyan rekviem, amelyben alig van a végén valamiféle megnyugvás, feloldódás.

Lényeges, hogy mit kívánunk a mű egészével mondani. Ha – javítva hibáit – tragikomédiaként játszadjuk el, úgy helyes nyomon járunk el. Semmiféle más értelmezése nem fogadható el, mert eszmei építménye megbillenve zavart okoz – más értelmezésben.

Stúdióban, gondos rendezői koncepcióval (előre tisztázottan) színpadon is elképzelhető. Nagyszínpadra egyszerűen műfaja és elégtelenségei miatt sem ajánlható. Meggondolandó, hogy van-e [a] műnek némi atelier jellege is. Túl is léptünk már ezen...

Budapest, 1977. február 3.

Bógel József

Bógel József

a/a Bógel

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-f-6. tétel-53152-1977.

Az ügyiraton kézirással rájegyezve olvasható, hogy azt értékelést szóbelileg közölték a Miskolci Nemzeti Színház dramaturgjával és Sallós Gáborral is. „A darabot visszaadtam, s ha előadásra szánják: csak stúdióban lehet, dolgozni kell a szövegen, rendezői koncepciót kérünk. Bógel, a/a.”

49 Személyes megjegyzésem, hogy e névben is „van némi gúny” (K. Cs.).

A veszprémi Petőfi Színház műsorterve a *Majális* című színműről

Veszprém Megyei Tanács Művelődésügyi Osztály

[...] ⁵⁰

Csurka István: *Majális*

A Veszprém megyében született nagy tehetségű költő, Szabó István⁵¹ sorsának állít emléket ez az erőteljes hatású színdarab. A „fényes szellők” nemzedékéhez tartozó, paraszti sorból kiemelkedő alkotó életének végső szakaszát ragadja meg Csurka. A paraszti osztály eltűnésének-átalakulásának történelmi szükségszerűsége világos és érthető a főhős számára; a társadalmi átalakulás elkerülhetetlenségét tudata elfogadja, de ösztönzésével, „génjeivel” már csak ide tud kötődni, másfelé képtelen lépni. Fiatalkori, befutott író társa mentőakciója nem arathat sikert, Szabó menthetetlen! (A valóságban is meghalt!)

Szabó István sorsa életében is, és a színdarabban is a Soós Imréével azonos. Csurka elmélyült alkotóművészettel kísérli meg az egyéni tragédia okait, az elvaduló lélek pusztulásának belső mozgatórugóit feltárni. Napjaink történelmi-társadalmi fejlődése egyik legjelentősebb mozzanatának bonyolult szövevényébe igyekszik majd előadósunk is egy kis résnyi fényt bevilágítani.

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-f-6. tétel-53988-1977.

A minisztériumban az aktára ráírták: „olvasás után” és a tervezetre vonatkozóan július 13-án a következőt válaszolták: „Csurka István »Majális« c. darabjának bemutatójával kapcsolatban csak a mű végleges változatának ismeretében alakítjuk ki álláspontunkat.” (MNL OL XIX-I-7-f-6. tétel-53962-1977.)

Részlet az Országgyűlés Kulturális Bizottságának a színházművészet öt évéről (1970–1975) készített jelentésből

1. számú melléklet. *A magyar színházak műsora, 1970–1975*

A vizsgált időszakban 424 szerző 690 darabját mutatták be. Ebből 188 szerző 349 műve és 236 külföldi szerző 341 darabja volt műsoron

A legtöbb művel, illetve bemutatóval szereplő szerzők:

- 1.) Shakespeare: 20 mű, 28 bemutató
- 2.) Illyés Gyula: 10 mű, 16 bemutató
- 3.) Németh László: 10 mű, 11 bemutató

⁵⁰ A kihagyott részben a Petőfi Színház többi bemutatóinak rövid leírása olvasható.

⁵¹ Szabó István (1931–1976), paraszti származású magyar író.

- 4.) Molière: 9 mű, 10 bemutató
 - 5.) Brecht: 7 mű, 12 bemutató
 - 6.) Molnár Ferenc: 7 mű, 12 bemutató
 - 7.) Gorkij: 7 mű, 9 bemutató
 - 8.) Shaw: 7 mű, 9 bemutató
 - 9.) Csehov: 6 mű, 12 bemutató
 - 10.) Kálmán Imre: 6 mű, 11 bemutató
 - 11.) Lehár Ferenc: 6 mű, 11 bemutató
 - 12.) Hernádi Gyula: 6 mű, 6 bemutató
 - 13.) Örkény István: 5 mű, 11 bemutató
 - 14.) Tabi László: 5 mű, 7 bemutató
 - 15.) Csurka István: 5 mű, 6 bemutató
- [...]

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-dd-1. tétel-sz. n.-1977.

A *Házmestersirató* bemutatója a Szegedi Nemzeti Színházban

Színházművészeti Főosztály

Feljegyzés

Tárgy: szegedi kiszállás

A Szegedi Nemzeti Színház a Kisszínházban szeptember 28-án mutatta be Csurka István: *Házmestersirató* c. szatírját. Ez volt egyben az évadnyitó előadás is.

Azt írta a Vígszínház bemutatója kapcsán valaki, hogy Csurka nem Nagyidáról, hanem Nagyfáról ír. Ez szellemes is, pontos is. Csurka világosan látja és ábrázolja, hogy nemcsak a házmestercsalád él a történelem által okozott sebekkel, hanem a szociológusok is, vagyis mindannyian. Nálunk nem érdemes vetkőzni, mert mindenki sebeket, sebhelyeket rejt. Ugyanakkor azonban fetisizálja a történelmi igazságot, mely szerint: az emberek sorsát társadalmi körülményeik határozzák meg, és kiiktatja az egyén felelősségét. Ezzel együtt fetisizálja a rosszat és kiiktatja az egészségesen gondolkodó és dolgozó emberek (esetleg jelzésszerű) jelenlétét is. Kétségtelenül bravúros szatírja ezért egyoldalú és pesszimista. Hiányzik belőle minden művészi alkotás legfontosabb eleme: a jövő.

Pontosabban: nincs megírva a műben, de az lehetőséget ad ábrázolására, amint a szegedi előadás bizonyítja. A színpadkép (Varga Mátyás) tiszta világítása, világos tónusai, a lakás egyáltalán nem „éjjeli menedékhely” jellege már eleve a nyíltságot hangsúlyozta. Félix László vendégrendező és a színészek nem idegenítették el a figurákat, sőt, szimpatikus vonásokkal ruházták fel (kivéve a szociológusok vezetőjét). A második felvonás közepétől a szereplők fokozatosan kijózanodnak (a szociológusok

vezetője akkor rúg be teljesen). Tehát Herczeg Pista „konformista” vallomását már komolyan kell venni, és Poós Zsuzsa állásfoglalásától („Ezek az emberek mind tehetségesek, de szántsándékkal tönkre teszik magukat... Én hazajöttem, hogy magyar legyek. Miért? Tudja, kérem, itt borzalmasan szép az élet...”) egy kicsit meg is lehet hatódni. Amikor pedig komolyan, meggyőződéssel énekelni kezdik a Kossuth-nótát, amelybe egyértelműen bekapcsolódnak a melósok, már állásfoglalás: ezek az emberek ilyenek, de itt élnek, és ha hívják őket, mennek és teszik a dolgukat.

Az előadásnak kirobbanó sikere van. Ehhez a dráma sikamlós szövegei, „negatív benyövései” mellett a figurák kétségtelen emberi tartalma, szánandó nyomorúsága is hozzájárul. Az emberi tartalmat az együttessé kovácsolt színészek nagyszerűen hordozzák. Nagyon örülök, hogy bemutathatták Szegeden, más környezetben, más együttessel, más érzelmi és gondolati talajon állva. Ez a bemutató is igazolja, hogy a valóságot vagy annak egy részét helyesen tükröző színdarabokat lehet hasznosan és pozitíve is színpadra állítani, noha olvasás vagy egy másik előadás alapján egyikünk-másikunk kételkedik is benne.

Szegeden szükség van a színházban zajos sikerre, mert fel kell rázni egy kissé a várost. Ezért is hasznosnak tartom a Ház mestersírató bemutatását.

[...] ⁵²

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-dd-TD434/79/Szi-1979. (18. doboz)

Tóth Dezső miniszterhelyettes a jelentésre feljegyezte: „láttam”.

A veszprémi Petőfi Színház 1979/80. évi műsorterve a *Majális* című színdaraból

Veszprém Megyei Tanács Művelődésügyi Osztály

Csurka István: *Majális*

Nagyon szigorúan és keményen hangzó dráma a *Majális*; Csurka eddigi színpadi művei közül talán a legmélyebb. Egy kortárs magyar író önpusztító életének végigtekintése adta a gondolatot: szembenézni azokkal az emberi-művészi Válságokkal, amelyekbe önmagunk gyengesége és a külvilág több támadása sodorhat. Hazugságokat, ellentmondásokat, gonoszságokat és álságokat tár a néző elé, megszenvedteti a nézőt, a hőisével együtt. Marhás István szomorú lehullása és különös emberi feltámadása – sötét szavai, borús gondolatai keretében – egy életteli, életben való hittel teli író meggyőző vallomása arról, hogy amiért szenvedni érdemes, azért élni is érdemes. A *Majális*t, alcíme szerint, Szabó István emlékének ajánlotta Csurka – de nem róla szól, napjaink korunk egy emberi modelljét ábrázolja.

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-hh-6. tétel-20731-1979.

52 A kihagyott részben a szegedi színházi élet jellegzetességeit ecsetelik.

A *Deficit* című dráma sajtóbírálatainak elemzése (részlet)

[...] ⁵³

A legnagyobb kritikai apparátust természetesen a *Deficit* rég várt premierje mozgósította. Furcsa jelenség állt itt elő: a kritikák nagyrésze [sic!] érthető, de fel nem menthető cinkos szolidaritással, úgy állt az ügy mellé, hogy a kényes pontokat agyonhallgatta, nehogy esetleg ártsanak a mű további pályafutásának. Így aztán zömében defenzív-deszkriptív kritikák születtek, helyenként igen magas színvonalon; Mészáros Tamás a *Magyar Hírlap*ban pl. mindeddig a legtalálóbb jellemzést adta Csurka dramaturgiájáról és drámaírói útjáról, ugyancsak mesterfokon elemez a *Népszabadság*ban Koltai, Szekrényessy Júlia már vitathatóbb módját választja a szolidaritásnak, amikor *Deficit*et kizárólag „két házaspár szemérmetlen küzdelmeként” értelmezi, s Albee-Williams-féle „amerikai provincializmus” (?) ellentétében végre honi sütetű provincializmust üdvözöl benne. Barta András is letompította a probléma élet, amikor csak azt feszegeti, vajon X. valaha valóban őszinte forradalmár volt-e, meg hogy erről Csurkának, lévén túl fiatal, nem lehetnek közvetlen élményei. Köröspataki Kiss Sándor az *Új Tükör*ben másik módját választja a dráma áramtalanításának, szerinte az egyetlen baj vele külpolitikai vonatkozású volt, 1968-ban, Párizs és Prága évében kínos lett volna a fegyveres harc iránti nosztalgiákra hivatkozni. Nem arról van szó, hogy a kritikusok – a legérzékenyebben persze a legjobbak – ne szólnának a drámában érintett „kényes” kérdésekről, csak épp megmaradnak a deskripcionál, s nem is próbálják meg felvetni Csurka álláspontjának viszonyát a mai valósághoz; elvárjuk-e rendszerünkhöz hű gondolkodó emberektől a forradalmi nosztalgiákat, képesek vagyunk-e eléjük helyezett más, érdemes célokat állítani, más szóval, a hetvenes évek végén járó szocialista magyar társadalomnak a.) szüksége van-e a X-ekre és b.) mit tud velük kezdeni? A dráma igen relatív elavultsága ugyanis abban van, hogy ma már egyre kevesebb emberben élnek az X-éhez hasonló nosztalgiák, és ez nem tiszta haszon.

Meg kell itt említenem, bárha ez már a macabre anekdota ⁵⁴ szintjét súrolja, hogy Rajk András kritikája egy ponton hívja fel magára a figyelmet: amikor kétszer is elsiratja a szerzőt. Először közli, hogy Csehov már nem érte meg Csurka mai életkorát, majd arra utal, hogy soha nem lehet tudni, mikor lesz „az életmű számottevő részéből” lezárt egész...

[...] ⁵⁵

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-dd-46. tétel-sz. n-1980 (33. doboz).

53 A kihagyott részben a sajtókritika más szerzőkre utaló megjegyzései olvashatók.

54 Halálközelségre figyelmeztető mű.

55 A kihagyott részben a sajtókritika más szerzőkre utaló megjegyzései olvashatók.

A *Házmestersirató* lengyelországi fogadtatása

Magyar Kulturális Intézet
Varsó, 1980. október 29.

Tárgy: Csurka István *Házmestersirató* c. darabjának lengyelországi előadásai

Kedves Varga elvtárs!

A Vígszínház két évvel ezelőtti vendégszereplésekor, a magyar színházi és zenei napok alkalmából, a *Házmestersirató* jelentette az átütő nagy sikert. Ezután az előadás után tört meg a jég a lengyel szaksajtóban. Ezután kezdtek mélyebben foglalkozni a magyar színházzal-drámával, amelyet mindazedig [sic!] reménytelenül konzervatívnak, sematikusnak, szürkének és naturalistának tartottak. Ennek méltán örülhetünk.

Ma már látjuk azonban, hogy az akkori szakmai értékelés megváltozásának nem csupán szakmai okai voltak. Csurka darabja a Vígszínház előadásában része annak a ciklusnak, amellyel a színház a pesti „folklor” egyes rétegeit, a kispolgár, a lumpen és fél lumpen szintet szondázta, térképezte fel. Tehát – tipikusan pesti darab. A varsói vendégjáték kritikusai és a színházi szakemberek azonban már ekkor, a vendégjáték idején felfedezték azokat az elemeket, a szövegnek azokat a lehetőségeit, amelyek valamilyen általános népi-nemzeti tragikomédia lehetőségét adják. Ez az oka, hogy az elmúlt színházi szezonban egyszerre három színház is műsorára tűzte a *Házmestersiratót*. Az első bemutató ez év januárjában a varsói Teatr Polski kamaraszínpadán volt. Az előadásnak szóló élénk társadalmi érdeklődés, amely szinte a betiltáshoz vezetett, nem a gyenge szereposztásnak és nem a szintén meglehetősen közepes rendezésnek szólt, hanem a szöveg egyes „bemondásainak”, amelyek Tadeusz Olszanski fordításában kiválóan érvényesültek. A rendezői koncepció megmaradt ezeknek az „odamondogatásnak” a szintjén.

Egészen más, minőségileg új értelmezésével találkozunk a darabnak a gdyniai előadásban, majd a legutóbbi bemutatón, az Olsztyni Dráma Színház előadásában. Egy erőteljesebb, sőt erőszakosabb rendezői koncepció, valamint az eltelt fél év társadalmi, közönséghangulatának a változása⁵⁶ a darabból egészen új felhangokat csiholt ki. Az egész darab egészen új hangzást kapott.

Az új értelmezés elsősorban egyes figurák önkényes „feltranszformálásában” jut kifejezésre. Herceg [sic!] István, az alkoholista ifjú költő, a börtönből éppen hogy szabadult munkakerülő, a házmesterné törvénytelen gyereke, valamint a szintén alkoholista volt harangozó-csemete, aki paraszti származásával és a paraszti őserővel dicsekszik, egyértelműen a darab hőseivé, sőt társadalmi cselekvő erővé válnak, akik nemcsak megvallatják a szociológusokat, de felelősségre is vonják, meg is leckéztetik őket, mint a hatalom képviselőit. Elsősorban a háztömb-bizalminak jut persze ki, aki itt egy fasiszta kinézetű, alvilági alak.

56 A Varsói Magyar Intézet igazgatója, burkolt módon, a Lengyelországon végigsöprő sztrájk-hullámra és a Szolidaritás Szakszervezet megalakulására céloz.

Így teljesen megváltozik a darab alapgondolata. Csurka azt állítja, hogy kérdezők és kérdezettek, a szociológus brigád és a házmesterház lakói végül is mindannyian egy nehéz történelem és egy ellentmondásokkal terhes jelen képviselői, így nincsen morális joguk egymás életében turkálni.

A dilettáns-szociológusok vétsége Csurkánál az, hogy nagyképműen és hozzá nem értően tépték fel a ház lakóinak sebeit. Amikor néhány liter tömény alkohol elfogyasztása után ők maguk is rádöbbennek a saját életük ellentmondásaira, akkor aztán valamiféle akasztófa-humorról átszőtt szolidaritás alakul ki közöttük, amelynek a Kossuthnóta csak olyan groteszk kifejezése, mint a részegség kipróbálására szokásos sok magánhangzót tartalmazó szóval való játék. A pesti előadásban Herceg István költő kijózanodva bevallja, hogy minden összeköttetését megmozgatva, ő maga juttatta be kisfiát a bölcsődébe, és ezzel tulajdonképpen magasan a feje fölé is emelte, e fölé az egész szeszgőzös búsmagyarkodás fölé.

A lengyel előadásból ez a mozzanat teljesen hiányzik, Herceg István egyértelműen modern gondolkodó, szinte nemzeti hős, a '68-as „új baloldal” filozófusainak valamely modern lengyel változata, aki egyik kezével egy nyitott bicskáját szorongató börtöntöltelékre, másikkal, az ós-paraszt voltát hangoztató másik alkoholistára támaszkodik.

A bemutató ez év júniusában volt Olsztynban. Az előadást a színház felhozta 26-án Varsóba, ahol a Teatr Dramaticzni emeleti próbaszínpadán adták elő 250-300 főnyi, főleg egyetemistákból álló közönség lelkes tapsa mellett.

Elvtársi üdvözléssel

Nagy László

(dr. Nagy László)

igazgató

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-dd-42. tétel-TD543/Szi/80-1980.

A Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának szülő jelentés Tóth Dezső miniszterhelyettes elé került, aki válaszába kissé ironikus módon megköszönte Nagy László „politikai judiciumon alapuló” információit, és egyben áthallásos fogalmazással a „műfaj” folytatására „bízta” az igazgatót.

(Folytatjuk)

Kókai János

Szvit abszolút mollban

I. Allemande

Dimenziók között

Az új lakás mindig misztérium.
El kell felejtetni a múlt beidegződéseit:
hogyan nyúlsz a zuhanyért,
milyen hangos,
ha magad alá húzod a széket,
mit látsz, amikor reggel kinyitod a szemed.

Mostanában téged figyellek:
furcsán veszed fel a harisnyád,
idegen mozdulattal pucolod az almát,
és másképp nem nézel rám,
ahogyan eddig.
Olyan,
mintha már régóta valahol máshol laknál,
nem Bennem.

II. Courante

Virág-ének

Lassan jön a tavasz.
Hidegek a lakásban a csövek.
Szavaink jégkocka darabok.
Vágnak.
A kávé sem melegít fel,
arcunkra fagy a szürkeség
a reggeli asztalnál.

KÓKAI JÁNOS (1972) költő, kritikus, színházi alkotó.

Ha majd újra felmelegszik az idő.
Talán olvadásnak indul az a valami köztünk.
Mondataink egymásba ömlenek,
nem lesz időnk gátat szabni nekik,
és elárasztják a konyhát.

III. Sarabande

Visszaverődések

Elköltöznék Tihanyba;
nézni a horgászokat miképp fogják a halat,
hallgatni történeteket,
amik senkinek se fontosak,
lépésben közelíteni a Balatonhoz,
ahogy egy ismeretlen testhez.

Mióta távol vagy tőlem, sodródom,
akár egy evező nélküli csónak,
és mint egy öreg halásznak
küzdenem kell.
De nem a Cettel,
hanem a soha nem szűnő visszhangoddal.

IV. Gigue

Az eszmélés aszkézisa

Újraolvasom a Pál utcai fiúkat.
Vajon ki, kinek az alteregója?
Ki választaná Ács Ferit, ki Gerébet?
Én Boka akartam lenni mindig,
aki egy univerzumot tart fenn,
de belül tudtam, hogy Nemecek vagyok,
az éjjeli fürdőzéstől belázasodott fiú.

Ezért hagytak el a Nők.
Mert ők is tudták.
Úgymond, olvastak a sorok között,
és rám húzták a vizeslepedőt.

Találkozásaim Keserü Ilonával¹

Sorsszerűség vagy véletlen?

Kétezer tavaszán teljesen gyanútlanul és romlatlanul érkeztem meg a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar festő szakának felvételi rostájára. A rutinos visszajárók hatalmas vásznai és művészallűrjei között kicsit szürkének éreztem magamat. A zirci művészeti gimnázium termékeny burkában összeállított bemutatkozó mappám lapjairól könnyűszerrel leolvashatók voltak túlmelegített előképeim, tele voltam hommage munkákkal. A nagy számú, főleg férfiakkal álló felvételi bizottságnak Ilona volt a mágnese. Én akkor láttam őt először, és erre nem vagyok büszke, de munkásságát sem ismertem akkor még közelebbről. Középiskolásként számomra az etalon a nyolcak és az aktivisták művészete volt, ebből adódóan a felvételi elbeszélgetésen is meglehetősen anakronisztikus festőket neveztem meg választott mestereimnek. Szerencsémre Keserü Ilona szintén szerette a múltat, és koránál fogva hidat képezett a felemlegetett festők és közöttem. Abban az időben az általam is nagyra tartott Fehér Lászlót említette szinte minden felvételiző kedvencének, én pedig Kmettyvel, Zifferrel, Perlott Csabával kezdtem a listámat. Ilonának tetszhetett a hosszan sorolt névsor, mert ahogy valamivel később figuratív festményein láttam, a magyar kubo-expresszionisták földszínekbe tört spektrumszínei és darabos ecsetkezelése felidézhető hagyományként jelen volt az ő festészeti apparátusában is.

Részemről tényleg nagy volt a vele kapcsolatos tájékozatlanság, ennek ellenére a bizottság szemszögéből pont úgy tűnhetett, mintha belőle készültem volna fel a biztosabb bejutás reményében. Ugyanis több tucat rajzot és két olajportrét is vittem magammal Ottlik Gézáról. Később vált számomra tényé, hogy Ilona és Ottlik milyen közeli barátságban voltak. Amikor megkérdezte, hogy miért Ottlikot festem, és olvastam-e tőle valamit, öntudatosan vágtam rá,

FÖLDESI BARNABÁS (1980) festőművész, pedagógus. Pécsen végzett Keserü Ilona tanítványaként. Rendszeresen publikál kritikákat is. Jelenleg Budapesten él és dolgozik.

1 Az írás eredetileg 2023-ban, Keserü Ilona 90. születésnapjára készült, amely akkor nem jelent végül meg. Itt a szerkesztett változata olvasható.

hogy semmit, csak tetszett az arca. Ráadásul pont azzal a színskálával festettem, amit a nagybányai neósok gyúrtak össze a magyar Barbizon földszíneiből és a francia fauve-ok megeresztett palettájából. Középkorolás éveimben már végig ezzel a fűtött kolorittal festettem, aminek legelső közvetítői számomra mégsem ők, hanem Bencze László negyvenes évekbeli expresszionista képei voltak. Bencze eggyel későbbi generációhoz tartozott, mint a nyolcak, és a harmin-cas években Dudaron élt a szülőfalumban. A legendáriuma és néhány murális műve hatott még, és gyerekként nem is ismertem festőművészt rajta kívül, még könyvből sem. Hatéves koromtól sorra másoltam a festményeit a szüleimnek dedikált kismonográfiájából, bár az iránta érzett rajongásom a szűkebb környezetemben lényegében visszhangtalan maradt. Természetesen azt is csak később tudtam meg, hogy Ilonának a Képzőművészeti Főiskolán 1952 és 1955 között Bencze volt a mestere, és ő is pont azokat a képeit szerette, amiket én gyerekként másoltam. Visszaemlékezésében később így nyilatkozott róla: „Eszembe jut Bencze László akkori működése, aki nekünk nagyon tetszett. Ott, a képek között döntöttük el kollégáimmal, barátaimmal, hogy legjobb lenne Bencze László osztályába kerülni majd a főiskolán, mert neki is ki voltak állítva azok a paraszt-asszony-témájú festményei, amiket Dudaron festett nem sokkal azelőtt. Egy kicsit Van Goghra emlékeztető stílusban festett. Színeket használt, és volt egyfajta hangvétele...” Ilona a főiskolás évek alatt első számú kedvence lett Bencze-nek, aki az ötvenes években szokásos tanári értekezleteken – a jegyzőkönyvek szerint – mindig megvédte tanítványát a vádaktól, miszerint a fiatal nő nem végez társadalmi munkát.

A végtére is sikeres felvételi után Ilona személyében így nemcsak egy nagy mestert nyertem, hanem a végigfestett gyermekkorom megértőjét is, a múlthoz kapcsolódás lehetőségét és annak szentesítőjét.

A „Kis Keserüsök”

Ilona 1983-tól tanított Pécsen, de 1990 után már csak a mesteriskolásokkal és a posztgraduális képzésben résztvevőkkel foglalkozott. Abban az évben, amikor bekerültem az egyetemre – nekünk legalábbis így mondták – Ilona hosszú kihagyás után szeretett volna újra a „kicsikkel” foglalkozni, és alapozó festészetet tanítani, talán a Bencze-osztály nosztalgiájából is. A felvételi után tehát néhány kitüntetett társammal hozzá kerültünk, és a főépület helyett a doktoranduszok épületében kaptunk műtermet. Ez a különutasság adott is egy kis respektust nekünk, nemcsak a velünk együtt kezdők, hanem a felsőbb évfolyamosok között is. Mi lettünk a „kis Keserüsök”.

A képzés első heteiben még a régi és hozott munkáinkat mutogattuk és beszélgettük át. Aztán feltűnővé vált, hogy alig-alig készülnek új munkák, csak néhány kisméretű vázlatra futotta mindenkinek. Ennek oka csak részben volt az új helyzetekben szokásos leblokkolás. Valójában a csapat nagy része kiköltekezte

magát az egyetemi becsekkolással, alig telt művészeti alapanyagokra. Ilona valahogy kiszedte ezt belőlünk, majd fogta a tanítványait, és a pécsi helyi járattal körbejárt velünk néhány háztartási boltot és a művészetellátót. Saját költségére bevásárolt nekünk, amiből létrehoztunk egy közös alapot. A műterméből még egy hatalmas tekercs kendervásznat is kaptunk, és onnantól tudtuk, nincsen több kifogás, dolgoznunk kell.

Ilona heti kétszer jött le hozzánk a Művészeti kartól néhány megállónyira levő Mogyorós közti műteremlakásából. Volt olyan, hogy délelőtt tíz órától délután négyig fel sem álltunk a képek mellől a konzultáció során. Nem mentünk ki a mosdóba sem, és bár korgott a gyomrunk, senki nem mozdult, amíg nem értünk a korrektúra végére. Láttuk, hogy Ilona nem kíméli magát, és azt is tudtuk, hogy amit elmond, azt nem fogja megismételni. Nemcsak az volt fontos, amit Ilona mondott, hanem az is, ahogy mondta. Ahogy válogatta a szavakat, hetven év történései és tanulságai mozdultak meg mögöttük. A képeinket nagyon hosszan tudta figyelni. Kérdezett a technikáról, az eljárásról, a szándékról. Több évre visszamenőleg emlékezett azokra a munkáinkra, amiket sikerültebbeknek gondolt, és fel-felemlgette őket.

Mester és mentor

Keserü Ilona tanári értékét nemcsak önmagában látom, hanem abban a személyi és környezetben, amitől nagyon is elütött. Az is ugyanolyan fontos volt, amit nem tett vagy nem mondott. Sokakkal ellentétben nem emlegette például, hogy találjuk meg a saját stílusunkat. Sem azt, hogy egyik képünknek hasonlítani kellene a másikra. Nem kérte tőlünk számon az akkor (is) unásig szajkózott korszerűséget sem. Azért tűnhet ez meglepőnek, mert Ilona abszolút bejárta a művészeti kánon minden szegletét, és folyamatos nyilvánosságot élvezett a művészeti életben. Nem feltételezem, hogy minket ettől szeretett volna megkímélni. Inkább a fiatalságot, a tanulmányi időt tartotta egy olyan kitüntetett időszaknak, amiről úgy gondolta, hogy megterheli a túl korai kialakulás vágya. A másolást és az előképek tudatosítását a művészi életút fontos állomásaként emlegette, és a festőket a többi művészeti ághoz képest később érő típusnak írta le. Értékelte a kísérletező kíváncsiságot, amit a természetes tájékozódás folyamatának látott, éppen ezért nem kért intellektuális indoklást egy-egy képünkhöz, de szerette, ha beszélünk róla.

Mikor elsőévesként a müncheni realisták közé szürkült Gyárfás Jenő egyik portréjának a felfedezésével jöttem vissza egy múzeumban töltött hétvégéről, azzal fogadott: „Gyárfás ecsetkezelésének van egy szexepilje”. Benczúr drapériáit látva: „összefut az ember szájában a nyál”. Jackson Pollock festészetét a réteskészítés közbeni szórás folyamatával rokonította.

A zenét a festészet fölé helyezte. A „kortárságot” nem emlegette, és nem kezelte sem különálló, sem világmegváltó kasztnak. Nem volt benne az a kronologikus

sznobizmus, ami a mait jobbnak tartja a tegnapiánál. Ezzel szemben sokkal inkább a festészet folytonosságát hangsúlyozta, a nagyokhoz és régiekhez mérte a művészetet. Teljesen önállósította magát a bevett művészettörténeti közhelyektől. A festészet szerteágazó családfájában ugyanolyan jelen idejű volt számára Velázquez, mint Korniss Dezső vagy Nádler István. Emellett sok kismesterről is nagy véleménye volt. Tőle hallottam először Vidovszky Béla enteriőrjéről, de a nem divatos Mácsait vagy Somogyi Győző festményeit is felemlegette, ha arra kanyarodott a beszélgetés.

A képeket úgy általában is tisztelte, még azokat is, amiket nem tartott művészetnek. Képes volt műveket kvalitásuktól függetlenül azok érzelmi, emberi és korlenyomat értéke miatt szeretni. Azt a szétválasztást is nála hallottam először, hogy esetében a portré nem művészeti produktum, hanem a portréalany mágikus birtokbavétele. Nem az életmű részeként festette meg Tandorit, Ottlikot és Ormos Ilonát, hanem személyes kötődés okán.

Gesztusok közlőről, távolról

2000-től 2003-ig, Ilona hetvenéves koráig voltam formálisan tanítványa, de búvópatakszerűen később is kapcsolatban maradtunk. Az ő külön meghívására vettem részt a 2007-es Színerő kurzuson, amit az akkori doktoranduszoknak szerveztek. Egy hétre tudtam a Bakonyból kiszakadni, meglehetősen nagy festészeti hátralékokkal. Anyag, vászon, tér volt bőven, nagy intenzitással neki is álltam párhuzamosan több nagyméretű képnek. Számomra azok a napok hónapokat pótolnak. Ilona be-bejött, örültünk egymásnak, de nem alakult ki komoly beszélgetés köztünk. Sokan dolgoztunk együtt, egymástól kellő távolságra a Zsolnay-gyár hatalmas hangárjában, így akkor is szemrevételezhette a készülő képeket, amikor az alkotójuk nem feltétlenül volt jelen. Aztán utolsó délelőtt megcsörrent a telefonom. Ilona volt az. Azt mondta, az egyik képemen komoly értékek vannak, de vannak részletek, amik megoldatlanok. Telefonon keresztül részletesen leírta, hogy a hat négyzetméteres képen milyen gesztusokat és színeket lát problémásnak. Ecsetméretekről és a gesztusok vállból való indításáról is beszéltünk közel fél órán keresztül. Látta a képem értékeit, és meg akarta menteni.

Néhány évvel a diploma után már javában tanítottam Zircen. Családom volt, és lakáshitelem. Kevés időm volt festeni és szakmailag is elszigeteltnek éreztem magamat. Kihasználva az alkalmat, hogy osztályfőnökként Pécsre mentünk a diákjaimmal kirándulni, egy óra erejéig fellátogattam hozzá a műtermébe. Érdeklődésére belementem zezzugos helyzetem ismertetésébe, mire azt mondta: „Ne aggódjon, magának a bőre alatt is festészet van!”, majd mielőtt eljöttem, kinyitott egy festékkel teli fiókot, és azt mondta, válogassak a kedvemre az olajtubusuk közül. Zavarban voltam, de a bátorításnak nem álltam ellen. Jó színeket választottam, némelyikkel még mindig festek.

A Magyar Szemle újraindításáról

2. rész

5. Az első lapszámok

1992 őszétől indul az első számokhoz történő tényleges anyaggyűjtés. Szeptember 1-én Kodolányi Gyula, Czakó Gábor és Izinger Anna társaságában áttekintjük az addigra gyűjtött ígervényeket. Ezek szerint Hieronymi Ottó a szociális piacról írna, Granasztói György a demokráciáról, a művészeti szakember Fábíán László volt barátja Jan Patokáról, az építészmérnök Gáborjáni Szabó Péter az organikus ökológiáról, Gulyás Balázs elme/agy összefüggésekről, Bodosi György Pécsely szociográfiájáról, Kóhalmi Ferenc a cannes-i filmfesztiválról, Varga Csaba Carl Schmitt örvén a weimarizálódásról, és végül közölnénk James Hillman 'A halál-élmény' írását⁹ és Paul Johnson *Intellectuals* kötetéből a Rousseau-fejezetet. Szeptember 3-án különbeszélgetésem Herczegh Gézával, aki ajánlja „Megalapozott és megalapozatlan félelmeinkről” címmel Bibó és Lukács hírhedt vitája¹⁰ elemzését, párhuzamban mai ki nem mondott vádakkal és félelmekkel, s hamarosan küldi is a kéziratot, amiben az általam javasolt módosításokra egyébként helybenhagyóan november 10-én reagál.¹¹ Szeptember 11-én folytatódik a cikkbörze, melynek egyik alapja akkor kelt ajánlásom lehetséges újryomásokhoz:

VARGA CSABA (1941) Széchenyi-díjas jogfilozófus, professor emeritus (HUN-REN Jogtudományi Intézet/Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jobbölcséleti Tanszék), kutató professor emeritus (Társadalomtudományi Központ Jogtudományi Intézete).

9 II (1993) 1, 48–62.

10 Eredetileg a *Válasz*, illetve *Valóság* (1947) hasábjain. Feldolgozása újraközléssel Papp Zsolt: 'Bibó István – Társadalmelemzés és politika', 11–15; E.F.P. 'Vita demokráciánk válságáról', 16; Lukács György: '„A demokrácia válsága” – vagy jobboldali kritikája?', 16–20; Bibó István két hozzászólása, 20–21 in *Kritika*, IX (1980), 11 & <https://opac.dia.hu/record/-/record/PIMDIA33814>.

11 Amikor már az érintett szám és benne ez az írása – I (1992), 2, 14–24. – a nyomdába adás közelebe érkezett, hosszasan és többszörösen kellett telefonon töprengenünk ennek az akkor szokásos honorálásban való részesedhetéséről. Merthogy az időközben alkotmánybíróvá, alkotmánybírósági elnökhelyettesé lett, s így miniszteri szinten javadalmazott szerző nem kívánta vállalni nevét, ám a tiszteletdíjhoz ragaszkodott. Hamis könyvelést viszont nem vállalhattunk. Cikkéhez végül kivégzett mostohafivére – ld. kifejezetten róla szóló későbbi cikkét: V (1996), 1, 32–39 – nevét adta meg, de saját születési évén túl költött adatokkal: „Tóth M. László (1928, Budapest): történész, jogász. Hosszú éveket töltött külső és belső emigrációban. Fő kutatási területe a XX. század társadalom- és eszmetörténete.”

- Angyal Endre: 'A Balkán kulturális jelentősége'. *Sorsunk* [Pécs], VI. (1946. december), 3, 163–168 [esszéisztikus áttekintés mitológiáról, hétköznapi kultúrájáról, bizánci hatás értékéről, magyarsággal kölcsönkapcsolatokról, művészet és magaskultúra kiemelkedő teljesítményeiről].
- Bibó István: *Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében* (Szeged: Városi Nyomda, 1930), 3–34 [A Szegedi Alföldkutató Bizottság könyvtára, IV. (Társadalom- és néprajzi) Szakosztály közleményei 6] [& jegyzetek] [a könyvtáros atya gyönyörű, elsősorban Németh László-i ihletésű esszéje mindenekelőtt Dunántúl és Alföld történeti szellemiségéről].
- Fekete Lajos: *Magyarság, törökség: két világnézet bajvivői* (Budapest: Fővárosi Nyomda, 1947), 3–22 [A Magyar Keleti Társaság kiadványai, szerk. Bácsy Ernő és Germanus Gyula 13] [a XIV–XV. században a konfrontáció valóban európai jelentőségű volt, adáz mivoltát vallásháború jellege indokolta, a megszállás és felszabadítás idejére azonban a német-osztrák birodalmi ügy harci terepévé torzult].
- Felméri Lajos: 'Oxford és Cambridge'. *Budapesti Szemle*, XXVI (1881), 54, 388–408 és XXVII (1881), 55, 49–66 [a kontinentális európaiktól eltérő szellemiség, hagyomány, irányulás érzékeny rajza: történet, kollégiumi élet, szervezet, irányítás, oktatás, és mindenekelőtt a porosz gyökerű oktatásművelés szembesítése az angolszász nevelésműveléssel, beleértve ezek hatását a tudomány és a tudományosság felfogására egyaránt].
- Huszár Imre: 'Oroszország Keleten'. *Budapesti Szemle*, LVI. (1888), 142, 1–13 [Barthélemy St.-Hilaire, volt francia külügyminiszter indiai vonatkozású könyve kapcsán elmélkedés minden irányú orosz térnyerési politikáról Nagy Péter óta s arról, hogy Oroszország szétesésére, gyengülésére számítani dőreség].
- Kisléghi Nagy Dénes: 'Mandeville meséje a méhekről' in *Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos évfordulója alkalmából*. Szerk. Kenéz Béla (Budapest: Gergely R., 1935), 304–324. [maga a költemény 307–318] [a pécsi múltú jó nevű közigazda saját korában polgárpukkasztó élcként, az utókor számára az abszolút s a haszonelvű etika szembenállásának klasszikus megfogalmazásaként értékeli, de hitelesen ismerteti].
- Oláh Gusztáv: *Politikai psychopathák* (Budapest: Eggenberger, 1923), 3–12 [Klny. Népegészségügy, 1922/19–20] [min. tan., a lipótmezei Áll. Elmeógyógyintézet ig. {s a kémikus Oláh György édesapja} előadása a Magyar Elmeorvosok VII. Orsz. Értekezletén: részben anarchizmus és terrorizmus, mindenekelőtt a Magyar Tanácsköztársaság és utóélete példáiból következtet, hogy háború és forradalom mindenféle egyébként nem manifesztálódó elfojtásokat is felszabadít, és egyébként elmekórtani eseteket is átmenetileg hősi, elvi, meggyőződéstől vezérelt magatartásokká nemesít].

Rapaics Raymund: 'A magyar természetszemlélet eredete'. *Természettudományi Közöny*, 71 (1939. augusztus), 1098, 465–473 [mellékletté szervezhető fókával!] [klasszikus áttekintés őstörténettől a XII. századig].

Bizottságunk természetszerűleg tovább gondolkodott. Eszerint válogathatnánk Bibó Istvántól, nemcsak apjától, továbbá a *New York Times Book Review* anyagából. Joó Rudolf dolgozatot ígér a német véderőről; Varga Csaba mélyinterjúját ígér a Michiganbe elszármazott jogi komparatista Bolgár Verával, s kilátásba helyezi kiemelkedő jogász szerzők – a kommunizmus alatt börtönbe zárt és ellehetetlenített szegedi jogbölcész Szabó József vagy Zlinszky János, avagy a nálam fiatalabb generációból Pokol Béla – felkérdezését. Ugyanekkor újra tárgyalunk majdani szerkesztőbizottsági segítőkéről, akik közt Borbándi Gyula (Nyugat-Európa), Szarka László (Felvidék), Szöcs Géza (Erdély), Tolnai Ottó (Vajdaság), a közgazda Kindler József neve egyaránt felmerül, amiként az is, hogy a határt még a másik oldal olyan mérsékelt kitűnőségeinél, mint Bihari Mihály, Hankiss Elemér, Kéri László vagy Schlett István bevonásával kellene megvonnunk. Utólag, november 18-án még az amerikanista történész Frank Tibor és az erdélyi író Vida Gábor neve adódik a *casting*hoz.

További gondolatcserék tömegéből nevesíthetem például a jogász filozófus Karácsony András október 9-én kelt levelének töprengő gondolatait. Így a „feledés homályából” kiemelésre javasolja Hajnal István munkásságát, „nyugati gondolkodói teljesítmények közvetítése” gyanánt pedig Raymond Aron és John Lukács életművét, de csodálkozásunkra a korabeli furcsa mixtúrák példázataként „konzervatív látásmódok bemutatására” Tamás Gáspár Miklós „reflektált konzervatív” szellemiségű írásait is.¹²

A továbblépéshez végül még némi háttérrel szolgáltattam azzal, hogy a szeptember 11-én újranyomásra ajánlott cikkeket kiegészítettem fordításra ajánlottakkal is, szintén otthoni könyvtáramban kezem ügyében fekvő művek nyomán:

JAVASLAT FORDÍTÁSOKRA A MAGYAR SZEMLE INDULÓ SZÁMAIHOZ
VARGA CSABA KÖNYVTÁRÁBÓL

Oleg Anisimov: *The German Occupation in Northern Russia During World War, II. Political and Administrative Aspects* (New York: East European Fund, Inc. 1954). 37. [Research Program on the U.S.S.R., No. 56] [401 West 118th Street, New York 27, New York] [túlélő szociális hivatalnok sokoldalú elemzése a lakosság megszállás alatti magatartásáról németek és oroszok

12 Különös emlék, hogy amióta Magyarországot is elkezdte látogatni az egyébként a cseh reformizmussal szimpatizáló s ezért addig kizárólag Prágát felkereső Roger Scruton (1944–2020) – akit addig csupán a *Salisbury Review* alapító főszerkesztőjeként és néhány könyvéből ismertünk – beszélgetéseinkkor számunkra zavaró vélekedéseket szintén megosztott velünk, így az akkor még londoni George Soros mély konzervatívként jellemzését vagy Tamás Gáspár Miklós ajánlását úgymond a mi emberünként.

- irányában, igazgatási, önkormányzati szerveződéseiről, reményeiről, gondjairól].
- Marco Carynnik: 'The Famine the »Times« Couldn't Find'. *Commentary* [by the American Jewish Committee], 76. (November 1983), 5., 32–40. [az ukrán 1933-as éhínség és angliai tömegkommunikációs elkendőzése, mindenekelőtt Durantynak és külügyi kapcsolatainak köszönhetően].
- Istvan Deak: 'The Convert'. *The New York Review of Books* (March 12., 1987), 39–44 [érzékeny jellemrajz a lebegő értelmiségiről, mindenekelőtt Lukács György fiatalokra példáján, beleértve a budapesti zsidóságot mint környezetet is].
- Dinesh D'Souza: 'Communism and The New York Times'. *Policy Review* (Fall, 1984), 30, 20–26 [Editor of »Prospect«, Princeton University] [@ Heritage Foundation, 214 Massachusetts Avenue, N. E., Washington, D.C., 20002, Phone (202) 546 4400] [az 54 Pulitzer-díjat nyert, milliós példányszámú, Amerikában legnagyobb „független” fórum elfogult politikacsinalása: Sztálin igazolása, Castro dicsérgetése, Hanoi megértése, a szandinisták számára mentség találása – és a mai kilátások].
- Carl J. Friedrich: 'Tradition as Fact and Norm' in: Carl J. Friedrich: *Tradition and Authority* (New York: Praeger, [1974?]), 13–22 [Key Concepts in Political Science] [@ Eaton Professor of the Science of Government, Harvard University; 111 Fourth Avenue, New York, N.Y. 10003] [eszmetörténeti kifejtés].
- Ralph Ketcham: 'Aristotle, Confucius, and Jefferson and the Problem of Good Government'. *Journal of East and West Studies*, XIV (Fall-Winter 1985), 2, 127–142 [@ Professor, American Studies Program, Syracuse University; Managing Editor, Yonsei University, 134 Shinchon-dong, Seodaemoon-ku, Seoul, 120, Korea] [a közösség, a társadalom újrafogalmazásában keres a mandeville-i, tocqueville-i egotizmus, a konfucánus béke és kiegyenlítés, a jeffersoni individuumokon nyugvó közélet eszméje közötti közös nevezőt].
- Walter Laqueur: 'Nazism and the Nazis: On the Difficulties of Discovering the Whole Truth'. *Encounter* (April, 1964), 127, 39–46 [Editor of »Survey«] [a jelen századi német történelem angol-amerikai és izraeli körökben is egyik legtekintélyesebb kutatójának töprengése a nácizmus-kutatás kérdőjeleiről, a németsegen kívüli világ erkölcsi bűnrészességéről, a rámutató pótcselekvésekről].
- 'Memorandum on Hungary, Particularly on Ways to Provide Relief to the Hungarian Jews' [Franklin D. Roosevelt Library, Records of the War Refugee Board, Box 34, Folder: Measures Directed to Halt Persecution in Hungary; Hungary No. 1; probably June 1944] in *The Holocaust* 15. Relief in Hungary and the Failure of the Joel Brand Mission, intr. John Mendelsohn (New York, London: Garland, 1982), 1–7 [nyolcszáz ezernyi magyar s száz ezernyi idegen zsidó túlélésére ígéretes, egyébként is mérsékelt, toleráns magyarországi helyzet fenntartásának elősegítéséhez annak kívánalma,

- hogyan az amerikai diplomácia, s mindenekelőtt az *Amerika Hangja* megértőbb hangot üssön meg: ha diplomáciailag semmi kedvezőt nem tud ajánlani, legalább rövidlátóan ne taszítson].
- René Nelli: *Le Catharisme et l'opposition à la féodalité* (Munich, 1970) 12 [VIIIth World Congress, International Political Science Association, A-III/10] [eszméi azóta megvalósultak: tisztán ideologikus forradalmak a jövő előlegezése is lehetnek].
- Robert Nisbet: 'The Function of the Vision of the Future in Radical Movements' in: *Radicalism in the Contemporary Age 2: Radical Visions of the Future*, ed. Seweryn Bialer (Boulder, Colorado: Westview Press, 1977), 13–33 [Studies of the Research Institute on International Change, Columbia University; Zbigniew Brzezinski, Series Editor] [@ Albert Schweitzer Professor of History, Columbia University] [az aranykor eszményének jövőbe helyezése a 18. század végén: forradalmasító gyúanyag, radikalizáló ideológia a jakobinizmus, pozitívizmus, anarchizmus, marxizmus példáján].
- Paul D. Quinlan: 'The United States and the Problem of Transylvania during World War II' in *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, ed. Stephen Fischer-Galati, Radu R. Florescu, George R. Ursul (Boulder, Colorado [distributed by New York: Columbia University Press], 1982), 369–383 [& jegyzetapparátus] [East European Monographs, No. CIII] [a méltányos határmegvonásra, háború utáni béketárgyalási rendezésre irányuló amerikai szándékot az orosz megszállás, majd a szovjet hegemonia altatta el].
- Eduard Timms: 'Mr Lukacs Changes Trains' *London Review of Books* (19 February, 1987), 8–9 [avantgard kultúra és forradalmi politika találkozásának vizsgálata a fiatal Lukács példájában: baloldali apológéttákkal szembe fordulva a szerző kétli, hogy a példának egyetemes üzenete lehetne].
- Michel Villey: 'L'humanisme et le droit' in Michel Villey: *Seize essais de philosophie du droit* (Paris: Dalloz, 1969), 60–72 [Philosophie du droit, 12] [@ özvegy, Paris 6e, 104 rue d'Assas] [történelmi kifejtésben: a jog, ha nem torzítja el, úgy nem a merő hasznosság, hanem az igazság és igazságosság eszköze].
- Michel Villey: 'La philosophie du droit de Burke' in: Michel Villey: *Critique de la pensée juridique moderne* (Paris: Dalloz, 1976), 125–138 [Philosophie du droit, 16] [@ özvegy] [Burke történelmi tapasztalatairól; emberi jogoknak nem elvont elvekben, hanem körülményekben, hagyományokban való megalapozottságáról; erkölcsi dolgokban a voluntarizmusok, mesterkéltségek emberi kitalációk veszélyeiről].
- Immanuel Wallerstein: *The Bourgeois(sie) as Concept and Reality. From the Eleventh Century to the Twenty-First* (State University of New York at Binghamton: Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations, 1987), 28 [Burne History Lecture, Vanderbilt University] [érzékeny eszmetörténeti áttekintés a „polgár” s kapitalizmusa lényegi üzenetéről].

Walter Otto Weyrauch: 'Gestapo Informants: Facts and Theory of Undercover Operations'. *Columbia Journal of Transnational Law*, 24 (1986), 3, 553–596 [Professor of Law, University of Florida, Gainesville, Florida] [együttélés/együttműködés szociológiai, politikai, jogi, erkölcsi és jogi vetületei tekintélyes dokumentáció alapján egy a náci rendszert már felnőttként belülről megismerő jogász tollából].

Jack Winocour: 'A Ha'penny & the Truth: Dr. Dering's Trial in London'. *Encounter* (August, 1964), 131, 71–88 [egy lengyel származású brit nőgyógyász rágalmozási pere Leon Uris *Exodus*a kapcsán: félpennis pernyérés, erkölcsi elvesztés; a perbeszámoló az együttélés/együttműködés kínzó erkölcsi dilemmáinak drámai tárháza].

Az indítás láza sugallta, hogy Kodolányi Gyula és Czákó Gábor megfogalmazásában – s már a *Magyar Szemlének* a VIII. kerület Gyulay Pál utca 14. címéről, ahol is az egykori *Új Tükör* (1964/1976–1989) négy hivatali helyisége bocsáttatott rendelkezésünkre – egy október 15-én kelt körlevél immár válaszokat keres az indító lapszámokba: „Miben látja az ország legégetőbb gondját? Mit tart helyzetünkben a legbiztatóbbnak?”¹³ November 10-én még Herczegh Géza ígéri két régi, megjelenetlen írásának beküldését, Nagy Imréről, illetve a Grósz-beszédről.

És ekkor, 1992. november 18-án elérkezik végre a nagy nap, amikor kimehetnek a meghívók „a Magyar Szemle bemutató sajtóértekezletére”, amit a Hírlapkiadó számunkra november 25-ére szervezett meg.

A résztvevőkről, lefolyásáról, hangulatáról, átütő vagy csekélyebb erejéről nem jegyeztem fel semmit. A sajtómegjelenésekből¹⁴ sem többet, mint hogy

13 Közli majd a válaszokat »Magyar gond és remény« címmel *Magyar Szemle*, I (1992), 2 – II (1993), 4, öt részben. Saját levelezésemben megható emlékdarab, hogy az 1985 utáni, a braziliai megavárosból, Curitiba-ból történő hazatéréseikor általam visszatérően (a koalíciós időkben az egykori Rajk László belügyi önkényével is szembeszálló kiállításaiért börtönbüntetést szenvedett Futó Dezső újságíró börtön utáni Bródy Sándor utcai lakásán) felkeresett apám korú valahai kisgazda nagybirtokos és napilaptulajdonos gróf Dessewffy Gyula november 25-én és 26-án e körkérdésre maga is válaszolt, rögvest előfizetve induló folyóiratunkra. „Nagyon értékeltem, hogy alkalmat adtak, egy a brazil őserdő mormolását hallgató, honvágytól gyötört kivénült csatalónak, hogy megszólaljon” – írja levelében, s meghatott válasza első kérdésünkre nem más, mint „szellemi zűrzavar” jelenléte abban, hogy „kik vagyunk, miben hiszünk, merre tartunk”, a másodikra pedig „népünk csodálatos megújuló képessége” annak bizonyóságaként, hogy „bár kis ország, de nagy tettekre képes nemzet vagyunk”.

14 'Új folyóirat'. *Pest Megyei Hírlap*, XXXVI (1992. november 26.), 279, 3 („esszéket közlő folyóirat”); Megyeri Dávid: 'Magyar Szemle: Nyitottság és értéktisztelet – Beszélgetés Kodolányi Gyulával'. *Új Magyarország*, II (1992. november 26.), 279, 9 („a szellemi építkezésnek szeretnénk valamilyen optimális keretet teremteni”); Osztoivits Ágnes: 'Magyar Szemle'. *Magyar Nemzet*, 1992. november 30.), 282, 11 („Merész és fölöttébb kockázatos vállalkozás”, amiben egy szersmind hiányolja a „kapcsolódó pontokat a műfaji és tematikai sokszínűségben is”, valamint a „karakteresebb szerkesztői elgondolást.”); -h-: 'Az Új Magyar Szemle'. *Mai Nap* (1992. november 30.), 323, 15 (összefogja „a hivatalos magyar tudományosság margóin kívül rekedt gondolkodókat.”); 'Magyar Szemle – új folyóirat'. *Somogyi Hírlap*, III (1992. december 3.), 285, 6;

legkorábban (mert még aznap) Csontos János volt az, aki nemcsak hírt adott, de meg is erősítette a főszerkesztő Kodolányi Gyula vezérszavát, miszerint a *Magyar Szemle* „esszéfolióirat” lesz – s írásának is ezt a címet adta: ‘A lényeg nem a napilapokban van.’

6. Visszajelzés

Lehetséges, hogy ezután még a Szerkesztőbizottság néhányszor ülésezett, de erről sem emlékem nincs, sem bármiféle feljegyzésem. Nemigen van olyan emlékem, hogy a Szerkesztőség VIII. kerületi címén egynél többször, vagyis az előkészítő időszak után még találkoztunk volna. Ámde a Szerkesztőség ott működött, irodaszerűen, tőlünk tehát teljességgel elválasztottan és függetlenül, így nem is lehetett sok okunk arra, hogy ott megforduljunk. Viszont szerkesztőbizottsági üléseink még voltak, s azok minden bizonnyal tanácsadó testületi színhelyünkön, a Parlament főemeletén zajlottak.

Szerkesztőbizottságunk alapítóként munkálta ki és élte meg a folyóirat létrejöttét. Nyilvánvaló tehát, hogy legsajátabb gyermekeként tekintett az első lapszámokra is. És ebben osztozott Kodolányi Gyula, amikor immár főszerkesztői minőségében arra kért bennünket, hogy mondjuk el és vitassuk meg benyomásainkat az első próbálkozást már konszolidáltabban követő második folyóiratszámról.

Magam nem olyan bírálatra törekedtem, amit a kritikusok hadából publicista professzionalizmussal bárki bármikor ki tud préselni magából. Éppen ellenkezőleg, közös szülöttünk jövődjé fejlődésének elősegítése érdekében egy talán elérhetetlen, de annak idején bennünket mindazonáltal vezérelt ideálhoz mértem nemcsak szándékunkat, de a megszenvedetten létrejött produktumot is, és ezért egy majdhogynem kiveséző elemzést tűztem magam elé feladatom gyanánt.

‘Régi-új folyóirat: Magyar Szemle’. *Köztársaság*, I (1992. december 4.), 30, 123; ‘Régi-új folyóirat: Magyar Szemle’. *Magyarország*, XXIX (1992. december 4.), 49, 15 („A folyóirattal deklarálni kívánják azt is, hogy egyfajta újrakezdésre van szükség. Olyan újrakezdésre, amelyik feléleszti a magyar és az európai gondolkodásnak bizonyos eltűnt áramlatait”); Elek István: ‘Magyar Szemle’. *Figyelő*, XXXVI (1992. december 10.), 50, 3 („A modern konzervativizmus, kereszténydemokrata szellemiség pozíciói mindmáig igen gyengék a napisajtóban is, az elméleti igényű közírási fórumain is. Ez adja meg a Kodolányi Gyula főszerkesztésében megjelenő Magyar Szemle különös jelentőségét. A szó legszorosabb értelmében hiányt kell pótolnia. Mindenekelőtt egy igényes ökológiai, szociális és nemzeti érzékenységgel jellemezhető konzervatív-liberális folyóirat hiányát.”); ‘Új folyóirat: Magyar Szemle – A teljes szellemi életet átfogó „revű”’. *Fejér Megyei Hírlap*, XLIX (1993. január 6.), 4, 5; Makrai Miklós: ‘Tallózás a fel-támadt Magyar Szemlében’. *Szabad Újság*. Közéleti és gazdasági hetilap [Bratislava], III (1993. január 6.), 3, 5. Végezetül, saját olvasóinak Roger Scruton így mutatta be – *Salisbury Review*, 11 (June 1994), 3, 3 – a folyóiratot: „Önmagának szabott küldetése, hogy felébressze Magyarországot a kommunizmus örökségét képező tehetetlenségből, szellemi zűrzavarból és kábulatból [...], a nemzeti kultúrát pedig Európa egyetemes kultúrája részeként virágoztassa fel.”

Mintegy tucatnyi emberrel beszélgetve, akik a folyóirat mindkét számát olvasták, **egészében megnyugtató összmegeítelés** kerekedett ki. Tartalmilag az *írások értékesek, számottevő információval rendelkeznek*, egyidejűleg azonban **súlyuk és művességük egyenetlen**. Igazán kimagasló esszéisztikus remeklés eddig sajnos nincs (az Alkotmánybíróság elnöke szóvá tette azt is: esély elszalasztása, hogy még a **beköszöntő írás** is inkább szellemiségben, hangulat-teremtő erőben és érzékletes kifejezésben, semmint önálló gondolatiságban emlékeztetett fél évszázad múltán is újradíadásért kiáltó remekműre. Mindenki örömét lelta az eddigi **irodalmi hangvételő megnyilvánulásokban** is, de ezek helyét egyikük sem a *Magyar Szemle* hasábjain érzékelt. Többen megjegyezték azt is: *a hajdani Magyar Szemle rövidebb terjedelmű, ugyanakkor művebben kidolgozott, kifejezőbb írásokban, szélesebb problémakörrel, nagyobb érzékenységgel, a személyes hitelesség és állásfoglalás átütőbb erejével közelített a magyar valósághoz*. Egy-egy szám teljesebb áttekintéssel tudósított világunk, térségünk s az ország helyzetéről – állattenyésztéstől atomfizikáig ívelően –, mint ahogy nekünk eddig sikerült.

A szerkesztést **hevenyészettnek**, **sajtóhibák** és egyéb látszólag apró, nálunk előforduló tömegében mégis bosszantó **gondatlanságok** tekintetében problémásnak találták. Hallottam: kis hibák ilyen sűrűségét az olvasó egy napilapban sem tűri el.

A jelen szám alapkérdéseket vet fel a szerkesztői felelősség, a kézirat-gondozás jövője szempontjából. Egy része kifejezetten hiba, hanyagság, gondatlanság lehet, más esetekben csupán ürügy arra, hogy a jövőre vetítve kérdéseket fogalmazzunk meg. Miután tartalmilag a mostani szám is megnyugtató, az alábbiakban csupán néhány észrevételre szorítokom.

CÍMLAP:

- fotója kozmopolita a tér- és időbeli jellegtelenség értelmében, ugyanakkor üzenete sincs a folyóiratban;
- *keret es cím feltüntetése a címlapfotón képíleg zavaró*.

111. OLDAL:

- az idegennyelvű tartalmi összefoglalás helyén **ünnepi jókívánság** elhelyezése egy induló lapban inkább **szerencsétlen**, mert
- *hagyománytalanságot, improvizálást sugall, elvek és nyugópontok, alakuló konvenciók borítását;*
- a jókívánság egyébként sem megnyugtatóan **jóízű**, mert egy olvasótlan-eladatlan lapban a „kedves olvasó” megszólítása inkább *önhittségről vall;*
- a régi folyóiratban ilyenkor a címlap jobb felső sarkában zöld ág vagy harangocska feltüntetésével, a címlap zöld szedésével, karácsonyi lapocs-

kák mellékelésével jobb stílusban, kevesebb harsánysággal emlékeztek volna;

- így még inkább felnagyított a kontraszt a senkihez specifikusan nem szóló Címlapfotó és az egész oldalas hívságos Jókívánság között.

BELSŐ CÍMLAP:

- megválaszolatlan számomra, miért kellett Gehér József adatszerű, száraz, parciális megközelítésű (stílusában szerkesztőségileg egyébként sem kelően csiszoltá tett) szakcikkével mint *vezércikk* a számot nyitni;
- Szalai Attila írásának indítása tipográfiai hibás: a „2. rész” és címe *nem különbözteti meg magát* az ezután következő féltucatnyi további alárendelt címanyagtól;
- Pethő Bertalan 'Media moralia' címadása *alcím nélkül félrevezető*: sajtóreminiszcenciákat ébreszt, holott szellemfilozófiai problematikáról van szó;
- Farkas Szilveszternél *nem jelölik*, hogy kétrészes írás első feléről van szó;
- Fábíán László címadása ('Előtérben a háttér') *alcím nélkül értelmetlen* (azt is többen panaszolták, hogy Czákó Gábor 'Kék misé'-je **megettévesztő**, hiszen az írásnál magánál nem tüntették fel, hogy a folyóirat jellege itt megtörik és „irodalmi riport” következik);
- Lengyel Géza (és egyéb régi írásoknál, újaközléseknél) már a belső címlapon javasolnám – a kézirat születése vagy első megjelentetése évének zárójeles megjelölésével – feltüntetni, hogy régi írásról van szó.

2. OLDAL:

- **tipográfiai baklövés** a „Számunk szerzői”-nek a tanulmányokkal azonos betűnagysága;
- a rovat *hiányos* (noha Birenbaum adatait Arany Emíliaának magam diktáltam le);
- az *adatok egyenetlenek*, olykor *semmitmondóak*: az „író, műfordító, lapszerkesztő” pl. mit írt, műfordított vagy lapszerkesztett, a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok jogásza ugyanannyira nem „nemzetközi jogász”, mint ahogyan az idegsebészet sem egészen pediatria;
- az 1. szám megállapodott hagyományával – mely szerint az eredeti közzététel forrását itt jelöljük – a 2. szám máris szakít (Lengyel Géza és Axel Nordheimer esetében).

TARTALMI KIVONAT:

- noha az 1. számnál megállapodtunk, a hivatkozott személyneveknél a *születési és halálzási év hiányzik* (Bibó, Lukács György, Németh Lajos);
- más nyelvből fordított írások címének, kulcsszavainak **eltérő visszafordítása pongyolaság, a szerzővel szemben hamisítás** is (Birenbaum „high-technology connection”-jéből így lesz pl. „peak-technological contact”, ami nem ugyanaz, ráadásul némileg értelmetlen is);

- mulatságos *fordítói tévedés* is adódik (pl. „nationale Volksarmee” fordításaként „national folk army”, ami inkább jelentheti karneválok gatyásait, mint azt, ami a „people’s army” vagy „popular army”).

HÁTSÓ BORÍTÓ:

- annak ellenére, hogy sikeres hangulatteremtő atmoszférájú s gondolati töltése mélyen átérzett, mesterien kifejezett, számomra nem problémátlan a borító felhasználása **a Magyar Szemle múltbeli és kívánatos jövőbeli profiljától idegen** módon.

Az 1. számban a leghangsúlyosabb cikkek fő gondolatának megidézése méltó volt. A Szerkesztőbizottság nem idegenkedett attól sem, hogy a jövőben a borítón a következő szám néhány kiemelkedő alapgondolata előlegeztessék meg.

Amennyiben önálló mondanivalót szánunk a borítónak, klasszikus magyar és külföldi írásokból napjainknak szóló gondolatokat is szánhatnánk erre a nem feláldozandó zárólapra. Röviden: bármiként is választunk, ezt *a Magyar Szemle profilján belül és eszköztára segítségével* kell megvalósítanunk.

GRAFIKA:

- választásunkat már az első szám esetében sem éreztem meggyőzőnek, noha ott és akkor Keserű Katalin írása összefüggésében funkcionális helye volt. Problémásnak láttam azonban az általa elfoglalt *hely nagyságát*, továbbá azt, hogy *grafikától eltérő kifejezések (színes, olykor keretezett festmények, valamint objektok) fotójaként felemás, tökéletlen minőségű* volt;
- most már a **fotóanyag funkciótlan** is (nincs köze sem Németh Lajos munkásságához, sem a cikk mondanivalójához), önmagában **emlékezetre érdemes kifejezőerővel sem rendelkezik, fotóként sem tökéletes**: a jobbra méltó helyet mondandótlánul, szenzációtlánul, pusztán fizikailag kitölti;
- nem érzem meggyőzőnek azt a gondolatot sem, hogy a mai festészetet patronáljuk. Miért? Miért éppen s csak azt? Miért nem a mai magyar építészetet vagy bábművészetet (is)?

Amennyiben a Szerkesztőbizottság a lap összterjedelmének mintegy 10%-át képi anyagra kívánja áldozni, annak legszorosabban *a Magyar Szemle szellemisége szolgálatában*, ez esetben *az önálló mondanivaló felvállalásával és felelős kollektív megszerkesztésével* kellene megtörténnie.

Ez rímелhetne finoman akár egy szám főtémájával, a nap vezérmotívumával, a tárgyhoz történelmi vagy kulturális sugallatával (pl. karácsony, március 15.) (e szempontból sikerült volt az 1. szám címlapszimbóluma, ami a Banga Ferenc-i *trouvoail* eredményeként összetett kezdet mutatott). Vagy hordozzon teljességgel önálló mondanivalót, de szerkesztőbizottsági, szerkesztőségi

kollektív döntések eredményeként, mint bármely egyéb „rovat” esetében (pl. a magyar államiság történelmi címerei és egyéb szimbólumai, a magyarság szentjei, magyar regionális és városjelképek, történelmi magyar stílusjegyek, magyarországi vallási jelképek – akár művészi kifejeződésben, akár fotószerű bemutatásban).

KÖRKÉRDÉS:

- olyan hozzászólás, ami általánosságokban nem merül ki, még fél évszázad múlva is szellemi izgalmat vált ki, csak kellően kiválasztott, időszerű akut kétségekre pontosan utaló kérdésre várható. Számomra példamutató minta a *Huszedik Század* körkérdése a zsidókérdésről, valamint a közép-európai-ságról. A *Magyar Szemle* körkérdése túl általánosra, ezért *magvas válaszokra nem ösztönző lebegésűre* sikerült.
- Nehezen hihető, hogy e most felálló szerkesztőségi apparátus a lapindítás elemi gondjaival vívódva felkéréseivel máris Kám, Rum, Püspökmolnári nyugdíjasait elérte volna. Az olvasó ezért **azzal** a gyanúval él, hogy *asztal-fiókokból vándoroltak át, máshova címzett olvasói megnyilatkozásokból ollóztattak ki a válaszok.*
- A most sikeredett magvatlan, közhelyes, a *Magyar Szemle* igényességével nem találkozó írások további közlésének nemigen látnám értelmét.

Ezen soroknak a jelen visszaemlékezés írásakor történt olvasatakor kissé magam is megborzongtam, hogy mily kíméletlen fáradhatatlansággal sorol megfontolásra érdemes dilemmák és választási lehetőségek mellett tömegével hibákat és szempontvesztéseket; ám végtére is ezek mind féltésből, az elérhető maximum teljesítésének a vágyából fakadtak – s tudat alatt talán annak megérzéséből is, hogy ezzel esetleg az utolsó alkalmat ragadjuk meg, hogy közös teljesítményünket egy eszményi tökély felől értékelhessük. Társaim vélekedésére, a megvitásra érdemben nem emlékszem, hacsak nem arra, hogy sajnáltam, hogy a még félig müncheni Borbándi Gyula barátunk nem tudott ekkor Budapesten lenni. De talán mindent elmond annak összességében mégis rögzült emlékképe, hogy a legnagyobb barátságban, bizalommal, a jövőbe vetett kikezdhetetlen reménnyel beszélgettünk ekkor is a folyóirat szerkesztőségi politikájának kívánalmairól, miközben tény, hogy hasonló kritikai szemle elvégzésére felhívás többé nem érkezett.

7. Utómunkák

Szerkesztőbizottsági tagként – és főként, amíg ezt Tanácsadó Testületünk részeként, vagyis a kormány mandátuma lejártáig egyfajta kötelező elköteleződött-ségként szintén át kellett éreznem – még szervezgettem új kéziratok elkészültét,

míg csak nem vált szerkesztőbizottságunknak is egyértelművé, hogy ez már balek buzgóság, amire egy immár önállósult Szerkesztőségnek nincsen szüksége.¹⁵ Az alábbiakban ezért csak néhány meg nem jelent kezdeményezésről¹⁶ adok számot.

Számomra legérdekesebb az a hétlapos kézirat volt, amivel Czákó Gábor állt elő, s amelyben 'Nyelv, tér, csata' címadással a nyelv birtoklásáért folyó végső soron politikai (és a mi oldalunkról akkoriban nem éppen sikeres) küzdelemről esszéizált. „Az ország megbontása a nyelv megbontása.” „Az ország elfoglalása a nyelv elfoglalása.” „A szavak kezdtek nem jelenteni semmit.” „Beállt a bábeli nyelvzavar.” „Az érthetőbb közlések elbújtak a metakommunikációban.” – effélék voltak a vezérmondatai. Majd kulcsfogalmakat hasonlított, mint a Magyar Demokrata Fórumnál a 'magyar', 'demokrácia', 'nyugalom', 'erkölcs', 'keresztény', 'erő', a FIDESZ esetében a 'fiatal', a Szabad Demokraták Szövetségénél pedig – ellenzékünkre az ezredforduló után is jellemzően – egy kulcsmondat: „Ha elfoglalnak bennünket, [...] akkor jön el a diktatúra.”

1992. november 26-án jelentkezett Nagy Endre valaha akadémiai kollégám egy nemrégii szegedi közös egyetemi Bibó István-konferenciánkon elhangzott hatoldalal kiváló s éppen nekünk való elemzéssel: 'Ahonnan a Bibó Istvánok jöttek: a nemzeti urbánus réteg – Társadalomtörténeti vázlat Bibó tanára, Horváth Barna ürügyén'. Majd 1993. március 16-án Kodolányi Gyula jelezte, hogy Erdész Ádám a két világháború közötti *Magyar Szemle* kapcsán írta a nemzetiségpolitikáról és a falusi politikáról, s október 1-jén Herczegh Géza ígért újra egy Halperin-recenziót.¹⁷ S végül Schmidt Mária, aki az Antall-kormány idején számos közös ebédünkön s beszélgetés során látott el kormánytanácsadói jelenlétem végéig nem ritkán radikális, de mindig jól indokolt tanácsokkal, 1994. március 2-án további kapcsolattartásra megküldte önéletrajzát és publikáció-jegyzékét.

15 Ennek része Molnár Tamás nálam maradt kézírata, melyben – a következő jegyzetben említett írást mintegy felszólításként értelmezve (amiből kiderül, hogy újjászületésétől kezdve nyomon követte a *Magyar Szemle* sorsát) – Wilhelm Röpckével kapcsolatos háború utáni élményeire emlékezett. Magam ezt a gépiratmargón úgy értékeltem, hogy „nagyon javasolom, utolsó anyagként, levelezés gyanánt. Revelatív korfestés, nekünk legérdekesebb.” Kodolányi Gyula azonban felülírta: „mégse” – ám a szerző egyik legkorábbi magyarországi s ráadásul eredeti publikációjaként mégis megjelent: 'Kedves Szerkesztőség!', II (1993), 6, 665–667.

16 Iratanyagomban fennmaradt meg nem jelent írás egyebek közt Kerék Miklós: 'Állam', (17 lap) és Varga Károly: 'Együttélés, asztalközösség vagy élőködés? Adalékok az informális gazdaság szociálpszichológiájához', (15 lap), valamint Dobó Andor: 'Egy demokratikusabb és olcsóbb választási rendszerről' (1994. március), (17 lap).

17 Egyszersmind megköszönve saját küldeményemet, melyről – Varga Csaba: 'A jogállamiság és joga' *Magyar Tudomány*, XXXVIII (1993), 8, 941–950 – megjegyzi, hogy „Cikked kitűnő, de rettentően tömör. Hány ív terjedelmű monográfia anyagát sűrítette össze 10 oldalon?”

8. Könyvsorozat-tervek és a Magyar Szemle Társaság

Álmodozásainkban s néhány szervezési próbálkozásban történő egykori részvételem időben záró részét képezték még a *Magyar Szemle* folyóirata köré felépülően egyfelől könyvsorozatainak tervezése s másfelől a Magyar Szemle Társaság létrehozatala.

Alapot egy kiinduló ajánlólista jelenthetett, amit valamikor még 1992 áprilisában nyújthattam be első elgondolás gyanánt. Eszerint:

MAGYAR SZEMLE KÖNYVTÁRA MAGYAR SZEMLE KINCSESTÁRA MAGYAR SZEMLE FÜZETEK kiadványterve Varga Csaba gondozásában			
Magyar Szemle Könyvtára – 10-nél több ív (monográfia, gyűjtemény számára) Magyar Szemle Kincsestára – 4-8 ív (kismonográfia, gyűjtemény számára) Magyar Szemle Füzetek – 2-8 ív (kisebb fordítás, szemlélő irodalom, szociográfia számára, kevésbé igényes előállításban)			
KIADVÁNY- JELLEG	MŰ	ÍV	TARTALOM
Szerzői gyűjtemény kiadatlan vagy nehezen hozzáférhető írásköböl			
	Bálint Sándor: <i>Kultúra és népi vallásosság</i>		
	Diószegi Vilmos: <i>A magyar hit gyökerei</i>		
	Fettich Nándor: <i>A magyarság ősi jelképrendszere</i>		
	Herczegh Géza: <i>Európai látóhatár.</i> Magyar történelmi sorsfordulók nemzetközi politikai erőterben		
	Várkonyi Nándor: <i>Jelen és múlt.</i> Magyar művelődéstörténeti tanulmányok		
Megírandó mű			
	Pethő Bertalan: <i>Magyar posztmodern</i>	12,5	
	Veress Bulcsú: <i>Demokrácia – működés közben.</i> Pártpolitika, parlament, kormányzat, igazságszolgáltatás, sajtó az Amerikai Egyesült Államokban		esszéisztikus feldolgozás ¹⁸

18 Ez az a mű, amelynek megszületését magam kezdeményeztem, s amelynek szerzőjeként egykori akadémiai kollégámat, intézetünk egyetlen disszidensét, az ekkorra már küldetéssel hazánkba visszatérő amerikai szenátusi háttérszakértőt reméltem. Merthogy kormányzatunknak s minden érdekeltnek azért, hogy Magyarországot a kommunizmus közel fél évszázada után újjáépíthessük, mégpedig újra az igazi Európa s így az euro-atlanti civilizáció részeseként, ismernünk kellett volna, mélyből és mélyről, intim közelségből, mindennapjai stílusát és eljárásait egyaránt elsajátítva, amihez pedig nem volt s nem is lett semmiféle fogódzónk. Mert ehhez életét kellett volna ismernünk, amit aligha helyettesíthett alkotmányának vagy statisztikai számainak ismerete vagy a zsurnaliszta politikai információ. Diplomataink pedig, vagy akik tudósként vagy kereskedőként már nem vállaltak semmiféle nemzetszolgálatot. Aminthogy – mint hamarosan kiderült – tettekkészség hiányában Veress Bulcsú sem.

KIADVÁNY- JELLEG	MŰ	ÍV	TARTALOM
Gyűjtemény			
	Antall József		
	Szabó Sándor: <i>A múlt ölelésében</i>		fiatalon elhunyt debreceni esszéista írásai magyar helytörténet, néplélek és mitológia határterületéről
Szerkesztendő			
	<i>Európai politika. Középpártok programjai</i>		
	<i>Szociográfia a falusi közösségek önszerveződéséről és értékrendjéről egy zalai parasztember visszaemlékezése tükrében, szerk. Izinger Anna</i>	6	
	<i>Autonómia és integráció, szerk. Molnár Gusztáv</i>	9,5	Molnár Gusztáv és Bíró Gáspár tanulmányai, valamint Tóth István kárpátaljai, Molnár Gusztáv erdélyi, Szilágyi Imre szlovéniai, Hamberger Judit morva történeti esettanulmányai
	<i>A konzervatívizmus politikai filozófiája, szerk. Paczolay Péter</i>		
	<i>Konzervatív társadalomelméletek, szerk. Paczolay Péter, Takács Péter, Varga Csaba</i>		
	<i>A demokrácia vágyálmában. Válogatás a rendszerváltás utáni publicisztikából, szerk. Schlett István</i>		
	<i>A népi lélek mélységei (Válogatás a közösségi lét alapjait érintő magyar, európai és keleti irodalomból), szerk. Szabados György</i>		
	<i>ex-YU (Magyar szemmel) a délszláv köztársaságokról, szerk. Székely András Bertalan</i>	12	
Fordítás			
	Alexandre Passerin d'Entrèves: <i>The Notion of the State. An Introduction to Political Theory</i> (Oxford: Oxford University Press, 1967) [Clarendon Press], francia fordítási anyaga: II. rész: <i>Le Pouvoir</i> (Paris: Sirey, 1969), 83–187	6,7	
	Wilhelm Röpke <i>Írásaiból, szerk. J. Horváth Tamás</i>		
	Paul Johnson: <i>A History of the Modern World from 1917 to the 1990s, rev. & updated [1983]</i> (London: Weidenfeld and Nicolson, 1991), 870	57	
	Paul Johnson: <i>Intellectuals</i> (New York: Harper & Row, 1988), 385	29	

KIADVÁNY- JELLEG	MŰ	ÍV	TARTALOM
	Margrit Kennedy: <i>Geld ohne Zinsen und Inflation</i> (Steyerberg: Permakultur, 1990), 119	3,8	Szabados György javaslata
	Robert Nisbet: <i>Conservatism. Dream and Reality</i>	7	(Milton Keynes: Open University in the Social Sciences) [Albert Schweitzer Professor Emeritus at Columbia University, Adjunct Scholar at the American Enterprise Institute]
	Carl Schmitt: <i>Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus</i> (Berlin: Duncker & Humblot, 1923)	5,6	a modern parlamenti demokrácia válságáról: mivé lesz értelme, ha a követendő politikáról a közönség- és sajtónyilvánosság előtt folytatott vita az álláspontok megmerevedése következtében célja vesztetté válik?
	Carl Schmitt: <i>Der Begriff des Politischen</i> (1932)	5	állam és politika klasszikus megkülönböztetése: barátot és ellenséget az állam nevezi meg, háborúról és békéről az állam dönt
	Carl Schmitt: <i>Land und Meer Eine weltgeschichtliche Betrachtung</i> (Köln-Löwenich: Mascka-Hohenheim, 1981), francia fordításban intr. et postface Julien Freund (Paris: Éditions du Labyrinthe, 1985), 9-16 + 91-121 [Les Cahiers de la Nouvelle Droite 1]	3,5 1,8	ezredvégi geopolitikai alapvetés, esszé
	Roger Scruton: <i>A konzervatív társadalom-szemléletről</i>	7	(Milton Keynes: Open University in the Social Sciences) [Albert Schweitzer Professor Emeritus at Columbia University, Adjunct Scholar at the American Enterprise Institute] válogatás

Ezt követően június 7-én, majd 26-án váltok levelet a Waldalgesheimben élő J. Horváth Tamás közgazdával, aki a Magyar Szemle Könyvek számára Wilhelm Röpke válogatását szerkeszti, s ehhez augusztus 30-án kéri már előszerződés kötését.¹⁹ Egy szeptember 3-ai beszélgetésen Herczegh Géza lenyűgöző mértékű saját közreműködést kínál – már az ajánlott *Európai látóhatár* saját cikkgyűj-

19 Ebből csak egy bevezető jegyzet jelent meg nálunk – Wilhelm Röpke: 'Önarcképéhez', II (1993), 2, 158-160 –, ám maga a mű csak később s másutt látott napvilágot: Wilhelm Röpke: *Civitas humana. Emberséges társadalom – emberséges gazdaság. Vál., ford. és jegyzetekkel ell. J. Horváth Tamás* (Budapest: Kráter – Hans Seidel Alapítvány, 1996), 213 [Bajor-magyar füzetek].

teményén túl – a Magyar Szemle Könyvei sorozatához: „Miért volt egy a két világháború – magyar szemmel?” (1993 végére, 25–30 ív terjedelemben), valamint „Mit jelent 1914 óta gúzsba kötve táncolni Közép-Kelet-Európában?”, és végül négy magyar diplomáciatörténeti kisremeket (15 ívben).²⁰

Ugyancsak könyvsorozati ügyben jelentkezik 1993. június 29-ei *A Magyar Szemle könyvtára (Vázlat a könyvsorozat újraindításáról)* négylapos tervezetével a hebraista történész Zeke Gyula, aki kétlapos CV – 'Zsidó tárgyú tudományos publikációk jegyzéke' – kíséretében ajánlja, hogy a politikamentesség, a szakmai-szellemi minőség, valamint a konzervatív modernizmus elsőségével, „a kor ellen élők muníciója” gyanánt, jelenjenek meg művek mielőbb, hogy az olvasók „valamit visszakaphassanak a viharos gyorsasággal szertefoszlott szerves társadalmi formák nyugalmából”. A történész szerkesztő Horváth Zsolt szintén kétlapos CV – 'Önéletrajz' – kíséretében, ő már részletezőbb négylapos írásban – *Vázlat a Magyar Szemléhez kapcsolódó könyvkiadói tevékenységről* – a Magyar Szemle Kincsestára sorozatában új paradigmák, társadalomtudományi alapfogalmak, állami intézmények bemutatását javasolja, a Magyar Szemle Klasszikusai/Könyvtára sorozatában pedig (indulásként) a *Magyar Szemle* két háború közti folyamából tematikus cikk-összeállítások és korábban „indexre tett magyar konzervatívok” újrakiadását, illetőleg (ha már megerősödtünk) külföldi régiék és maiak fordítását, valamint az egykori *Mai magyar társadalom* és *Mi a magyar?* sorozati sikerkönyvek²¹ problematikájának mai újra-felvételét.

1992. szeptember 3-ai beszélgetésünkön még Herczegh Géza veti fel, hogy hagyományként követve elődeinket, a mai Magyar Szemle Társaságnak a Széchenyi-féle egykori *Casino* mintájára szintén klubként kellene működnie, vacsorával, dízsvacsorákkal.

Anyagaim megemlékeznek ülésekről, melyek során a Magyar Szemle Társaságba történetesen Kodolányi Gyula a szociológus Szesztay András, a karmester Oberfrank Géza, Váczy Gábor kulturális menedzser nevét vetette fel, magam pedig a (Mádl Ferenc mellé rendelt) kormányfőtanácsos közgazda Bittsánszky Géza, Roger Scruton, Antall György bevonását (akik közül feljegyzem, hogy Oberfrank egy 1993. április 16-ai beszélgetésünkön e megtiszteltetést köszönettel el is fogadja.)

Az alakuló ülést 1993. szeptember 21-ére tervezzük, amire magam készítem elő az arra meghívandók listáját 208 névjavaslattal (amit postacímeiben Váczi

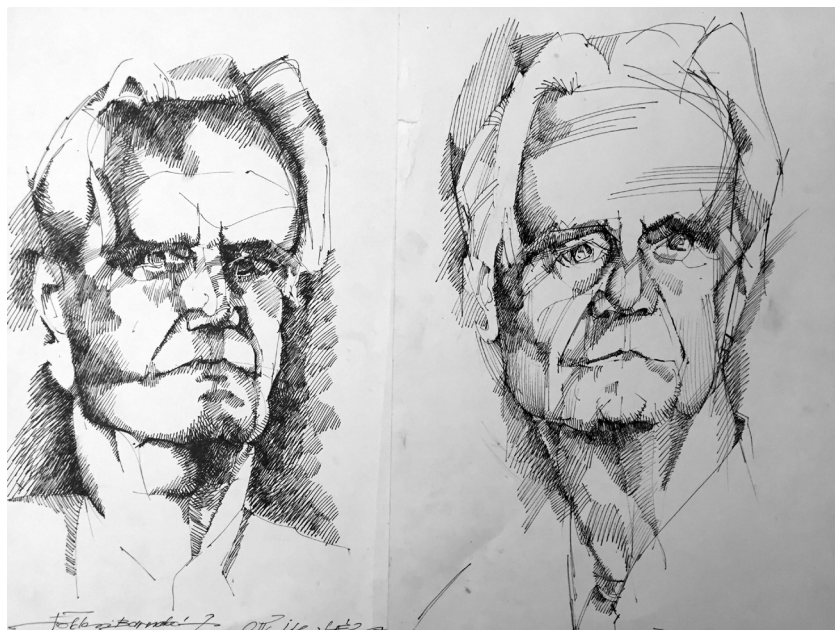
20 Persze egy polgári fórum miniszterelnökségi szintről történő szervezése sokak számára ambivalens lehetett, s kétes éppen egy civil társadalom létrejöttének elősegítése nézőpontjából. Bizonyára ez vezette például a „Gondolkodó magyarok” nagyszerű intézményesítőjeként már neves Szigethy Gábort, aki alig engedte elrebegnem mondanivalómat, olyan dühbe lovallta magát, hogy egy kormányzat miként érezheti feljogosítotttnak magát egy magánember zaklatására vagy egyáltalán arra, hogy vele bármiben számoljon.

21 Előbbi: szerk. Weis István (Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1930), 240, utóbbi pedig: szerk. Székfy Gyula (Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1939), 558.

nem csekély utánanézással szeptember 9-ére még kiegészít); szeptember 16-án Borbándi Gyula a lista emigráns részét Czakó Gábornak postázva bővíti, javítja vagy halál okán törli; míg végül felterjeszhetem a 'Magyar Szemle Társaság alapító tagjai' 27+1 lapos végleges tervezetét²² – Antall József és Szabad György társelnökletét előrelátva – mindösszesen 224 névvel, köztük a régi *Magyar Szemle* még élő egykori szerzőivel.²³

Am amennyire komolyan gondoltuk és reméltük, ebben egy jottányival sem jutottunk előbbre, nemcsak akkor,²⁴ de azóta sem.²⁵

Földesi Barnabás: Ottlik (felvételi képek), 1999

22 Ismert közszereplőként magában foglalva például ifj. Bibó István, Kósa Ferenc, Szelényi Iván nevét egyaránt.

23 Így Benda Kálmán, Borzsák István, Gerevich Tibor, Kálmán Béla, Keresztury Dezső, Kosáry Domokos, Környey István, Prahács Margit, Radványi Dénes, Trócsányi György, Váczy Péter.

24 Ironikus, hogy maga az igény a folyóirat olvasói körén belül megvolt, még ha megvalósítására éppen megálmodóiban nem volt elég erő. Mint már egy korai – II. (1993), 10, fedlap – Szerkesztői üzenet rögzíti, „Több helyről jelezték, hogy alakítanának Magyar Szemle-társaságokat, hazánk szellemi kérdéseinek megismerésére és megvitatására. Szerkesztőségünk, szerkesztőbizottságunk és szerzőink örömmel állnak e társaságok rendelkezésére.”

25 Egy szerkesztőségi látogatásról beszámolva még mindig a talán élő reményről szól egy erdélyi szerző (nk) – 'Jövőkép és jogállamiság' *Népújság*. Maros megyei napilap [Marosvásárhely], XLVIII (1996. június 13.), 115 [No. 13390], 2 –: „az alakuló Magyar Szemle Társaság”.

Romance-elv és regény-elv

Jókai Mórról születése kétszázadik évfordulóján

„Az 1925-ös év jubileumi hangulatában ismét csak a régi, Mikszáth-féle Jókai-kép támadt fel, az ünnepi megemlékezések szép szalagcsokrával övezve [...] az irodalom csak lanyha, illem megkívánta lelkesedéssel ünnepel [...] Az 1925-ös év tanulmányait olvasva, meglepetéssel látjuk, mily kevésbé érezte szükségét ez a nemzedék, hogy újra számot vessen Jókaival, hogy megtisztítsa alakját az elavult vagy jóindulatúan konvencionális vélemények porától. Mintha az egykor annyi lelkesedést és támadást megélt író a filológia és az irodalomtörténet venné végérvényesen birtokába: a jubileumi év terméséből a forráskutató tanulmányok, az adalékok és visszaemlékezések a legértékesebbek – a későbbi Jókai-kutatás ezekből meríthet legbővebben” –, jelezte 1941-ben Sötér István, hogy a százéves évfordulóra visszatekintve a Jókai-értést igazán előrevivő tanulmányokat nemigen találunk.¹

Az illem kiszolgálása és a lanyha lelkesülés persze az évfordulós ceremóniákra általában jellemző. Újító recepciós igénnyel ilyenkor csak nagy ritkán találkozunk, az írói oeuvre elevenné varázsolását az emlékezők nemigen érzik nélkülözhetetlen feladatnak. Igaz, 1975-ben, a százötven éves évfordulón Barta János nagy tanulmányban mutatta meg, hogyan kell méltóképpen ünnepelni. A másfél évszázaddal korábban született Jókai Mór előtt tisztelegve nem „szalagcsokros ékítményt” nyújtott át az olvasóknak, még csak nem is filológiai mutatványt prezentált, hanem elmélyült elemző mérleget készített, az alkotó számunkra valóságát, elevenségét firtatta. Ötven év múltával, a kétszázadik évfordulón megtiszteltetés az ő nyomába lépni: fontosnak gondolt megértési dilemmákat, alternatívákat felvázolni; jelezni, a megértés hangját keresve milyen kérdésekkel kell szembenéznünk, és javaslatot tenni, hogyan lehetséges, hogyan érdemes e jelentős alkotóra pillantanunk.

A problémagubancok felismerését és szétszalazását, mint az irodalmi analíziseknél általában, érdemes ezúttal is a recepciós tanúságtételek megidézésével és vizsgálatával kezdenünk. Vegyük hát számba a Jókai-kritika csomópontjait,

NYILASY BALÁZS (1950) költő, irodalomtörténész. A Károli Gáspár Református Egyetemen tanít.

1 Sötér István: *Jókai Mór*. Budapest, é. n. (1941), Franklin-társulat kiadása, 19–20.

forduljunk a legjellegzetesebb vélekedéscsoportok felé, vázoljuk fel az irodalomtörténészek főbb előfeltevéseit, problémajelzéseit, s fűzzünk mindehhez már a bevezetésben néhány értelmező, kritikai reflexiót! Az alaphangot, amint ezt minden irodalmár tudja, Gyulai Pál és Péterfy Jenő bírálatai adták meg. Az általuk megalkotott kritikai tükörben az író a korszerűtlenségek, hipertróf alakformálások, szeszélyes önkényességek és motiválatlanságok bajnokának látszott, noha a szigorú ítélkezők Jókai Mór nagy, jelentős műveit egyáltalán nem vonták be vizsgálódásaikba. (Az *Egy magyar nábob*bal, a *Kárpáthy Zoltán*nal, *A kőszívű ember fiaival*, *Az arany emberrel* egyikük sem tett próbát.) De a mából visszanézve az is világosan látszik, hogy a magabiztos elmarasztalások mögött nyilvánvaló esztétikai, irodalomértési anomáliák, prózapoétikai, műfaj történeti végiggondolatlanságok húzódnak meg. A kritikusok az irodalom értékes saját-szerűségére utalva mimézis és teremtő, imaginatív irodalmiság dialektikáját egyoldalúan gondolták el. A „látomást” és az „indulatot” nem tartották számon alapvető esztétikai kategóriaként, a regényszereplők hitelességéről vagy hiteltelenségéről döntve a megelevenítő plaszticitásnak, vizionárius bemutatásnak nem juttattak szerepet. Az alkalmasság azon állt vagy bukott, hogy az író a motivációs korrektség és a társadalmi, lélektani meghatározottság szabályrendszerét betartotta-e.

Gyulaiék egyoldalúsága kétségkívül egyfajta realista provincializmusból fakadt. Írásaikban az excentrikus fantazmagóriákkal, látomásos túlzásokkal szembeállított „felelős valóságábrázolás” fölényéhez nem fért kétség, a köznapias – determinációtudatos – mimézis jogosítványai korlátlanak tűntek. „A magyar regény ne csak a „déli bábót” tükrözze, hanem igazán jelen társadalmunkat. A regény ne csak az író játéka legyen, hanem tanulmány is [...] várjuk azt a regényírót, ki a magyar embernek, a nemzet törekvéseinek, társadalmunk fejlődésének realiztikus mértékét veszi” – jelenítette meg kritikai elvárásait nevezetes, 1882-es esszéjében Péterfy Jenő a társadalmi, emberi korlátokkal nagyon is ismerős, modern tizenkilencedik századi regény valóságglátását abszolutizálva.² „Korrajza igen hasonlít a népmesék világához [...] Ki fog például az *Egy magyar nábob*ban, egypár találó vonás mellett is, az 1848 előtti magyar társadalomra ismerni?” – utalt vissza Gyulai Pál *Újabb magyar regények* című, 1873-as írásában a húsz évvel korábbi nagy regényre, akaratlanul is demonstrálva, mennyire nem a mű imaginatív ereje, jelentősége, karaktere fontos számára, hanem az általa elgondolt hű korrajznak, morális komolyságnak, mimetikus köznapiságnak megfelelés.³

2 Péterfy Jenő: *Válogatott művei*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 631.

3 *A mimetikus ráismerés* kritériumát ítéleti alapként elgondoló szemlélet problematikusságain hosszasan időzhetnénk, de e helyütt elég, ha magunk elé idézzük az író látomásos, láttató erejének néhány nagyszerű bizonyítékát: a pütkösdi királyválasztás, a nábob névünnep intenzív, pompás tablóját, a Törökcsakad csárda színes, groteszk, tarka karneváli forgatagát. In Gyulai Pál: *Válogatott művei*. Budapest, 1989, Szépirodalmi Könyvkiadó, 174–175.

Az új évezredből visszanezve menthetetlenül szűkösnek mutatkozik a Péterfyék kirajzolta irodalomtörténeti, műfaj történeti horizont is. A Jókai Móri elbeszélésformák értelmezéséhez a *regény*, a *romantikus regény* és a *különféle epikai formák* számbavételére, elkülönítésére, összehasonlítására óhatatlan szükség volna, de erre a szigorú kritikusok kísérletet sem tesznek. A romantikus szemlélet sajátos lehetőségeire, esetleges mélységdimenzióira nincsen szemük, mindegyre csak kalandregényt, kalandregényi motívumokat ismernek. A 18-19. századi realista regényt megelőző irodalmi műformák lényegi másfélesége sem jelent számukra elgondolkodtató dilemmát. Az *Odüsszeia*, az antik „regény”, a hőselemek, lovagi románcok, mesék, mondák, legendák megléte és az újkori realizmustól elkülönböző *másléte* fel sem merül írásaikban; a „románcelvű” műformák és a regény kapcsolatrendszerének, alakulástörténetének problémahalmaza még csak utalásosan, említésszerűen sem lesz a meditáció része.

A meg nem gondolt gondolatok – az egyoldalú problémalátás és a műfaj történeti szűkösség – az 1948 után uralomra jutó marxista, kommunista irodalomszemlélet Jókai-értését is meghatározta. A kor vezető irodalmárai az elbeszélő művekről szólva nemcsak a realista motivációs valóságábrázolást és a típusalkotást látták nélkülözhetetlennek, de Gyulaiék módjára az imaginárius sajátosságait is kiiktatták a számba veendő irodalmi entitások köréből. Az írói vízió mit sem számított, az értelmezés a „valóságtükrözés” helyénvalóságára vagy helytelenségére épült; az ultima ratio a szerző eszmei, ideológiai álláspontja, a „haladáshoz” való viszonya lett, a művek értéke attól függött, milyen mértékben feleltek meg a kommunista történelemszemlélet teleologikus célképzeteinek. Történelmi bonyolultságokat, többértelműségeket, a *helyes értelmezéstől* eltérő devianciákat a kor ideologikus tudata nem ismert. A történeti távlatokat világosan látó kritikus a haladás vonatkozó kritériumát kiválasztva jutott el a magabiztos, kétségbevonhatatlan ítélethez. A huszadik század harmincas éveiben még erősen kanonizált Jókai-regény, *Az új földesúr* azért került ki a kötelező olvasmányok köréből, mert a Bach-korszak megjelenítésekor számos fontos ponton eltért a kommunista történelmi koncepció által megállapított premisszáktól.

„A regényben szereplő osztrák tábornok Magyarországon egy év alatt magyar hazafivá alakul. A regény tehát elmosza a bécsi reakció és az elnyomott magyarság közti mély ellentétet. Ezt az elvtelen álláspontot semmiképpen sem egyensúlyozza az, hogy Jókai kigúnyolja a Bach-rendszer korlátoltságát és dicsóítja a passzív ellenállást. Jókai olyan képet ad erről a korról, amely telve van a nemesség elbizakodottságával: az ellenállás haladó nemzeti tartalmát nem tudja megmutatni, inkább a feudális maradványokhoz való ragaszkodást tükrözi” – szögezte le az általános gimnáziumok számára kiadott 1952-es *Magyar irodalomtörténet*.⁴

4 Az értelmező sommázatot a kritikai kiadás idézi. Jókai Mór: *Az új földesúr* (s. a. r. Kulcsár Adorján). Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 407.

A pártállami voluntarizmus által felállított korlátok Kelet-Európában ismeretesen több évtizedre meghatározták az irodalomértés lehetőségi köreit. A közvetlen szovjet megszállástól mentes Jugoszlávia azonban az irodalomértés számára némileg szabadabb körülményeket kínált. Ezt a relatív szabadságot használta ki az újvidéki egyetem professzora, Bori Imre. A tudós nagyarányú, széles körre kiterjedő átértelmezései *A magyar irodalom modern irányait* számba véve az önhitt ismeret, a kommunista célosság korrekcióját tűzték ki célul. A *Híd* című folyóirat 1975-ös és 1976-os évfolyamaiban négy folytatásban publikált, majd a *Varázslók és mákvirágok* kötetben is megjelentetett nagy tanulmányban Bori Jókai ügyében is új alternatívákat ajánlott. Az író utolsó huszonöt évét hanyatlásként felfogó korábbi kritikai álláspontot határozottan elutasította, és a kánon-kijelölést jelentősen módosítva (az *Egy magyar nábob*, a *Kárpáthy Zoltán*, *Az új földesúr*, *A kőszívű ember fiai* „elsőbbségi jogát” megkérdőjelezve) a kései korszak szorongó nyugtalanságára, célvesztésére, válságkifejezésére koncentrált. Értelmező látomásában Jókai „a magyar »fin de siècle« írójává, szellemének kifejezőjévé és jelenségeinek ábrázolójává” vált.⁵ Az elemző a regényírót a „patológia felfedezője és megmutatója”-ként prezentálta,⁶ s a válságkifejezés kiterjedtségét regényidézetek sokaságával illusztrálta. A „romantika agóniáját” megjelenítő Mario Praz felismeréseire messzemenően építve mindegyre „a kéjvágy fantáziájá”-t konstataálta, erotikus megjelenítésekre utalt, szerelem és vérszomj, szadisztikus ösztönű, lesbikus vágyak meglétét érzekelte, a démoni nőalakok „famme fatal”-ok sokaságára hívta fel a figyelmet. *A tengerszemű hölgy*-ben megjelenített szemölcsoperációt a mazochizmus illusztrációjaként mutatta be, *Az arany ember* démoni hősnőjének medúza arccá válására figyelt fel, az erotikus bibliamegjelenítések gyakoriságára és az orgia-megjelenítések ismétlődő sorára utalt.

A kommunista irodalomszemlélet célos optimizmusát, egotudatosságát Bori Imre, amint látjuk, főképpen a kései Jókai-művekben felbukkanó erotikus képzetekre hivatkozva utasította el, s a zavarodottság, elidegenedettség világérzékelését a nagy „irányregényekhez” képest autentikusabb, korszerűbb valóság-látásként mutatta be. Az újvidéki professzor fin de siècle-konceptiója érdekes és megfontolandó. A Jókai-regények erotikus átszínezettségének vizsgálata fontos kutatási feladat lehet; kiegészítő adalékokkal magunk is bőségesen tudnánk szolgálni. Bizarr, különös gesztusokkal olykor még a „nagy nemzeti regények” nem várt helyein is találkozhatunk. *A kőszívű ember fiai* tizedik fejezetében a hálától ujjongó jegyesek, Ödön és Aranka „csókokkal halmozzák el a legszeretőbb anya *keblét*, arcát, kezét és vállait”.⁷

5 Bori Imre: *Varázslók és mákvirágok*. Újvidék, 1979, Fórum Könyvkiadó, 6.

6 I. m., 20.

7 *Jókai Mór összes művei. A kőszívű ember fiai*, I. kötet (s. a. r. Szekeres László). Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó, 140. (A kiemelés – Ny. B.)

A kánonváltó eltökéltség mindazonáltal jó néhány ponton túlzónak látszik, és nem tűnnek eléggé szilárdnak Bori elvi, elméleti alapjai sem. A kutató végtelenített idézetei kétségkívül látványosak, de az illusztráló felsorolások mellől hiányzik az esztétikai hitel vizsgálata, és a távlathiányos világlátás magyarázatakor a tudós a marxista frazeológiához visszahajolva megelégszik az egyoldalú, egyszempontú szociológiai közelítéssel. „Az aberrációk elhatalmasodása, a patológikus tünetek elszaporodása mögül, ami kortünet, a fájdalmasan észlelt megosztottság, elidegenültség jelenségei, eszmei konzekvenciái sejlének fel. S Jókai, a kitűnő társadalomismerő, a változások iránti érzékenységgel rögzíti őket, jelezve egyértelműen, hogy sajátos „szituációról” van szó: a nyugati polgári társadalmakra jellemző válság- és változási folyamat tünetei észlelhetők a magyar nemesi, feudális „világrend” életében, minthogy éppen ez mutatja ezeket a tüneteket, modern, tótágast álló világ képét rajzolva szüntelenül.”⁸

Bori Imre lendületes átértelmezése, fin de siècle-konceptiója és modernség-hangsúlyozása természetszerűleg veti fel a regény korszerűsítésének kérdését, s az elemző is érzi, hogy a Jókai Mór-i regényszerkezetekben megnyilvánuló „újító igény” tetten érése fontos értelmezői feladat. Az újvidéki kutató felvetései azonban bizonytalanok, ellentmondásosak. Egyrészt úgy találja, a századvég világirodalmában megfigyelhető regénylehetőségek rendre megmutatkoznak a magyar írónál, másrészt (némileg talányosan) úgy vélekedik, hogy Jókai a forma jellegzetes relativizmusát mutatja fel „siettetve valójában a 19. századi regényvilág bomlásának folyamatát a magyar irodalomban, anélkül, hogy maga a forma-teremtés olyan újtaira lépett volna, amilyenek századunk elején a regény nagy újítói jártak”.⁹

Bori újító, kánonváltó igényét az új évezredben fiatal kutatók sora követi. Szilasi László, Szajbély Mihály, Hansági Ágnes, Margócsy István, Hermann Zoltán, Szilágyi Márton tanulmányok sorát szolgáltatják, s a kétezres évek elejétől az 1934-ben született tekintélyes professzor, Fried István is Jókait elemző könyvekkel jelentkezik.¹⁰ A kritikusok nemcsak a Gyulai Pálhoz kapcsolódó, makacsul tovább élő, befolyásos realista hagyományt és a kommunista szemléletet utasítják vissza, de Bori kezdeményeit folytatva ők is a kései művek vizsgálatát sürgetik. A „másik Jókai”-t felmutatni kívánó ezredfordulós tudósok számára azonban a szemléleti alapokat már nem a fin de siècle jelenti; értelmezői attitűdjük, fogalomhasználatuk, terminológiájuk az ekkor már országszerte meghatározó szerephez jutó „posztmodern teoretizmus” hatását mutatja.

Az átértékelő művek sorában elsőként Szilasi László *A selyemgubó és a „bonczoló kés”* című könyvéről kell néhány szót ejtenünk. A szegedi kutató 2000-ben publikált tanulmányában hosszan, kiterjedten bírálja a Jókai-irodalmat, s a *Szegény*

8 I. m., 44.

9 Bori Imre, i. m., 121.

10 Fried István: *Öreg Jókai nem vén Jókai*. Bp., 2003, Ister; *Jókairól Mórról másképpen*. Bp., 2015, Lucidus Kiadó.

*gazdagok*on töprenkedve érdekes alternatív javaslatot tesz. Az alkalmatlan, elégtelen elemzői felfogások, a szertelen kalandosságra, alakteremtő idealizmusra, motivációs következetlenségekre, hipertrófiára hivatkozó kritikák, úgy látja, téves műfaji elgondoláson alapulnak, s a gordiuszi csomót nagyon egyszerűen kettévághatjuk. A megoldáshoz úgy jutunk el, ha az író műveit nem *regényként*, hanem *románcként* olvassuk; a nagyításra való túlzott hajlamot, a kétes értékű izgalmakat, a motiváció zavaró hiányát *regényt tételezve* alighanem jogosan róhatjuk fel Jókainak, de ha *románccot* gondolunk, a kifogások egyszerűen elesnek.

Szilasi felvetése hiteles problémalátásra utal, s a kijelölt műfaji terminus alighanem valóban támaszunk lehet megértési ügyeinkben. De a felvetés egy magában még nem elég, ezt a gordiuszi csomót nem lehet csak úgy egyszerűen kettévágnunk. Értelmezői eredményekben reménykedve kérdések sorára kell válaszolnunk, problémák sokaságával kell megbirkóznunk. A romance az angol-amerikai irodalomértésben kétségkívül gyakran használt fogalom, de meghatározásai, elgondolásai igen különbözők és ellentmondásosak. Michael Davitt Bell, Perry Miller, Joel Porte az amerikai romance-ról szólva sokértelmű – nem ritkán elégtelen, zavaros – magyarázatokat adnak, s a műformát az elbeszélő irodalom magjaként elgondoló Northrop Frye különböző könyveiben, tanulmányaiban más-más differencia specifikát jelöl ki. A romance végső sajátosságát hol a figurateremtésben horgonyozza le, hol a dráma ősi, bábjátékszerű formáira utal, hol a populáris műfajokkal, krimivel, westernnel, love-storyval, sci-fivel operál, hol pedig a szakrális és szekuláris írásmód kettősségében gondolkozva keres helyet a műfaj számára.¹¹ Az általam ismert legteljesebb idevágó tanulmánygyűjtemény, a hatodfélszáz oldalas *A Compagnon to Romance...* románccot mondva, nem korhoz, korokhoz köthető műfajra, hanem évezredekben áthúzódó – az antikvitástól a huszadik századig fellelhető – elbeszélés-modellre gondol, de közös alap kijelölésére a nagyszabású tanulmánygyűjtemény szerkesztője sem vállalkozik.¹²

Újabb problémát jelent, hogy a meggyőző, tartalmas applikációnak a történeti és hermeneutikai dimenziót is tartalmaznia kellene. Milyen Jókait és korát érintő műfajtörténeti, eszmetörténeti körülmények indokolják a fogalom idevonását, és az új évezredből visszanezve milyen emberi és értelmezői haszon jegyében használhatjuk a terminust? Szilasi László azonban ilyesféle megvilágító rendezéssel, történeti beágyazással, hermeneutikai indoklással nem szolgál. A magyar irodalomértésben kevésbé ismert műfaji fogalmat először

11 A románccal kapcsolatos szakirodalmi állásfoglalások összefoglalását 2011-ben megjelent könyvemben találhatja meg az olvasó. Nyilasy Balázs: *A 19. századi modern magyar románc*. Budapest, 2011, Argumentum, 38–83.

12 „The pervasive nature of romance, however, also means that it is inherently slippery, and the difficulty of compiling a *Companion to Romance* is that the genre of romance is impossible adequately to define.” Corinne Saunders (editor): *A Companion to Romance from Classical to Contemporary*. Oxford, 2007, Blackwell Publishing. (A kiemelés magáról Saunderstól; az idézet: 1–2.

tanulmánya negyedik fejezetében villantja fel, s a terminushoz mindössze néhány mondatos definíciós észrevételt csatol. Attitűdjelzései szerint a műfaj mutációiban allegorikus, szimbolikus telítettség felé mutat, „a cselekményhez fűződő narrátori viszony lélektani, szociális motivációs síkon felületi, sőt felületes”, a mozgalmasság ellenére elégikusság és idillikusság jellemzi, megnyugtató békével ajándékozza meg olvasóit; van benne „valamiféle alapvető gyermekdedség, valami a vágyteljesítő álmokból és aranykorképzetekből”, sorozatszerűen szolgáltatja a kaland egységeit és „a történet vége mindig happy ending”.¹³

A definíciós ajánlat egyes elemei nem teljesen indokolatlanok, de a kijelöléssor történeti, műfajtörténeti megfontolásokat egyáltalán nem tartalmaz, összefüggésekre nem utal, és jó néhány ponton esetlegesnek, zavarosnak tűnik. S a tisztázást a szerző hiányos szakirodalmi hivatkozásai sem segítik elő. A románc fontosságát hangsúlyozva Szilasi mindössze Szegedy-Maszák Mihály egyetlen mondatát idézi meg, és a világhírű mítoszkritikai munka, az *Anatomy of Criticism* néhány megállapítását citálja. A romance mellett elkötelezett kanadai kutató számontartása persze teljességgel indokolt. De az 1957-es tanulmány mítoszkritikai gondolkozásmódja túlságosan sok problematikusságot mutat ahhoz, hogy elemző vizsgálat és kritika nélkül, biztos alapot nyújtó számvetésként fogadjuk el. (Frye 1976-ban *The Secular Scripture* címmel teljes egészében a romance-nak szentelt könyvet is publikált, de ezt Szilasi, úgy tűnik, nem ismeri. A hetvenes évek közepén megjelent munka egyébként több érdekes, figyelemre méltó észrevételt és sok kételyt ébresztő megállapítást tartalmaz, s a könyvből kiolvasható műfaji elképzelések több ponton jelentősen eltérnek attól a mintától, amelyet a tizenkilenc évvel korábban megjelentetett hírneves monográfia követett.)

Jókai Mór utolsó húsz-huszonöt évét, mint már jeleztem, a korábbi recepció nagyjában-egészében a megfáradás korszakaként tartotta számon. Ezt a véleményt olyan felkészült kutatók is osztották mint Sötér István és Nagy Miklós. Sötér 1941-es monográfiájában az öregkori művek „állandósult hibái”-ra hívta fel a figyelmet. A *Lélekidomár* számára visszaesést jelentett az „intrika-regény”-hez, „a mesterséges Sue-bonyodalomhoz”, és fájalta, hogy Jókai hűtlen lett „ahhoz az anekdotai és tündéri Magyarországhoz, melynek eddigi sikereit köszönhet”.¹⁴ A rendszerváltás előtti időszak legképzettebb Jókai-kutatója, Nagy Miklós legutolsó, 1999-ben megjelent könyvében is kitarzott a mellett, hogy a nyolcvanas évek „Küzdelem a kifáradás ellen”,¹⁵ a *Páter Péterben* a legvadabb „ponyvaromantika” nyomait látta, s egyetértően utalt arra, hogy a „történelmi (áltörténelmi)” műveket „az igényesebb közvélemény már a századvégen is” elutasította.¹⁶

13 Szilasi László: *Selyemgubó és „bonczoló kés”*. Budapest, 2000, Osiris-Pompei, 106–107.

14 Sötér István: *Jókai Mór*. Budapest, (é. n.), Franklin-társulat kiadása, 135.

15 Kismonográfia-fejezetének alcímét idéztem.

16 Nagy Miklós: *Jókai Mór*. Budapest, 1999, Korona, 97, 96

Sötérrel és Nagy Miklóssal szemben Bori Imre, amint láttuk, a kései Jókai-művek átértelmezését szorgalmazta, s az 1875 utáni pályaszakaszcáról pozitív véleményt formált. Fried István az új évezredben Bori kánonváltást szuggeráló eszmeiségét követte; azon buzgólkodott, hogy a regényeket „az európai regény-történekek fő áramához” kapcsolja.¹⁷ Az irodalomtörténész céltudatosan megválasztott fogalmai a korszerűség képzetét szuggerálták, a Sötérék által negatívumként felfogott jelenségek így rendre pozitív jelentést nyertek. A szerkezeti kuszaság „bricolage-techniká”-vá változott, a *Rákóczy fia* csavargótanyáját, nagy alvilági tablóját az elemző nem átgondolatlan imitációként, *A párizsi Notre-Dame* nyomán született *utánzasként* tartotta számon, hanem intertextuális *vissza-utalásként* érdekesítette figyelemre,¹⁸ és a bulvár műfajok ebben az értelmezői vízióban mindegyre korszerű írói eljárások hordozóivá váltak. „[...] a kalandregény alakzata az elbeszélői megtévesztés segítségével közvetíti azokat a szubjektumproblémákat, amelyek Jókai romantikus személyiségfelfogását a századfordulós modernséghez viszik közelebb” – fejtegette az elemző.¹⁹

A posztstrukturalista irodalomtudomány vezérgondolata (amint ezt Tzvetan Todorov, René Wellek, M. H. Abrams elemző tanulmányai is jelzik) a korlátatlan szkepszis. A stabilitás-elv elutasítása, a rendezettség iránti törekvések leértékelése, a humanista eszmeiség visszavonása természetsszerűleg következnek ebből az álláspontból. A távlathiány, bizalomvesztés, heterogenitás, disszemináció Fried számára is alapvető fontosságú entitások. „A főszereplők hite megrendülni látszik a fennálló világrend igazságában, és a korábban sejtett kétségek még 1848–49 hőseinek megjelenítésekor is fölerősödnek: a romantikus séma és hősfelfogás torzul”; „A kései Jókai elbizonytalanodó és/vagy megosztott szubjektumai a hazai és európai személyiség válságára döbbennek rá, mintegy a labirintusi egzisztencia, a kényszerű rossz választások alanyának szerepével kénytelenek beérni” – keresi az irodalomtörténész Jókai Mórt valatva mindegyre a szkepszis nyomait, s közelíti meg a kései korszak műveit e kételytapasztalat jegyében.²⁰

Az „öreg”, de „nem vén” Jókait tanulmányok sorában vizsgáló kutató a korábbi, idealizáló-méltató, nemzeties értelmezői szemléletet újszerű nézőpontokra váltva egyszer-egyszer a „hősregények” vizsgálatára is sort kerít. A „modernizációs” eltökéltségről azonban ilyenkor sem hajlandó lemondani. A *Fekete gyémántok* főhősét jellemezve ugyan néhol ő is kénytelen elismerni, hogy a bányaüzben, párbajban, táncparketten, kártyaasztalnál is legyőzhetetlen férfiú

17 Hansági Ágnes és Hermann Zoltán (szerk.): „Mester-Jókai”. *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Budapest, 2005, Ráció Kiadó, 23.

18 I. m., 29, 28.

19 Hansági..., 30.

20 Uo., 27–28

a legtökéletesebb romantikus héroszok egyike.²¹ A bizalomvesztés jegyében elgondolt modernitás vezéreszméje azonban kötelező elemzési irányt jelöl ki, s a „felszíni struktúra” mögé tekintve Fried egy másik, kísérletező regény tervét és kibontakozását konstatálja.²² A művet egyáltalán nem tartja derűsnek, optimista kicsengésűnek,²³ és mindent megtesz, hogy Berendet meghasonlott, válságátélő figuraként láttassa. A regényalak belső, lelki rendezettségét kétségbe vonja, Iván tudós elhívását, a természet megfékezésére törő hajthatatlan akaratát problematizálja. A főhős szerinte a szerelem kísértéseit elutasítva s az egotudatos hivatást választva csak „pyrrhusi” győzelmet aratott, és egyféle „világszínházban” játssza játékait.²⁴ „[...] szerepjátékra is vállalkozik, ha szükségét látja; s az önmagával vívott küzdelem lényege éppen abban jelölhető: valóban szükséges-e ez a szerepjáték, miért kell élete egy meghatározott időszakában annak mutatkoznia, aki nem ő; és egyáltalában: milyen a viszony énje és nem-énje között?” – közelíti meg a főhős pszichikumát az azonosságprobléma, az identitásvesztés felől.²⁵

A föltétlen válság-elkötelezettségéből Fried István elemzése sommázatában sem enged. „Az én és az ő regénybeli vitája pedig föltárja a személyiséghez fűződött, akár ambivalensnek is mondható elbeszélői bizonytalankodást, amelyet nem törölhet el a zárás erőszakoltsága, ellenben megalapozza a rousseau-i kétségek individuumra alkalmazott, differenciált megnevezését. Berend Iván így válik az aranyember első változatává. Méghozzá saját jogon” – tagadja meg a regényt jellemző (vélt) hasadásokra, bizonytalanságokra hivatkozva a jó végződés elismerését, és állítja párhuzamba az 1870-es művet a köztudottan valóban válságkifejező, krízistudatos művel, *Az arany emberrel*.²⁶

A *Fekete gyémántokat* az elemző meghökkentően új kódba írta át, de az értelmezési ajánlaton nincs miért csodálkoznunk. A posztmodernista-posztstrukturalista elmélet iránti elköteleződés az új évezredben kutatók sokaságánál eredményezett hasonló, a józan tapasztalásnak ellentmondó értelmezői eredményt. Az innen származó attitűdökkel, fogalmakkal, terminusokkal, jelleg-

21 „Berend Iván szinte egyesíti magában a három Baradlay-fiú erényeit”, „azok közé a Jókai-alakok közé sorolható, akiknek élete és viszontagságai az utóbbiakon felülkerekedő tehetség, akarat és képesség példái; olyan személyiség, aki legyőzhetetlennek mutatkozik [...]” – írja. Fried István: *Jókai Mórról másképpen*, 102, 108.

22 I. m., 103.

23 I. m., 110.

24 I. m., 114, 113.

25 I. m., 112.

26 I. m., 122. „Jókai romantikus regényíró, szembeítható a 19. század romantikus regényelméleteivel, és szemlélhető a századfordulós modernség egy változata, de talán még a posztmodern felől is” – ajánlja Fried az ezredforduló nagyhatású gondolatrendszerét 2005-ben egy másik fontos tanulmányában is az irodalmi elemzés számára. „Mester-Jókai”, *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón* (szerk. Hansági Ágnes és Hermann Zoltán). Budapest, 2005, Ráció Kiadó, 31.

zetes metaforákkal Hansági Ágnes írásaiban is rendre találkozhatunk. Az új utakat kereső kutató *Mit jelent ma Jókait olvasni?* című tanulmányában az írói narrációra fókuszál. E narrációt nagyon „modern”-nek tartja, s úgy látja, a regényíró „nyelvjátékokra építő prózapoétikája” ma is képes „valódi szellemi izgalmat” kelteni.

A kutatói szándék és helyzetértékelés nagyon is helyénvaló, a továbbgondolás azonban igen egyoldalúra sikeredett. Már a Jókai-elemzést előkészítő, megalapozó elvi megjegyzések is a posztmodernista káté areferencialitás- és heterogenitáskultuszára utalnak. A korszerű elbeszélések Hansági szerint arra emlékeztetik az olvasót, „hogy az irodalom szöveg, játék, nem pedig »valóság«,” és – Umberto Ecóra hivatkozva – az esztétikai értéket is ebben a szellemben határozza meg. „[...] aki az egyértelműségekre törekedve, referencialisan olvas, az éppen azokat a két- vagy többértelműségeket számolja fel, azt a nyitottságot, amely a fikciós szöveget irodalomból szépirodalomná, vagyis esztétikailag értékes, művészi szöveggé teszi.”²⁷

A posztmodern elviség alapvető kátéelemeit felhasználó értelmező Jókai Mór elbeszélésmódját jellemezve sem tagadja meg önmagát. „Ez az elbizonytalanító technika azt az érzést erősíti meg az ezt érzékelő olvasóban, hogy a regény imaginárius világában és általában emberi világunkban nagyon kevés a bizonyosság: a karakterek éppúgy, mint a bennünket körülvevő emberek, jelenségek, sőt tárgyak is, kiismerhetetlenek”²⁸ – jut el arra a meggondolásra, hogy Jókai narrációs attitűdjét végül „elbizonytalanító technika”-ként érdemes számon tartanunk.

*

A recepció áttekintéseket e ponton ideje bevégezni; a szakirodalmi áttekintés és a kritikai észrevételek után az alternatívaállítás ideje jött el. Problémajelzéseim és a recepció tanulmányokhoz fűzött bíráló megjegyzéseim alighanem sejtették is majdani értelmezési ajánlatom elvi állványzatát, hangsúlyait, csomópontjait; az olvasó számára kiderülhetett, hol látok hasznosítható meggondolásokat, és milyen koncepciókat fogok majd teljes egészében megtagadni, elvetni. Hogy Szilasi László ajánlattételét érdemes komolyan vennünk, s a romance-hoz kapcsolódó applikációs lehetőségekhez nagy reményeket fűzhetünk, ahhoz nemigen férhet kétség. A műfaji terminus (elbeszélés-modell) fogalmi felépítésére, műfaj történeti, történeti vizsgálatára korábbi két könyvemben már tettem kísérletet,²⁹ jelen írásomban külön jelzés nélkül is erre az alapozó munkára támaszkodom majd. Romance-elvű irodalmi halmazt fogok tételezni, e halmazba a hősénekeket, az antik regényt, udvari-lovagi epikát, mesét, regét, mondát és a modern románc változatait is beleértem, s a közös műfaji vonások

27 *Jókai Mór emlékezete* (szerk. Margócsy István). Budapest, 2022, Osiris Kiadó, 433, 434.

28 *Jókai Mór emlékezete* (szerk. Margócsy István). Budapest, 2022, Osiris Kiadó, 435.

29 *A románc és Jókai Mór, A 19. századi modern magyar románc.*

mellett indokolt esetben a különbözőségekre is utalok majd. A realista provincializmusról és a marxista ideologizmusról ejtett éles megfogalmazásaim alighanem jelezték, hogy pozitív tanulságokkal, hasznosítható attitűdökkel e tradíció számomra nem szolgál. A »fin de siècle«-koncepcióval azonban nem egészen így áll a dolog. A kései korszak egyes műveinek rehabilitációját és az életműben fellelhető szorongásos, távlathiányos vonások arányos felfedését nem gondolom meddőnek, haszontalannak; *A tengerszemű hölgy* és az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* elemző vizsgálatait különösen szívesen olvasnám. De a radikális kánonváltás elvét nem vallom magaménak; a *Rákóczy fiút*, a *Gazdag szegényeket* (vagy akár a *Sárga rózsát*) az ötvenes-hatvanas évek regényei elé helyező vélekedésekkel nem tudok egyetérteni.

A Bori Imre-i javaslat és a posztmodernista kánonváltás-gondolatok már csak azért sem számomra valók, mert bár a realista provincializmust elvileg élesen elítélik, a hipertrófiával, fantasztasággal, felületes kalandromantikával kapcsolatos vádakát valójában egyáltalán nem érvénytelenítik. Én azonban az *Egy magyar nábob*, a *Kárpáthy Zoltán*, *Az új földesúr*, *A kőszívű ember fiai*, *Az arany ember* jelentőségében egy percig sem kételkedem, s e „kanonizált” elbeszéléseket Gyulaiék vádpontjaival szemben alkotóan érdekes művekként, az új évezredben is korszerű, számunkra való alkotásokként szeretném láttatni. Olyan elvi keretre, előfeltevés-rendszere és fogalmiságra volna tehát szükségem, amely Jókai egész írásművészetét értékelni képes, és általa az író „egyoldalú”, realizmuson inneni (vagy túli) alakformálását, intenzív, látomásos természet- és környezetrajzát, jó-rossz modellációit nem „kalandromantikus sablonokként”, hanem tartalmas sajátságokként tudhatnám bemutatni. A feladat nem egyszerű, az inspiráló példa és segítség bizony elkelve. De szerencsére nem maradok támasz nélkül. Barta János korábban már említett tanulmánya *Az élő Jókai*, úgy tűnik, hathatós segítséget nyújthat töprengéseimhez. Az írásra dolgozatomban indításakor csak egy kurta méltatásban utaltam, most azonban itt az idő, hogy elemző, hasznosítható példaként hosszabban is megidézsem.

Az 1975-ös dolgozatban Barta Jókai legfontosabb sajátságaira utalva „romantizált, valósággal mitikus szintre emelt élet- és természetélmény”-ről beszél, „az életnek és természetnek elemi, produktív erő, dinamikus, alakokat teremtő és váltogató áradás gyanánt való átélése”-t konstatálja. Az ő értelmezése szerint az írói világképben „a világ, az élet, mint nagy és kis kalandok, vállalkozások, halálosan komoly kockázatok és kisszerű, bohókás-derűs játékok színhelye” jelenik meg, elszabadul a rosszindulat, sőt a diabolikus gonoszság, „de feltámadnak a mesei méretű, hősi embererők is: a jóság és gonoszság örök küzdelmének látványa elevenedik meg előttünk”.³⁰

A kutató Kemény Zsigmond tragikum felé hajló regényeit jellemezve korlátozó erők bénító szövevényére utal, a nagy író és irodalmárt nyilvánvalóan

30 Barta János: *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 304–305

respektálja, a magyar regénytörténeti recepcióban evidenciaszámba menő többségadást azonban elutasítja: a tragikumélményre, nemeztudatra épülő regényvilágot nem tekinti ab ovo értékesebbnek, mint a kiengesztelő apollóiság írói attitűdjét. „[...] az igazi Jókai-regények valóságos felszabadító hatást fejtenek ki az olvasóra; nem érezzük emberfeletti, sorsszerű erők és helyzetek szorítását [...] Ebben a világban még szóhoz sem jut az elidegenedés, a kiismerhetetlenség, az eltévelyedés élménye – minden szereplő, kicsi vagy nagy, jó vagy gonosz, hős vagy kalandor otthonosan mozog benne” – tartja számon szuverén értéként a Jókai Mór műveiből sugárzó megbékítő sugallatokat.³¹

„[...] van ezeknek az emberalakoknak valami belső hitele, a maguk módján valami öntörvényű realitása. Az író azzal teremtette ezt meg, hogy képletesen szólva bonyolult jellemvonások szövedéke helyett egy affektív magot ültet az egyéniség centrumába, amely önmagában hordja saját evidenciáját. Egy nagyon régi filozófushoz visszanyúlva: az »ordre du coeur«, Pascal szerint, az emberi egyéniség emocionális törzse jut itt uralomra, túlnöve minden empirikus-racionális szövevényen, s megteremti a maga külön érzelmi belátásait, értékelését és viszonyulásait” – tart lehetségesnek és értékelhetőnek másféle alternatívát, s teszi félre azt a jól ismert, szívós dogmát, amely az alakteremtő konfigurációt illetően csak az elemző realizmus boncoló, analizáló módszerét képes elismerni.³²

A citátumból, remélem, kitűnt, miért olyan reményteljes számomra Barta János tanulmánya. Az irodalomtörténész Jókai jelentős műveire utalva rendre olyan megfogalmazásokkal él, amelyek a realista provincializmusnak (és a későbbi, válságelkötelezett posztstrukturalista szemléletnek is) ellentmondanak. Az író munkásságát nem a hatásvadász kalandosság tükrében látatja, hanem a romantikus dimenzió szuverén, nagy értékű változataként tartja számon. Ahol Gyulai Pál fellengzést, hipertrofiát, túlzást látott, ott Barta elemi erőt, produktív áradást, mitikus élet- és természetélményt vizionál; a jó-rossz modellációt nem gyerekes képzeletmaradványként kezeli, hanem archetipikus motívumnak látja, s a regényalakokkal kapcsolatban sem fantasztaságot és motiválatlanságot emleget. Az analízist és bonyolultságot hangoztató dogmát elutasítja, az egynemű, affektív mag beültetését az alakteremtő konfiguráció lehetséges változataként fogadja el. A determinációtudatosságot egyáltalán nem követeli meg, sőt, a sorszerű helyzetek alóli felszabadítást a Jókai-regények fontos és értékes jellemzőjeként méltatja figyelemre.

Barta János 1975-ös írása különleges figyelmet érdemel; hasonlóképpen empatikus, elmélyült vizsgálódással a Jókai-recepcióban alig-alig találkozunk. Egy korábbi tanulmányt azonban mégis számon kell tartanunk. Sőtér István 1941-ben megjelent monográfiája ugyancsak kivételes beleélő készséget mutat, és elvszerűen utasítja el a realista provincializmus Jókait lekicsinylő érveit. A fiatal kutató felszabadítóan bátor és termékeny előfeltevései a szokásos vádak alól rendre

31 I. m., 305–306.

32 I. m., 308.

kimentik az író. A monográfus cáfolja, hogy Jókai Mór a gyermekek és a naiv lelkek írója volna, romantikáját a kalandelvűsége messze túlemeli, és értékteremtő jelentőségét hangsúlyozza. „Próbáljunk megfedkezni a realista iskola előítéleteiről és íme: már nem is hiányzik tetteik, érzéseik mögül a lélektani indoklás! Akármilyen hihetetlenül hangzik: ezek az alakok élnek, ma is frissebbek, mint akármelyik realista arckép! – jellemzi Kárpáthy Zoltánt és Jenőy Kálmánt. „Egy-egy Jókai-hős oly tökéletes, kikezdzhetetlen összhangban áll előtünk, hogy láttára csak az igazi klasszicizmusban fellelhető örömet és megkönnyebbülést tudjuk érezni. Megkönnyebbülést, mint minden tiszta és szerencsés alkotás előtt, mely győzelmet jelent létünk komor zűrzavara fölött”, „[...] romantikus is volt ő, mégpedig a romantikus írónak abból az egészen magas rendű fajtájából, melynek számára a kaland és a csoda metafizikai súllyal és fontossággal bír” – érezteti, hogy Jókai Mór felszabadító erejű írásművészete egzisztenciális dimenziókat képes megnyitni. „[...] felfedezi számunkra a lelket, melyről az elemzői módszer letörölte a természetfeletti jegyeket. A komorrá vált égbolt alatt az ő műve nem csupán múló fájdalomcsillapítót jelent majd az alvilág felszabadult rémeitől rettegőknek: egy kifosztott, tündéri díszait levetkezte tájon Jókai példája ösztökélheti a költészetet az elprédált birtok visszaszerzésére” – utal e felszabadító erejű, szuverén, sajátos írásművészet aktualitására abban a szituációban, amelyben a szkepszis és a regényi determináció kulturális alappá, meghatározó erővé váltak.³³

*

Barta János és Sótér István írásai nem hátrálnak ki a Jókai Mór-i „nagyromantika” világából a realista provincializmus címerpajzsát felmutatva. Sőt, egyenesen ösztönöznek, felbátorítanak, hogy vívmányt, eredményt lássunk ott, ahol mások alkalmatlanságot fedtek fel vagy hallgatásba burkolóztak. A két kutató alaptételeit, egzisztenciális fogalmiságát feltétlenül érdemes továbbgondolnunk, konkretizálnunk. Töprengéseinkhez legalkalmasabb iránynak a műfaj-történet látszik. Barta és Sótér igazságait úgy próbáljuk a következőkben alátámasztani, hogy a romance-módok és az újkori regény tanulságait hívjuk segítségül.

Rohamléptekről azonban nem lehet szó, vizsgálódásaink során türelemre és körültekintésre van szükségünk, fokról fokra, lépésről lépésre kell haladnunk. Először is tisztáznunk szükséges a „romance-elvű” műformák és a regény mibenlétét, utalnunk kell a karakteri különbségekre és a történeti kapcsolatokra. A sommázó terminussal „romance-elvű”-nek nevezhető műfajok, mint tudjuk, időben megelőzik a regényt. A homéroszi *Iliász*, az *Odüsszeia*, az antik, heliodoroszi „prózai románc”, a hősenek-változatok, az udvari-lovagi epika, a mesék, mondák, regék, legendák már akkor alapvető részei az irodalomnak, amikor regényről még nem beszélhetünk. A modern, mai értelemben vett

33 I. m., 107, 115, 144.

regény születését az angolszász műfajpoétika Defoe-hoz, Fieldinghez és Richardsonhoz köti. A műforma, amint Ian Watt dokumentálja,³⁴ evidensen kapcsolódik az emberi történelem egyik legnagyobb attitűdcseréjéhez, a 17–18. században kiteljesedő, átfogó gondolkozástörténeti paradigmaváltáshoz. A skót elemző a regény nagy újításait: a mindennapi témaválasztást, az elbeszélői környezetvilág kidolgozottságát, plasztikusságát, a tér és az idő konkrétságát és a mindennapi emberség műbeli megjelenítését azokhoz a civilizációs folyamatokhoz köti, amelyek a korábbi, stabilitást kereső, univerzáliaelvű, emelkedett, kontemplatív gondolkozással szemben empirikusabb, kevésbé idealizáló mentalitásformákat hoztak létre.

Watt lényeglátó fejtegetéseivel egyetérthetünk: a romance-elvű műformákat lecserélő regény valóban tágabb kultúrtörténeti trendekkel áll kapcsolatban. És hatalmas népszerűsége, rohamos elterjedtsége egyáltalán nem véletlen. A mindennapi emberi történéseket felölelő tematikus váltás, a hősi kaland mellőzése, az absztrakt modellációkat felváltó plasztikus környezetrajz, a társadalmi determinációk hangsúlyozása és a köznapi motiváció érvényre juttatása, a nagyság állandóságára épülő alakformálás „életszerű” elutasítása valóban jelentős vívmányoknak tűnnek. Az absztrakt világkörnyezetben kalandra és próbatételre induló lovag rendíthetetlen lelki és fizikai stabilitása a modern pszichikai tapasztalat számára nehezen hihető, a társadalmi környezet teljes hiánya s a feudális, ceremoniális rituálé iránti odaadás a realista regény tükrében avult, nem számunkra való rekvizítumhalmaznak tűnhetnek. S kritikus észrevételeinket az udvari epika mellett a „romance-mód” számos más fontos változatára is kiterjeszhetjük. A regény szabad, teremtő formátlanságához szokva nehéz értékelnünk az eposz szigorú konvenció-kötelezvényeit, nehezményezhetjük, hogy a hősi történetek emberszemlélete jobbra a vitézség és a szerelem absztrakcióira korlátozódik, motivációs korrektséget, funkcionális formatartalmat igénylő esztétikai tudatunk joggal sugallhat fenntartásokat az indokolatlan véletlenek, csodák, átváltozások halmazát prezentáló, sztereotip szerkezeti formákat alkalmazó mesével szemben.

A fentebb jelzett nézőpontból az újkori realista regény elsőbbsége vitathatatlanak látszik. De audiatur et altera pars: hallgattassék meg a másik fél is. A sommás ítélethozatalt jó néhány valós tény, számba veendő meggondolás alaposan meggyengíti. Már az is meggondolásra inthet, hogy a korábban többször emlegetett (Szilasi László könyvében alapvető szerepet játszó) hírneves irodalmár, Northrop Frye a romance-ot a fikciós irodalom magjaként tartja számon, és továbbélésére a tizenkilencedik és a huszadik században is számos példát lát. Fontos terminusa a német *Verschiebung* kifejezés nyomán megalkotott *displacement* (átírás, helyettesítés) éppen ezt a változtatva tovább élést hivatott szemléltetni. *Displacement*ként Frye azokat a regényelemeket tartja számon, amelyek a polgáriassult, mindennapi környezetvilághoz tartoznak ugyan,

34 Ian Watt: *The Rise of the Novel*. London, 1957, Chatto and Windus.

de visszautalnak a románc fontos alkotóelemeire, figuráira, cselekménynukleuszaira. A displacementek beazonosításakor a kanadai irodalmár nem kevés voluntarista ízü ráismeréssel is szolgál, de így sincsen okunk elvetni a gondolatot, hogy a polgáriasult, mindennapi környezetvilághoz tartozó elemek egy része valóban visszatal a románc fontos alkotóelemeire, figuráira, cselekménynukleuszaira. A szerelmi beteljesülést hátráltató nehézségek számos tizenkilencedik századi regényben továbbra is érvényben maradnak, s a befejezést, lezárást igen gyakran a győzedelmes nász szolgáltatja; a harcos próbatétel helyére az intrikussal, intrikával folytatott küzdelem kerül, és a bírósági perbe lépő, jogos örökségéért küzdő hős a valamikori fegyveresen vitézkedő irodalmi alakokra emlékeztet. Northrop Frye a maga elkötelezettségében odáig megy, hogy az angol realista regény mintáiban, Defoe, Fielding, Richardson műveiben is alapvető romance-elemeket észlel, a „szentimentális” romantikát a naiv románc-mód kiterjesztéseként fogja fel, az *Üvöltő szeleket* ízig-vérig romance-nak tartja, s a sci-fit sok más bulvárműfajjal együtt a románc leszármazottjaként kezeli.

A világhírű irodalmár helyzetértékelése nyilvánvalóan túlzó, de a romance-mód továbbélésére magunk is számos példát látunk. Henry Fielding, Tobias Smollett, Jane Austen, Charles Dickens, Walter Scott, Hermann Melville, Gustave Flaubert, Mark Twain, Rudyard Kipling fontos művei tágabb, „regényiséget” és „románosságot” ötvöző horizontra utalnak, és komplexebb, összetettebb képet mutatnak. A *Joseph Andrewst* tanulságos előszavában maga a szerző határozza meg komikus románcként, a *Moby Dick* romantikus-szimbolikus karakteréhez nem fér kétség, a *Dzsungel könyve* minden ízében mitikus világteremtést mutat, a *Tom Jones*, a *Humphry Clinker*, a *Büszkeség és balítélet*, a *David Copperfield*, a *Puritánok utódai* s a *Huckleberry Finn* sok régi és sok új saját-ságot építenek be a maguk elbeszélői rendszerébe.

A regény ügyein-bajain és a romance-mód tovább élésén medítálva elkerülhetetlenül beleütközünk egy roppant problémahalmazba. Az optimizmus és a pesszimizmus, a stabilitáselvű, életerőt fokozó érdekeltség, a nagyságra, erőre, intenzivitásra irányuló vágy és a távlatvesztett szorongáskifejezés, determináltság-átélés, a segítő véletlen, a felszabadító, jó végződés és a megkötözött emberiség entitásairól feltétlenül szükséges elgondolkoznunk. Az újkori regény – ezt mindenekelőtt látnunk kell – jelentős mértékben *válságkifejező* hangoltságú. A paradigmaváltást hangsúlyozó Watt erről keveset szól, de a századelő neves filozófusa, Lukács György számára ismeretesen a krízistudat volt a regényvizsgálat kulcsszava. Az esztéta a regény válságérzetét egzisztenciális attribútumként kezelte, a műformát a „transzcendens hontalanságra” adott reakcióként fogta fel, s kompozícióját, szerkezetét bemutatva is válságválaszt, krízisérzet-kifejező reakciókat fedett fel.

Lukács egzisztenciális, filozofikus észjárását és terminológiáját a műfaji konkrétságoknak elkötelezett elemző aligha tudja kritikátlanul magáévá tenni. De az általánosításokkal szemben óvatosabb irodalomtörténész is sejtheti, hogy

a válságérzetet a paradigmaváltó, újító regény nemigen tudja elkerülni. A konkrét környezetrajz, a mindennapiság iránti elköteleződés egyébként is természet-szerűen vonja maga után problematizáló valóságglátást. A „régí” elbeszélésekben az író a társadalmi élet bonyolult, zavart szövevényéből a modelláció segítségével lépett ki, a hősi kaland, próbatétel által értelem és stabilitás teremtődött, s az emberi nagyság evidenciájára építő lélekábrázolás rendezett, normált pszichikumot teremtett. Az ösztön-én nem parancsolt a biztos egotudatosságnak, az ambivalenciák, kuszaságok meghatározó szerephez nem juthattak a lélekben. A regény azonban messze távolodott az ilyesféle eufemizmustól. A *Moll Flanders* címszereplője nem hősnő, hanem ügyeskedő prostituált, nem emelkedett vállalkozásokban érdekelt, csupán valahogyan megélni kíván egy olyan világban, amelyben az embereket nem magasabb eszmék, mozgatják, hanem a pénz és a haszon. *Madame Bovary* Normandiája s a *Bűn és bűnhődés*ben kirajzolódó Pétervár fullasztóan kisszerű, kiszolgáltatottsággal telített, nyomasztó környezetvilág. A regény konkrét valóságglátása, földies determinációkra tekintő alkata már a tizenkilencedik században szükségképpen hozta magával a stabilitás mind erősebb bomlását s a pesszimizmus erősödését. Balzac sokkal sötétebb képet mutatott a világról, mint Defoe és Fielding, Flaubert krízistudata erősebb volt, mint Balzacé, és Henry James távlathiányát még a *Madame Bovary* írójához képest is meghatározóbbnak láthatjuk.

Barta János és Sőtér István elismerően állapították meg, hogy a Jókai Mór-i írásművészet a felszabadító, kiengesztelő attitűd jegyében áll, és jelentős érték-ként láttattak több, a romance-mód lényegi elemeként számon tartható valóság-alakító írói gesztust. A realista regény válságtudata, analitikus szkepszise, determinációérzékelése, okszerűség-elvárása e szerint fontos, értékes vívmányok, de nem egyedülvaló abszolútumok. A támaszkeresés értékesélyeit, úgy tűnik, nem szükséges lebecsülnünk, és a pesszimizmus bezáruló köreivel szembeni válaszreakciókat nagyon is érdemes számontartanunk. A *vágyvilág* a determinációtudatos *tapasztalásvilág* szomszédságában is rendelkezik legitimitással, értékeséllyel. A „nagyság állandósága”, a valóság-erő fölötti győzelem, a kontingenciák, zavarodottságok világával szembeszegezett stabilitásakarát, a diadalmas normatudatos létezés vágya – nyugodtan kimondhatjuk – nem semmiségek, hanem a világ rendezésére irányuló ősi akarattól táplálkozó, archetipikus emberi vágyak. Az erős, gazdag, érdekes (kalandos) élet akarása, a quest, a vállalkozás, a próbatételek és a hőstettek nem véletlenül kaptak központi szerepet már az ókori elbeszélő formákban, és maradtak nélkülözhetetlenek az írók számára a következő századokban is.

(Folytatjuk)

Az idő visszavétele

Néhány megjegyzés Böszörményi-Nagy Gergely:

Mindenség algoritmus. Feljegyzések a jövőnek című könyvéhez

Budapest, 2024, MCC Press

A modern progresszív ideológia vagy más néven haladáseszmé befészkelte magát a modern ember itéletalkotásába. Ennek az eszmének a mélyén az idő leigázásának az ígérete rejtőzködik, mintha a progresszió felszámolná az ember egyik legősibb gondját, vagyis azt, hogy miként lehet a jövőt leigázni, az emberi döntések hatékonyságát növelni. Látszólag az idő a haladáspártiakat szolgálja a modern világban.

Vagy mégsem?

Az idő progresszív szemlélete azt jelenti, hogy az igazság relatív. Ennek első filozófiai hirdetője Hegel volt: minden igazságnak csak időbeni helyi értéke van, ami igaz Indiában egy adott pillanatban, nem igaz a felvilágosodás utáni Európában. A progresszió hívei szerint azonban egy adott kultúrán belül is megvan ez a különbségtétel, azaz ami itt és ma igaz, nem az ott és holnap. Ha ez az állítás helyes, akkor az igazságkereső filozófiának nincs semmi értelme. Marx ezt ki is mondta: a filozófiának nem az a dolga, hogy különböző módon értelmezze a világot, hanem hogy megváltoztassa azt. Ez azonban már nem is volna filozófia, sokkal inkább ideológiai cselekvés a világi osztályérdekek szerint.

Böszörményi-Nagy Gergely a *Mindenség algoritmus* című könyvében többszörösen is kijelöli az ideologikus és a természetes, bölcséleti alapú időszemlélet közti különbséget. Először is itt van három mottó, amelyek a kötetet bevezetik: „Bármi történéjk is veled, az idő kezdete óta várja, hogy megtörténhessen” (Marcus Aurelius); „Minél régebbi egy probléma, annál ősbibb

a megoldása is” (Naval Ravikant); „Everything not saved will be lost” (Nintendo). Ennek a három mottónak az üzenete egy irányba mutat: aki az emberi állapot körülményeit kizárólag az „új” (modern) és a „jövő” felől szemléli, az azt ígéri, hogy az embert gyötrő minden bajt a progresszió fogja megoldani. Mintha az idő – mint objektívnek láttatott tényező – eleve a jövőért létezne. Ezzel szemben a könyv szerzője különböző forrásból és megfontolásból, magyarul és angolul azt üzeni, hogy az idő egyáltalán nem áll a progresszió oldalán. A könyv alcíme – *Feljegyzések a jövőnek* – azt fejezi ki a gondolkodó olvasónak, hogy amit ma írunk, az a jövő múltja lesz, így a jövőnek szóló mai gondolatok valójában múltbéliékké lesznek, s ha értjük a szerző felfogását, akkor a ma leírt gondolatok a múltban született gondolatok gyümölcsei. Aki azt hiszi, hogy az idő egyenesvonalú haladása a létezés titka, az nem érti sem az embert, sem a létet. A hegeli történelemszemlélet hatása, amely a marxizmuson keresztül vált általános historista magyarázattá, ma már ismert politikai következményekhez vezetett. Intellektuálisan azonban ma is számos alakot ölt a klasszikus relativista historizmustól a mai woke-ideológia elvadult emberi jogi követeléseiig.

Másodszor, ezzel függ szorosan össze a kötet gondolati kiindulópontja: a rend a létezésünk alapfeltétele és alapközülménye. „Vajon a rendezettség vagy a töredezettség, a harmóniát vagy a káoszt tekintjük-e a világ eredendő állapotának?” – teszi fel a szerző a kérdést a könyv legelején. Ehhez teszi hozzá, hogy „a természet

tapasztalati valóságából indulok ki, az ér-
zékeimnek hiszek”. De nem csak annak:
„Ha van rend, mi a forrása? Elegendő a jó-
zan eszünkre és saját, mindennapi élet-
tapasztalatainkra támaszkodnunk ahhoz,
hogy belássuk, minden rend mögött ott az
akaratanak érvényesítésére képes hata-
lom.” Két irány mutatkozik a rend eleve
adottságából: ha a rend maga a természet,
ahogy ezt tapasztalati érzékelésünk mu-
tatja, akkor a természet magában foglalja
Isten eszméjét is, de ugyanakkor az emberi
beavatkozást is mind az isteni, mind a ter-
mészeti rendbe. Emiatt lehetséges – első-
sorban a modernségben – feltételezni,
hogy az ember által érzékelt rend végső
sorban az ember alkotta világ, amely az idő
múlásával mutatkozik meg az ember ré-
vén elért teljesítmények és a természetet
átalakító létezésformák révén. Ha azon-
ban lehetséges ilyen radikális emberi be-
avatkozás, akkor nincs okunk egy eleve
adott rend, egy mindent megelőző létezés
abszolút mivoltában hinni. A természet
nem mutat Isten irányába, kizárólag az
értelemmel bíró emberi beavatkozás tör-
ténetiséget abszolútizáló létmódjába. Bö-
szörményi-Nagy Gergely ezt a lehetőséget
radikálisan elutasítja: „Hadd legyek ken-
dőzetlenül őszinte az olvasóval: ha ön
a címben felvetett második válaszlehető-
ségre szavazott, kalandja e könyvvel a vé-
géhez ért.” Ejha, a progresszíveknek le is
út, fel is út. A könyv ismeretelméleti fel-
fogására már történt utalás. Azonban nem
egyszerű meghatározni, miféle könyvet is
tart az olvasó a kezében. Ha fontos, hogy
az érzékszerveinknek higgyünk, akkor az
első benyomása az olvasónak, hogy a könyv
rövid, sőt, lapidáris, azaz tömör, velős,
bölcsségre törekvő írás. Valamit be akar
vézni – lapidáriusként (a latin lapidis=kő,
azaz „lapidárius” = „kővéső”) akar eljárni.
Továbbá, a tartalomhordozó eszközök
igen széles körűek: szöveg, kézzel írt betét-
szövegek, (nem illusztrációs célú) képek,
ábrák, oldalközépi kiemelések. Szokatlan
ez a sokszínűség, de érthető, ha megfon-
toljuk az esszé műfajának szándékát. Ere-

detileg az esszé a 16. században keletkezett
azzal a szándékkal, hogy a skolasztikus,
merev, formálisan szabályozott érveléssel
szemben a gondolati újdonságra, a felis-
merésre alapozott bölcsséget hangsú-
lyozza. Mai értelemben véve a könyv nem
tudományos, de „filo-zophiai”, azaz „böl-
csességszerető” a fogalom eredeti értele-
mében. A mai tudomány a fegyelmezett-
séget előfeltételnek tekinti ahhoz, hogy
egyáltalán tudásnak nevezzünk bármi-
lyen javaslatot. Csakhogy a tudományos
tudás a tudásnak csak az egyik fajtája.
A szerzőt nem érdeklik a modern tudomá-
nyosság formai követelményei, nincsen
szigorú értelemben vett jegyzetapparátusa,
nincs a tudományos értekezéstől elvárható
szerkezete, a nyelvi kifejezést korlátozó
tudományos szótára, illetve bármiről ír-
jon is, nem az odavezető út érdekli, hanem
a felismerés maga – egyedül a címben ki-
fejezett cél motiválja: a ma teljességéről
adjon képet. Ez a könyvecske nem szigorú
értelemben vett filozófia, nem is aforisztik-
us gondolatgyűjtemény, de még csak nem
is füveskönyv. Legközelebb az esszéhez
áll, amely a klasszikus bölcsség szem-
léletmódját követi, amennyiben a tudás,
a jó, a szépség és a hit egységében értel-
mezi a múltban fogant jelent.

A szerző nem fogadja el a tudomány és
a hit szembeállítását, ahogy ezt a modern-
ség teszi. „Hit és tudás ellentéte természe-
tesen nemcsak a középkorban nem létezett,
később is megmaradt olcsó hazugság-
nak.”, illetve „e két *magisteria* közötti kon-
fliktus művi konstrukció”. A modernség
felforgatta a természetes rendet, amely-
ben a természet közvetít „a van valami
felettünk álló” és az ember között. A rend
a racionalitás formája, garancia arra, hogy
képesek vagyunk megismerni a valósá-
got. A modernségben felbomlik az Isten-
természet-ember egysége, amely – tetszik
vagy sem – hierarchikus viszonyról tanús-
kodik. A mai rend azonban egalitáriánus
viszonyt feltételez, amelyben a világ az em-
beri ego körül szerveződik. Hogy a szerző
a hierarchikus rend híve, az kiderül számos

szubjektív utalásából, de különösen akkor ragadtatja el magát, amikor az önkéntes katonai kiképzéséről tesz említést. A katonáskodás, a katonai élet a modern életen belül a normalitás utolsó bástyája: „A kiképzés során megtanultam, hogy a mai korban a laktanya a normalitás enklávéjaként üzemel: a rend formái egyértelműek, a hazaszeretet magától értetődő, a szükségeseznél gyorsabban és nagyobbra nőni nem cél – ahogyan a származás nem előny (nem hátrány); minden indulat a medrében marad, a tisztelet és az egymásra való odafigyelés pedig mindennél fontosabb.” Egyben közösség, amire már csak vágyódik a modern ember: „Nem ismerünk olyan időszakot a történelemben, amikor az ember a mostaninál több időt töltött volna egyedül.” Folyamatosan szembesít a szerző a természetes rendet szándékosan elutasító modern élet jellemzőivel: a szépség elcsúnyulásával, az építészetben megnyilvánuló lelki torzulásokkal,

a tömegturizmus ürességével, az örökkévalóságizmus állapotában az idő és a valóság elvesztésével, az otthon utáni vágyódással, az önrendelkezés (szabadság?) folyamatos csorbulásával és így tovább. A szerző érvelését erősíti, hogy villámgyorsan vált témát; beszédes példákat, mindenki által ismert valóságos jelenségeket felidézve úgy érvel, hogy a meggyőzés erejét a minden olvasóban ott rejtelkedő felismerés világra segítéséből nyeri ki.

A könyvecske végére egyre direktebbé válik a szerző saját meggyőződésének, hitének megvallása. Végül is a „hogyan éljünk?” kérdésre valahol a tudás, a jó, a szépség és a hit egységes szemléletével bukkanhatunk, ha válaszokra nem is, de megrendülést okozó újabb kérdésekre. Aki pedig megtanul kérdezni, már nem élt hiába.

Hogy a könyvnek még oldaljelző szalagja is van, az maga az érv mellett, hogy az idő előbb-utóbb mindre rátalál.

Lánczi András

LÁNCZI ANDRÁS (1956) Széchenyi-díjas filozófus, politikatudós, egyetemi tanár, a Budapesti Corvinus Egyetem volt rektora és Politikatudományi Intézetének volt vezetője.

Egy „párhuzamos” magyar futballtörténelem margójára

Mező Gábor: *Aranycsapat a terror idején*

Budapest, 2025, Hítel Kiadó

Mező Gábor első sporttémájú könyvének legfontosabb – számomra legfontosabb! – mondatait a bevezetőben olvasom. „Mit adtak azok a játékosok a nemzetnek: örömet, boldogságot, reményt. Nem erről szól az Aranycsapat története?” S így a fejezet zárata: [Papp László] örömet nyújt a kifosztott, megalázott, megbélyegzett magyar-ságnak. Ezt tette az Aranycsapat is. Tartotta a nagyszüleinkben, szüleinkben az erőt.”

Mi tagadás, súrolják szívem e szavak, hisz nem csak a sportra érvényesnek szánt hitvallásom lényegére hajznak némileg. Magam úgy tartom, az evangélium tanítására gondolva ugyanis, hogy a legtöbb, amit ember tehet: örömet („jó hírt”) és szeretetet hoz a földre, avagy szavaival, cselekedeteivel erről tesz tanúságot, ezt „gyarapítja”, a teremtett életet gondozza tehát, amíg e világi léte engedi. Hiszem, így tett ama neves csapat is éveken át, a játék törvényének (mindig káprázatosan játszani nem lehet!) megfelelően, olyan történelmi időben, midőn a nemzetnek más örvendezni valója nemigen akadt. Minderről Surányi András *Aranycsapat* című 1982-es filmjében az akkor majd’ két és fél évtizede Barcelonában élő Czibor Zoltán beszélt először torokszorítón az emlékeim szerint. Tudták hát a játékosok – Czibor biztosan tudta –, hogy nemcsak a futball mindenkori terhe (győzelmet vár a szurkoló) nyomja vállukat, hanem (ott és akkor) az elviselhetetlent legalább átmenetileg elviselhetővé varázsló örömadás parancsa is.

S ha a legendás balszélső emlegette példázatot is hozzáveszem, egy alig föloldható ambivalencia legmélyebb bugyra

tűnik fel talán. Így Czibor: egy szorongással, félelemmel teli ember keresi fel a doktort, aki javasolja, nézze meg Zoli bohócot a cirkuszban, attól életkedvre kap. Igen, doktor úr – mondja –, csak az a helyzet, hogy én vagyok a Zoli bohóc!

Lehet, ez van az ötvenes évek első fele magyar labdarúgása lélektani mélyrétegének legalsó körében, amit fölfejtteni – mindenki számára megnyugtató módon – azóta sem sikerült, s nem is sikerülhet talán? Mert hogy a ma (több évtizede, egyre agresszívabb módon) uralkodó, legitimáló tényezőként kizárólag az eredményességre tekintő futballszemlélet fogságában (esetleg „mindentudásos” illúziójában) élve „érthetetlen” lesz az Aranycsapat-jelenség teljessége, abban biztos vagyok. Hisz ama gárdának – egyáltalán a kor labdarúgásának – az igazi jelentősége, emberi, történelmi, morális, egzisztenciális példázata nem (csak) az eredményességében – bár az is fontos! – rejlett elsősorban.

Mező Gábor könyvének summája (a cím is ezt sugallja), hogy az Aranycsapat nem a Rákosi-diktatúra jóvoltából, mintegy annak köszönhetően, hanem éppen annak ellenében született meg, s szinte az egész rend virtuális, érzelmi ellenzékének bizonyult. Így is kell, maradjon az emlékezetünkben, öntudatot adó módon tehát, a Szoboszlai Dominikék ígérte mai reményig nyúlva, a kötet tán túlzóan „emelkedett” zárlatának víziója szerint. De hát, legyen így!

Legyen így, mondanám, ha e vízió nem az eredeti kérdéstől szakítana el, az új

módinak engedelmeskedve, csalfa csapdába húzva a reményt. Arra, hogy a magyar futball újra világször (vagy a világszörök egyike) legyen – az ötvenes években az volt! –, semmi esély sincs ugyanis. Hogy nemzeti csapatunk (s nem biztos, hogy labdarúgásunk egésze is!) jobb lehet, abban – talán – bizakodhatunk, de kár hinni, hogy Puskásék – amúgy érdem szerint való! – megbecsülése, heroizálása s ama korszak verbálisan is kifejezett megvetése, gyűlölete az emelkedés elsődleges záloga ma. (Amúgy is: a globalizálódó labdarúgásban egyetlen csapatnak oly centrális szerepe, mint a magyarnak volt akkor évekig, nem lehetséges ma már.) A tradíció fontos persze, élni kell vele, de – a „büszkeség” folyamatos alkalmaként emlegetve azt – csak reá építkezve magasabbra lépni (pláne hetven év után) már nem lehet.

S azzal sem, ha a gárda, az akkori magyar futball létezésének történelmi, politikai körülményeiről – a kőkemény terror idejéről – a csapat érdemei emelésének szándékával (!) mondunk el minden valóban létezett rosszat újra meg újra. Félreértés ne legyen: a bűnökre való emlékeztetésben nincs helye visszafogottságnak, de az Aranycsapat ettől nem lesz „nagyobb” és dicsőbb az emlékezetben, mint amekkorára volt a maga idején. Mert az együttes – s futballunk általában! – a világ elején volt akkor, ha lehetett volna szerencsésebb történelmi, politikai körülmények között „még nagyobb” (?), akkor is. Tényleg, lehetett volna? A kérdést a múltat is firtató szurkolói lélek (igen ritka az ilyen, s ha van, a „mi lett volna ha...” fölvetéstől képtelen szabadulni) ugyanis rendre fölteszi, s válaszol is rá irgalmatlanul.

Mire gondolok? A „kommunista narratívát”, ami szerint az a csapat a Rákosi-rendszer idején, annak jóvoltából, neki köszönhetően született meg, joggal cáfolja a szerző, bár – legalábbis remélem – ily szögletes számárságot épészű lélek nem vall ma már. Ám Szöllösi György, a könyv empátiás előszavának írója szövegében ezt olvasom. „Ideje tehát elfelejteni

azt a közhelyé vált, valójában hamis állítást, hogy a magyar futball a Rákosi-rendszerben jutott a csúcsra, akkor volt a legerősebb. Nem így volt. A véré-ezüstöt Sárosiék is hozták...” Bevallom, hosszan tanakodtam, miért írja ezt a kor labdarúgását alaposan ismerő szerző.

Számomra egyértelmű ugyanis: futballtörténelmünk legjobb gárdája (tán nem is csak a magyaré?) az az ikonikus csapat volt, s hiszem, hogy a játék honi egésze is azokban az években volt a világ akkori (!) élvonalához mérten a legerősebb. Hogy véré-ezüstünk 1938-ban is volt már? Volt, ez kétségtelen, ám a két ezüstöt, annak lélektani, társadalmi hatását, sőt, futballszakmai környüállását, hogy 19. századi modorban fogalmazzak, egy szinten emlegetni nem érdemes. A két második helyet egyazon polcra tenni kizárólag az 1990 utáni idő üzleti-szórakoztatóipari szemléletével belénk nőtt-növesztett eredményfétises (hány gól, gólpasz, trófea stb.) fölfogással lehet. Azonos eredményt ért el a két gárda, ez igaz, ám míg Sárosiék az akkori futballvilág élvonalába tartoztak legföljebb, Puskásék a legjobbak voltak, ezt minden futballszakos történelembúvár elismeri. Az 1938-as döntőben – az összeállítás körüli olasz befolyásról való „tán igaz, tán nem” szóbeszédet hagyjuk most – egy korszerűbb játékot mutató csapat vert meg minket. A szurkoló csak a csapatot felforgató Dietz Károlyra haragudott (mi mást tett volna), reá sem huzamosan, 1954-ben mi voltunk a legjobbak, győzni kellett volna, de nem sikerült, s e trauma, hiszi, nem hiszi akárki, él és hat azóta is!

Summa summarum, úgy gondolom, míg a Sárosi-féle együttes „csak” a későbbinél szűkebb világfutball egyik legerősebbje volt, a változások nyomán kullogva némileg (a WM-rendszer követelményeihez való igazodás parancsának makacs ellenzése, a nálunk hosszas „rendszervita” s egyebek), addig az 1950–54 közötti társulat az egész játékot újította meg, ha a legjelentősebb – mindezt, ha tetszik, ered-

ménnyel is igazoló – kupát nem gyűjtötte be, akkor is! Az a csapat a nálunk erős tíz éve dúlt „rendszer vita” megkerülésével vagy felülírásával olyan újítást hozott, ami – a magyar tradícióra is építve! – a modern futball kiindulópontja lett, s ezt Jonathan Wilson „sztárszakírótól” a neves edző Pep Guardiolaig mindenki elismeri. Puskásék nélkül sem az 1958-as és ’70-es brazil, sem az ’74-es holland válogatott (ők is elvesztették a vébődöntőt!), sem a további „fejlődés” nem így (!) létezik. Röviden: az Aranycsapat nemcsak örömet és vigaszt adott – majdnem mindig! – a vigasztalanságban nekünk, sporttörténelmi szerepe is elvitathatatlan, meglehet, az utóbbi az egész játék történetében az egyik legjelentősebb.

Hiszem, sőt, biztos vagyok benne, hogy Szöllösi György, Puskás életrajzának írója, az ügy kinevezett nagykövete, aki a csapat emlékeztetésére ébrentartásáért mindenkinél többet tett és tesz talán, lényegében ugyanígy gondolja ezt. Miért írja mégis, hogy futballunk nem azokban az években (a Rákosi korszak idején) jutott a csúcra, hogy nem akkor volt a legerősebb? Mert ha nem, akkor mikor? Később? Ezt a hatvanas évek kisebb csodái, Albert Aranylabdája, a két olimpiai győzelem ellenére bajos lenne állítani. Esetleg korábban? Írtam, hogy a ’38-as gárda (és környéke) futballtörténelmi szerepe a Puskás-félével össze sem hasonlítható. Sem ekkor, sem akkor? Mert „csúcsnak” kell lennie, a futball rajongójának szívében, tudatában mindenképpen kell, s ezt ki is jelöli a drukker irgalmatlanul. Szóval, a mi „csúcsonk” 1950–54 (’56?) között volt bizony, s hogy sorsunk szörnyű esztendeit éltük akkor – futballszakmai, „futballfejlődési” és eredményességi szempontból (a szurkolót végeredményben mindig az utóbbi érdekli), nemigen érdekes önmagában.

Nekem, aki nem vagyok ilyen értelemben „igazi” szurkoló, s akit hazája sorsa, történelme még a futballjánál is jobban érdekel, mindez fontos persze, és sosem mondanám, hogy a sportnak (kivált a lab-

darúgásnak) semmi köze (nem szabad, hogy legyen) a történelemhez vagy a politikához (ami ma politika, holnap történelem). Még az 1954 utáni fokozatos súlygyedés okát is hajlamos vagyok történelmi – futballszakmai, érzelmi okokon túli – meghatározottságokból, együttthatásokból levezetni, sőt, csak ennek látom értelmét. Magyarán szólva: az ilyen és olyan rangú felelősökre (akár politikai vagy a „politikábóljött” felelősökre) való rámutatást, a tettesek leleplezését, a bűnösök (fontos!) néven nevezését fogyatékos (inkább: nem elégséges, mert csak az érzelmek, haragok kiélését célzó!) eljárásnak gondolom. A tendenciák racionális elemzésében, értelmezésében bízom inkább.

Szóval! Mivel labdarúgásunk az ötvenes években (nemzetközi közmegegyezés szerint is!) a világ élén járt, s mintát adott a következő időkre, a „nem volt a csúcson” kijelentés egyetlen – igaz, vélelmezhető, de tényszerűen bizonyíthatatlan – dolgot jelenthet csupán. Azt, hogy – csodás játék ide vagy oda – nem lehetett azon a magaslaton, ahol a benne levő, ma divatos szóval „potenciálra” nézve lehetett volna, lennie kellett volna, ha – s ez van a dolog mélyén? – másképp alakul a történelem. Egészen konkrétan: ha másképp, a szövetségeseink másféle győzelmi „elosztásával” végződik a második világháború. Ha sikeres a balkáni partraszállás, ha Teheránban 1943 novemberében nem Sztálin akarata győz, ha nem a normandiai partraszállás következménye dönti el Európa befolyási övezetekre osztását végül, ha nem a szovjet érdekszférába kerül hazánk (is) annak minden következményével, ami végzetes hatással lett még a magyar sport kereteire is bizony. Abban is, ami segítette a hidegháborús logika miatt az eredményességet (rövidebb távon), s abban is, ami megnyomorította az egészet (hosszabb távon, de már egyidejűleg is persze).

De hát, ami történt, az megtörtént, és ez semmiféle utólagos fantáziálással és semmiféle futballszurkolói nekiszánással nem módosítható. Bennünket a Szovjetunió

vett kézhez, ahogy a hatalomgyakorlás technikáját, úgy az uralkodó beszédmódot vagy a sport szervezeti kereteit is az ottani módihoz szabták (néha abban is „előrelátó” szolgálással, amit a nagy testvér nem „tanácsolt”), s meg is lett mindennemű, akár személyekre is szabott következménye ennek. Volt, aki időben elmenekült, volt, aki késve próbálkozott, volt, aki igazodott a körülményekhez így vagy úgy, hisz ha létezni (játszani) akart, mást nem tehetett. Valamennyi történet személyes história lett, az utólagos morális ítékezésnek nincs helye itt.

Zsengellér és Sárosi („engedéllyel” mentek el 1947-48-ban még), Kubala (neki már szökni kellett '49 januárjában), a „világcsavargó”, aligha politikai megfontolásból lelépett Nyers István, vagy a talán legeredményesebb, hazánkból indult edző, Guttmann Béla (ő volt az utolsó „engedélyezett” távozó 1949. március 13-án) nélkül szegényebb, ha tetszik, klasszisokban a lehetőség maximumánál „vékonyabb” lett a magyar labdarúgás, ez kétségtelen. (Lóránt Gyula – őt és társait az indulás előtt lefűlelték '49 márciusának elején – maradni kényszerült, néhány hetes kistarcsai internálással megúszta a dolgot, s lett a Honvéd és a válogatott 1955-ben kiebrudalt, addig viszont stabil középhátvédje.) Mind-mind egyedi história az övék, ám a korszak törvényszerűségét is jellemzik ugyanakkor.

Ha az előszóban is emlegetett „párhuzamos” vagy alternatív magyar futballtörténetre gondolunk (amit a diktatúra elrejtett előlünk, s meglehet, rejtve maradt annak jó része azóta is), nemcsak a legismertebb, az említettektől Puskás Ferencéig aztán Varga Zoltánig sorolható nagyságok honi hiányáról van szó persze, hanem az 1947-48-as esztendőktől reánk borult egyéb – rendszerszintű – kényszekekről is. Az, hogy a – mondjuk – 1948-ra bezáruló világ (a „fordulat éve” kommunista önkifejezés, az MKP–MSZDP „párt-egyesítésre” értették, én nem szívesen használom) milyen folyamattörténeti kö-

vetkezményeket, brutális kényszereket eredményezett, fölmérhetetlen. Számos világversenyből kimaradtunk például, témánk szempontjából az 1950-es labdarúgó világbajnokság kényszerű kihagyása a legfontosabb. Hogy végzünk, ha ott vagyunk tizennegyedik csapatként Brazíliában (a tizenhatos létszámot sem sikerült feltölteni!), nem tudható, nem lettünk volna esélytelenek, ez állítható, ám a végzetesebb baj szerintem a bezártság tudomásulvételének a parancsa lett. Ez a távolmaradási kényszer – aminek a disszidálástól való hatalmi félelem is a része volt – és Szűcs Sándor fenyegetés számba menő '51. júniusi kivégzése a „keretek” fejekbe verésének brutális alkalmá lett. Munkált a félelem, nem is próbált lelépni senki '56 őszéig legalább.

Az 1950–54 közötti labdarúgócsodát (ami az '52-es olimpiai győzelemmel alakult ki igazán, a világban meg ama londoni 6:3-mal tudatosodott) ez a szörnyű történelmi szituáció hordta ki tehát. Az időbeli „egybeesés” tagadhatatlan. Mennyi szerepe volt a csodában futballunk fejlődéstörténetének, Bukovi Mártonék szakmai zsenialitásának, az isteni kegyelemnek, ami vagy hat egymást kiegészíteni képes világklasszist küldött egy időben nekünk, s mennyi a nyomasztó légkörnek, ami, akár a víz alá nyomott labdát a felhajtóerő, az elszántságokat, a csapat szeretetét is a magasba dobta, nem kipurciózható, ám a végeredmény vébé-arany nélkül is vitathatatlan ma már. Az Aranycsapat a világ valaha létezett legnagyobb hatású gárdája lett történeti értelemben, s ennek mi, magyarok örvendezhetünk.

Hogy lehetett volna még eredményesebb, hogy nyerhetett-e volna-e vébét 1950-ben, '54-ben, '58-ban, esetleg később is (az előszó ezt sejteti), ha másmilyen a magyar történelem, sosem lesz megválaszolható. Mi történik, ha nem a szovjet módi jut nekünk '45 után, s egy Ausztriához hasonlítható „fejlődés” esélye a miénk? Jobban fogunk élni, szinte bizonyos, ám hogyan hatott volna futballunkra ez az „opció”,

nem tudjuk meg soha. Mi lesz, ha itthon marad Nyers és Kubala, ha Deák Bamba pályáját '50-ben nem gáncsolják el, ha nem jön Rudas Ferenc végzetes sérülése, mindez a fantáziálás világába tartozik.

Erősebb lett volna az 1950-re (inkább '52-re) kialakult csapat Nyerssel, Kubalával, esetleg másokkal? Nem vagyok biztos ebben. Kié a legtöbb érdem, ezen vitatkozhatunk, ám az a gárda remekül lett „kitalálva”, s ha ment a játék, tökéletesen működött. (S az is tudható, hogy a több „sztár” – lásd a „galaktikusok”-féle Real Madridot vagy a Messi-Mbappé-Neymar-féle PSG-t pár évvel ezelőtt – nem jelent jobb csapatot is okvetlenül.) Kinek a helyére pályázhatott volna az említett két klasszis például? Kubala jobb játékos volt Budainál, de nem biztos, hogy a csapat egésze (!) vele a jobb szílen lett volna eredményesebb. S az olasz bajnokságig, gólkirályságig jutó Nyers előbbre való lett volna Czibornál, az első „totális futballt” művelő balszélsőnél abban a szerkezetben? (Hogy az '54-es végén való magyar csapattagsága eséllyel került volna szóba, nem lehet komolyan venni pillanatra sem.) Ha Rudas nem sérül meg, ő játszott volna Buzánszky helyén még évekig, ebben biztos vagyok (már amennyire a meg nem történt dologban biztos lehet az ember!), ám vallom, hogy a Hidegkutinál egy évvel idősebb, '50-ig káprázatosan eredményes Deákkal középcsatárban nagyon másképp – más játérendszerben – lett volna muszáj annak a csapatnak játszania, s tán nem is előnyére. S hányszoros válogatott lehetett volna a Ferencváros '50 nyári szétszedésekor klubhűségéből példát adó Kispéter Mihály, Lakat Károly vagy Dalnoki Jenő? Tartok tőle, hogy csak a Fradi-szív gazdáinak fontos e kérdés igazán. Hogy labdarúgásunk eredményesebb lett volna-e, ha az ilyen és olyan változások s azoknak következményei nem nyomorítanak bennünket, racionálisan nem megválaszolható kérdés tehát, ám hogy futballunk egésze az 1949-ig való, majd – főleg! – az 1956-ot követő távozásokkal szegényedett, s hogy

a diktatúra esztendeinek hatása évtizedekig (1990 után is) tartott e téren is, nyugodt szívvel állítható.

Elég-e ez ahhoz, hogy valaminő „párhuzamos”, máig elhallgatott magyar futballtörténelemről beszéljünk, s ha igen, mi és hol lenne a róla való vallomás lélektani, tudati lényege? Azt hiszem, ott rejlik e hit, ahol minden szenvedélyesen futballszerelmes lélek a maga és közössége keservét ki akarja mondani, s csalódottságára gyógyírt keres mindenáron, történelmi dimenzióban is akár. Mert abba, hogy ott, akkor nem az és nem úgy történt, aminek és ahogy hite és reménye szerint történnie kellett volna, nem nyugodhat bele, az „igazságot” keresi folyvást, s annak kimondását a lélek megnyugvásának, a világ „helyreállításának”, no meg az ezután való sikerek alapvetésének tudja. Ez utóbbit egyáltalán nem joggalalanul.

Elmondja hát a maga történetét, szava úgy radikálisan értéktanúsító, hogy vádló és számon kérő ugyanakkor, s gyakran személyekre lebonthatóan is az. Szeretné tudni, hogy „ítélete” morális hozzájárulás, hogy szava régi és újabb rontókat, felelősöket segít eltakarítani vagy az emlékezetben „helyre tenni” legalább. Ezzel így egy „párhuzamos” – amolyan „ezt rejtették eddig előlünk el”, „ez volt oka szenvedésünknek” – história lehetőségét is sejteti persze.

Mező Gábor könyve ilyen könyv, s ebben más témájú kötetéhez (*A kultúra megszállása, A tévé megszállása, A sajtó megszállása*) is híven igazodik. Amolyan „en garde” alapállásból indul az egész, támadó vívó alkat ő, célja nem az összetett analízis, inkább a „rámutatás”, egy-egy példázatos történetet mond el alkalmanként, sokszor – párhuzamosan – a leleplezés indulatával. A könyv szinte mind a huszonnegy fejezete ennek példázata. A célzott – mi más lenne? – mindig a kommunista hatalom, többször egy-egy ismertebb egyéniségnek a föltételezés szerint ismeretlen vagy nem elég jól ismert kálváriáját, tragédiáját (Lórántét, Deákét, Raduly Józsefét vagy a ki-

végzett Szűcs Sándorét) mutatja be a szerző. Módszere a számára releváns visszaemlékezések, vallomások, cikkek részleteinek elősorolása általában, stílusa a publicistáé, az érzelmeket is mozgósítja minden alkalommal. Van, hogy mindez jól működik. Rejtő László 1966-os gyarló könyvének (*Az aranycsapat és árnyai*) „szétszedését” például remeknek gondolom. Van, hogy a futball hosszú időre eltűnik (Dietz Károly, a '38-as ezüstcsapat kapitánya szövényes sorsának kapcsán, aki – valljuk meg – ama gárda „szakmai” agyának nem volt nevezhető), s előfordul, hogy „politikásan igen-igen célszerű” kiszólások tartkítják a szöveget.

Megvallom, ezeket az „odavetéseket” e könyvben fölöslegesnek vélem. Nem ellenzem, hogy Gimes Miklós, Losonczy Géza (ők a forradalom mártírjai nekem) 1953 előtti, szolgaián sztálinista voltára emlékeztessük önmagunk, vagy Vásárhelyi Miklós „szabadnépes” dolgaira éppen, de az utolsó szavaival kegyelmet nem kérő Nagy Imre „padlásleseprő”, NKVD-ügynökös múltját itt „csak azért is” emlegetni aránytévésnek gondolom. Még akkor is, ha emlékezete – vélhetően – a „velünk” szemben álló politikai oldal gazdagítója (?) jelenleg.

S még egy – súlytalanabb? – dolog. Az utolsó előtti fejezet (*Hulljon a férgese...*) vége Hofi Géza 1973-as paródiáját idézi, annak példájául, hogy a kádári propaganda azt szándékozott bizonyítani vele, hogy Puskásékat csak a haszonszerzés érdekelte („Kis pénz, kis foci, nagy pénz, nagy foci...”), s Hofi a „parancsot” odaadón teljesítve le is járatta a csapatot. (Vesd össze: „Gusztai bácsi, van pénz? Van? Akkor gyereünk!”) Abban, hogy Hofi a rend remekül kitalált szelepe (is) volt, egyetérték a szerzővel, ám – tizenhat volt annak idején – a paródia akkori hatására tökéletesen emlékezem. Állítom, senki sem az Aranycsapat lejáratását, hanem annak példává emelését hallotta ki belőle akkor! Egy másik részlet a paródiából, tán nem szó szerint: „Bozsik trikotázsz? [A Kígyó utcai

Bozsik-butikra utalt.] Én a Váci utca mindkét oldalát neki adnám! »Ezeknek« meg a közepét! Söpörni!” Bizony, úgy néztük hahotázva a műsort, hogy Hofi „ezeket”, a világbajnoki szereplésről 1973-ban már másodjára lemaradtakat tette nevetségessé, s ellenpéldaként Puskásékat – ők tudtak focizni! – mutatta fel.

Meglehet, ama paródia is a „szelep” része volt persze, de hogy a csapat emlékezetét emelte bennünk, abban biztos vagyok. Az 1981-es magyar-angol előtti öregfiúk meccsen való, közel 80 000 ember torokszorító „puskásöcsizése” nem a semmiből jött, a korabeli magyar fociban meg – hiába tűnik a mából nézve jónak még! – ritkán volt szeretnivaló. Sajnos az a rend – a futballhoz való viszonyra nézvést is – nagyon „összetetten” működött. Nem akarta Kádár az egészet leépíteni, ám egy újabb '56 esélyétől elementárisan rettegett. S mert úgy hitte, az általa nacionalizmusnak (a fasizmus előszobájának) nevezett, érzelemdús nemzeti tudat ennek a hordozója, minden efelé – számára a „nacionalizmus” felé – mutatni látszó utat eltorlaszolni igyekezett, művészetben, tudományban, sportban, mindenütt. A miénk lett a térség egyetlen „antinacionalista” szocializmusa! Tapasztalata alapján ('54. július 21-én jött ki a börtönből, a hatalmas felfordulást hozott július 4-ei tüntetéssorozat után közvetlenül) a futballt körülvevő közeget is ide sorolta makacsul, s „kétfrontos harcba” kezdett. Ne legyen a játék annyira előtérben, ahogy Farkas Mihályék idején volt (öt személyesen is jó oka volt utálni), kibírjuk, ha nem leszünk világbajnokok, mondta 1957-ben már, de tudta azt is, kell a siker valamennyire, hogy nyugton maradjon a nép, ám annak nemzeti „fölhajtóereje” mégse legyen jelen. A kádári kor futballpolitikája ennek az egyensúlyozó óvatosságnak a jegyében telt, hol engedve, hol szorítva, hol szigorúbb (Kutas-éra a követelményrendszerrel), hol joviálisabb (Szepesi-éra) módon, miközben a világ ment el mellettünk egyre messzebbre, rendületlenül.

Mindez '56 után elkezdődött, noha nemzetközi szinten is klasszis játékosaink voltak még. A végzetes lemaradást föl sem ismerhettük akkor, s a valódi okot – mert a keserű lelket az indulata, az „első mozgatók” személyes néven nevezésének, kiiktatásának a célja vezérli mindig – később sem talán. Nem figyelhettünk arra, hogy a nyugat-európai jóléti szemlélet kiépülésével a sport, s benne a legnépszerűbb futball társadalmi pozíciója jelentősen megváltozott. A tudományos, szervezeti, mediális, orvosi újdonságoktól kísérve olyan sporttörténeti robbanást hozott e folyamat, amire a keleti blokkban eredménnyel reagálni nem sikerülhetett. Labdarúgásunk romlását (bár létével vastagon hozzájárult) nem a kádári rend hozzáállása, nem törődösége hozta el önmagában (!), hanem a külhoni változások lekövetésének képtelensége, amihez a honi

történet (az individuális, nyereszkedő szemlélet kialakulása) is bőven hozzáadta a magáét persze. Nos, a lakosság Hofi „lejárato gesztusát” (csak a pénz érdekelte Puskásékat) nem vette hallóra, sőt, ha kérdezik, igazat adott volna nekik. Halkan mondom: Mercédesében ülve a nagy neveltető is igazat adott alighanem!

Ne keressük a párhuzamos magyar futballtörténelmet hát mindenáron, elég, ha elmondjuk azt (s ebben valóban sok még a tennivaló, s nem is a játék adatainak gyűjtése terén), ami velünk, bennünk, általunk megesett idehaza és a nagyvilágban. Mező Gábor igen fontos fölismerése (az a csapat – majdnem mindig, de hát a foci ilyen! – valóban örömet, reményt adott az akkori rendszer ellenében nekünk, s azt kell, jelentsen elsősorban az emlékezete is) és számos történetet elmondó könyve – higgadtan olvasva – jó szolgálat lehet ehhez.

N. Pál József

N. PÁL JÓZSEF (1957) irodalomtörténész, sportesszéíró. Legutóbbi kötete: „Nem azé, aki akarja...” (Kortárs Kiadó, 2025).

Basa Katalin

Argilus krónikák 1.

A névtelen királynő

Hitel Kiadó, 2025. május

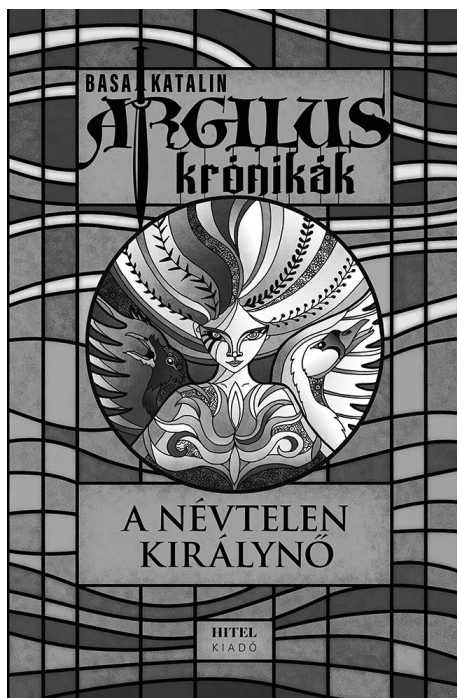
Rövid tartalom

Egy veszélyes örökség. Egy titkokkal teli város. És egy bebörtönzött, bosszúszomjas uralkodó. Budapesten a nem evilági lények kényes egyensúlyban élnek egymás mellett. A boszorkányok sötét hálót fonnak, embereketátkoznak meg, hogy a saját céljaikra használják fel őket. A vízitündérek elzárt királynőjüket siratják a folyóban, a táltos, Csongor pedig a Nap fiaként az embereket védi. Ide érkezik meg Lona hosszú távollét után, aki Argilus egyik leszármazottjaként maga is igazlato: kiolvassa a titkokat a szemekből, kimondja a démonok nevét, akiket így szolgálíává tehet. Találkozik távoli rokonaival, a Wesselényiekkal, akiknek az őse, az árvízi hajós zárta el Tündér Ilonát a Gellérthegybe a nagy árvíz idején, 1838-ban. A folyó vize azonban újra emelkedik, a királynő hamarosan kiszabadul, és bosszút áll ellenségein. Vajon sikerül Lonának összefognia új társaival, hogy együtt akadályozzák meg a katasztrófát?

Az Argilus krónikák első kötete akciókkal teli urban fantasy, ahol a magyar néprajzból ismerős lényekkel találkozunk. Budapest másik arcát ismerjük meg, ahol árulás, titkok és némi romantika mellett sodró lendülettel követik egymást az események, egészen a váratlan végkifejletig.

A kötetet a szerző linómetszéssel készített illusztrációi díszítik.

BASA KATALIN író, grafikus, a néprajz szerelmese. Életének első felét olvasással töltötte. Miután megunta a vámpirokat és a vérfarkasokat, elhatározta, hogy magyar hitvilágból ismert figurákat ereszt szabadjára a könyveiben, ahogyan az egy bölcsészhez illik. Basa Katalin maga illusztrálja az írásait, és amikor nem a következő történetén dolgozik, akkor a Duna partján sétál, és kavicsokat gyűjt.

Részlet a könyvből

- A táltosok olyanok, mint a sámánok?

- Olyasfélék, mondjuk. Úgy születnek, hogy több csontjuk van, erről lehet őket felismerni. Egész életükben kerülnek a többi embert, nagyon erősek és sok tejet isznak. Még azt is hallottam, hogy nem fogja őket a golyó, meg hogy farkasokat tudnak küldeni. A táltosoknak próbákat kell kiállniuk. Az ország első táltosa pedig az Öreg, aki más országok táltosaival küzd, mégpedig azért, hogy hazája számára megnyerje a tökéletes időjárását.

- És a táltosok erősebbek, mint a boszorkányok?

- Hát, már amelyik. A boszorkányok, ha lehet, még kiskorukban megpróbálnak végezni velük, gyakran úgy, hogy a többi embert használják fel ellenük. De a boszorkányok a tündéreket is gyűlölik.

- Miért?

- Félnek a hatalmuktól - hümmögött Lona -, és igazuk is van. A mi tündéreink nem azok a szárnyas kis bogárkák, mint amik felétek élnek. - Közben megtalálta a kalapácsot, és helyet keresett a falon a tükrenek. - A mi tündéreink a hegyeket, de főleg a vizeket kedvelik. Magasak, mint az emberek, és nincsenek lepkeszárnyaik, viszont madár alakot tudnak ölteni. Többnyire vízimadarakét, de holló alakút is láttak már. - Lona belenézett a tükörbe. - A tündéreknak arany vagy vörös hajuk van. A víz alá csábítják az embereket, és nem lehet nekik hazudni, mert az adott szót nagyon komolyan veszik. - Elfintorodott. - Azt mondják, képesek kedvük szerint irányítani a vizet. Egyébként nem rosszindulatúak, de nem is mondhatjuk rájuk, hogy jók. Nem hinném, hogy az emberek mércéjével mérve van erkölcsi érzékük.

- Ahogyan nekem? - vigyorgott a kelpie, és odaadott egy szöveget Lonának.

- Pontosan. De azért nem bánám, ha leszoknál az emberevésről. Hm, és van itt még valami, ami a tündéréké, és a boszorkányok nagyon meg akarják szerezni. Emberemlékezet óta vágynak rá, de még mindig nem kapták meg.

- És mi az? - kérdezte kíváncsian Sgathan, miközben Lona rávert a szögére a kalapáccsal. - Valahogy nem emlékszem rá - ráncolta a szemöldökét Lona. - Mindegy. Majd eszembe jut.

- No és a táltosok... a táltosok kedvelik a tündéreket?

- Nem hinném. A táltosoknak az emberek védelme a feladata, és a vízitündéreket nem érdekli, ha az embereknek bajt okoznak. A táltosok a boszorkányokat és a tündéreket is képesek elpusztítani. Arra meg ne is gondolj, hogy akkor majd egy tündér meg egy boszorkány összefog a táltos ellen, mert a tündérek azonnal vízbe fojtják mindkettőt, ha megtehetik. - Lona megigazította a tükröt. - Szóval mindenki mindenki ellen. Sgathan Lona mögé lépett, olyan közel, hogy a hajuk összekeveredett - aranyfürtök vegyültek az éjfekekével. Állát a lány fejére támasztotta - több mint egy fejjel volt magasabb nála.

A kelpie az ujjai közé csippentette Lona egy hajszálát, és az egyik köré tekerte. Mindig ezt csinálja, jutott a lány eszébe.

- Miért szedegeted össze a hajszálaimat? - kérdezte.

- Ó, te nem is tudod, mire képes egy jól képzett boszorkány a hajszálaiddal - válaszolta Sgathan. - Gyönyörű vagy, Epona - folytatta, és hátulról átkarolta a lányt. - Mondd csak, miért nincsen melletted férfi?

- Ugyan, nézz már rám! - felelte Lona keserűen. - Még a többi gyerek sem akart velem játszani soha. A szemem... meg a hajam... mindenki rögtön látja, hogy valami nincs rendben velem. A kelpie rávillantotta a szemét.

- Mindenki rögtön látja, hogy különleges vagy. Hogyhogy nem veszed észre? A férfiak óvatosak, mert érzik, hogy megbűvölöd őket.

- Soha nem akartam elbűvölni senkit.

- Nem is hagynám, bár akkor mindig lenne mit ennem. Felfalnám az udvarlóidat.

- Ez még viccnek is rossz - jelentette ki Lona, és kifordult a kelpie öleléséből. Nem jött a segítségemre a vonaton, csak amikor szólítottam. Hagyta volna, hogy meghaljak, ha nem hívom? - töprengett. Valószínűleg igen, gondolta. Végül is nem vetheti a szemére. Ahogy a tigrisek nem háziállatok, a kelpie-k sem azok. Mégis, Sgathan néha nagyon emberien viselkedett... Nem, nem szabad rá barátként gondolnia. Elvégre a barátok nem falják fel egymást. A kelpie az ablakhoz lépett, és kinyitotta. Hunyorgott, majd elégedetten bólintott, és maga mellé hívta Lonát.

- Nézd csak, úrnóm.

- Mit nézek? A kelpie Lona vállára tette a kezét.

- Láss az én szememmel. Lona meglátott egy furcsa szálát, mely pókhálóként fonta be az utcát. Majd egyre több és több szálát vett észre, szürkéket, feketéket, áttetszőket. A fonalak kanyarogtak, át a tetőkön, a terek és az erkélyek fölött újabb és újabb hurkokat vetettek, összefonódtak majd szétváltak.

- Mik ezek? - suttogta. Sgathan felnevetett.

- Illúziók, melyeket az emberek maguknak találnak ki, hogy gúzsba köthessék önmagukat. Hazugság, áruság, csalás és önámítás. Én észreveszem és felhasználom őket, mert a lényem része a megtévesztés. Te pedig átlátsz rajtuk, ezért a számodra mindegyik valóság. - Sgathan félrefordította a fejét.

- Van kedved vágtazni velem, úrnóm? - Lona meghökkenve nézett rá. - A saját javamra tudom fordítani mások megteremtett illúzióit, hogy használhassam. - A kelpie felvette csontvázló alakját, és úgy nézett Lonára. - Gyere, úrnóm - szúrte fogai között a szavakat. - Az illúzióm láthatatlanná tesz minket. Végigvágatunk a város felett, és megérintjük a madarak szárnyát. Lona felkapott a kelpie hátára.

- A kíváncsiság lesz a vesztem - sóhajtotta, és megkapaszkodott Sgathan nyakában. A ló már ugrott is, ki, a semmibe. Lona halkán sikkantott egyet, amire a kelpie mély nevetése volt a válasz. Sgathan patái magabiztosan találták meg az illúziók szövetéből létrejött hidakat és folyosókat, melyek szerteszét

kanyarogtak a városban. Feljebb emelkedtek, majd mélyebbre süllyedtek, házak és templomtornyok között vágattak el a levegőben.

- Repülök - hitetlenkedett Lona. - Repülünk! Átkeltek a Duna felett. Lona észrevette, hogy a nagy épületek mintha vonzanák a szálakat. Az illúziók fonalai nem egyenletesen hálózták be a várost, hanem csomópontokat alkottak néhány épület felett. Talán színházak lehetnek ezek, ahol a képzelet és a valóság találkozik? Vagy bíróságok, ahol az igazság és a hazugság összekeveredik? Láttott egy női szobrot, egyik kezében mérleg, a másikban kard, szeme bekötve: Justitia volt, az igazság istenasszonya. Aki karddal vágja el az igazat a hamistól, de vak. Közben Sgathan újabb kanyart írt le, majd megpihentek egy könyvtár tetején. Az épület csúcsán egy kőből faragott páncél díszelgett. Sgathan élvezettel rázta meg magát a vágta után.

- Úgy hiányzott már a futás, úrnóm! - Mélyen alattuk egy gyerekcsapat vonult el a könyvtár felé. - Menjetek csak, kis hülyék! - gúnyolódott rajtuk a kelpie. Lona felfortyant. - Mi a baj azzal, hogy a gyerekek könyvtárba járnak?

- Nem a könyvtárral van a baj, hanem azokkal a mesékkel, amelyekkel mostanában etetitek őket. Unalmas féligazságok, cukros hazugságok tárházai. - A kelpie kivillantotta a fogait, úgy nevetett. - Az életemet eddig a víz alatt töltöttem, de így is tudom, hogy a gyermeki lélek a legfőbb kincs. Ti pedig elherdáljátok a tudást, amelyet a mesék, a régi mesék rejtettek. Ostobaságokkal tömítitek a gyerekek fejét, akik elbutulnak, és önző, hiú felnőttek lesznek belőlük, akik képtelenek szembenézni az igazsággal, amelyet az élet eléjük tár.

- Azért még vannak igazi mesék - tiltakozott Lona.

- Vannak, persze - hagyta rá a kelpie. - De az én szerencsémre kevés akad. Az illúziókon nevelkedett gyermek pedig könnyű prédá. Az ilyenek inkább magukat ámítják felnőttkorukban is, és így elvesztik a tisztánlátás képességét. Aki pedig nem lát tisztán, az önmagát semmisíti meg.